

EESTI KIRJANDUS

1933 № 9

SISU:

W. ANDERSON: Kaarle Krohn.

A. ANNI: „Kalevipoja“ eelkäijaid.

E. LAID: Omariikluse 15 aastat eesti kultuuris.

K. MIHKLA: Ed. Wilde „Mäeküla piimamehe“ genees.

MARIE TORK: Jannsen Horn'i laenulisena.

A. SAARESTE: Meie keele korraldamise põhimõtteist
ja nende kohaldamisest.

JOH. V. VESKI: Lühimärkusi eelmise artikli puhul.

O. URGART: Johannes Barbarus — Jaan Vahtra.

A. VAIGLA: Jules Verne — Kapten Granti lapsed.

R. ANTIK: „Eesti Kirjanduse“ sisuregister 1906—1930.

JOH. KÄIS: Kodukeskkool.

G. RÄNK: Tähtis lisa eesti rahvakultuuri uurimistööle.

E. PÄSS: T. Pohjankanervo — Satakunnan runot.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1933 ASUTATUD 1906. XXVII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.
Abitoimetaja D. PALGI (arvustised).

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitähtede tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.
„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 4, tel. 2-66.
K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.
A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.
J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.
SuurKarja 23, t. (2)15-13.
K/ü. „Rahvaulikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.
Harju 48, tel. (2)24-49.
A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutatud teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülje 15 kr., veerand lehekülje 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVI (1930—1932) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, Tartus, tel. 6-01.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

SEPTEMBER 1933

NR. 9

Kaarle Krohn.

In memoriam.

Jooksva aasta alul oli maailmas kolm esimese järgu folkloristi tõesti rahvusvahelise tähtsusega: Johannes Bolte Berliinis; Jiří Polívka Prahast; Kaarle Krohn Helsingis.

21. märtsil suri Jiří Polívka. 19. juulil suri Kaarle Krohn. Nüüd on üle jäänud ainult Johannes Bolte.

Krohni tegevuse peatähtsus ei sisaldu mitte tema uurimuste tulemustes: nii väärtuslikud kui need uurimused ka on (iseäranis Kalevala-laulude alal), esineb nendes ka kaunis palju subjektiivset elementi; ja Krohn ise on paljudes küsimustes aja jooksul tulnud resultaatile, mis olid tema esimeste tööde omadele diametraalselt vastupidised.

Krohni peateene on see, et ta on kinkinud rahvusvahelisele rahvaluuleteadusele kindla teadusliku meetodi, mille tõttu vaba fantaseerimise asemele on astunud kaine, eelarvamusetu uurimine. Krohni üht või teist teooriat võib küll ümber lükata, kuid ainult Krohni oma meetodi abil; ja on väga iseloomulik, et see meetod on tuntud praegu igal pool maailmas s o o m e meetodi nime all, et maailma kõige tähtsam folkloristlik organ (FF Communications) ilmub Helsingis ja et Helsingi on viimaste aastakümnete jooksul muutunud nii-ütelda maailma folkloristide Mekkaks.

Walter Anderson.

„Kalevipoja“ eelkäijaid ja paralleele Kesk- ning Põhja-Euroopas.

1.

Peaks olema tuttav, et Kreutzwald'i „Kalevipoeg“ peale eesti rahvaluule on mõjustatud ka mitmest ajajärgu puhtkirjanduslikust tendentsist ja välismaisest eeskujust. Viimaste osa ja tähendus meie rahvuseepose sünnis on selgunud seda enam, mida vähemaks on osutunud temasse otseselt ülevõetud eesti rahvalaulude hulk ja

erikaal. See asjaolu võib tunduda rahvuslikult valusana, kuid meid peaks lohutama teadmine, et kõigi aegade kõigis teostes (isegi rahvaluules) mujalt laenatud ja pärandatud element kaugelt ületab päris originaalse ja et väärtusliku kultuuripärandi edasiandmine ning olude- ja ajakohane uuestilooming isegi on juba määratu tähtsusega. Mis puutub aga „Kalevipojasse“, siis on kindel, et ta kõigist Kreutzwaldi teostest siiski on veel kõige algu- ja eestipärasem. Ja kuigi ta nii oma mitmelt üksikjoonelt kui ka üldilmelt õige lähedalt meelde tuletab ja ka tõsiselt jälgib mõnd välismaa teost, alates „Ossian'i lauludega“ ja lõpetades „Kalevalaga“, siis piirdub otsene laen ometi ainult võrdlemisi vähesega. Kuna peatselt ilmuva pikema töö hooleks jääb nende kirjanduslooliste „juurte“ ja ühtluskohtade ligem vaatlus, tohiks ehk siin teatavat huvi pakkuda ka lihtsalt paralleelide tutvustus, mis ehk aitaks selgitada „Kalevipoja“ kui ühe kirjandusliigi esindaja ilmet ning asendit üldkirjandusloo seisukohalt.

Mingi kultuurinähtuse tähendusest, samuti mingi kirjandusliku voolu või tendentsi tugevusest saame õige kujutluse alles selle järgi, kui menukalt ja kuidas ta on esinenud eri mail ja eri oludes. Eriti siis selgub meile ta vastavus selle ajajärgu üldtähtsaile kultuurilis-sotsiaalseile vajadustele ja dispositsioonidele, nii siis neile, mis üksi teevad mingi idee n. n. jõudideeks, mingi teose mõjukaks ja järeleaimamisele sugereerivaks. Sellisest kogu Euroopa kirjanduse rahvusindividualistlikust „ärkamisest“, rahva- ja minevikucontacti otsimisest, rahvaluule abil endale uue värs-kuse, eluläheduse ja jõu ammutamise tendentsist on tingitud ka selle kirjandusliku žanri harrastus, kuhu kuulub Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ — võiksime seda lühidalt nimetada romantilise ilme- ga rahvaluulepärase rahvusliku eepose, veel täpsamalt ehk ka „pseudo- ehk kunst-rahvaeepose“ žanriks. Selle „Kalevipoja“- liigi algatajaks võime teatavasti nimetada Inglismaad (Macpherson jt.). Kuid otsustavad algatusjõud ja eeskujud ei tulnud meile otseselt mitte sealt, vaid ligemast naabrusest, ja teos sündis n. ö. nende ja üle euroopalise pseudo-rahvaeepose harrastuse surve- l. Püüdkem saada siis lühike ülevaade viimasest vähemalt mõnel meile lähemal ning tähtsamal maal.

Mis puutub Saksasse, siis polnud siin ka varem- al ajal minevikku heroiseeriva eepose mõte mitte uudis. Ainult Opitz ja tema aeg oli kahelnud, kas „Heldengedicht“ on veel võimalik, kui jumalad on surnud. Nii oligi too aeg loonud ainult armetuid piibli- või antiik-ainelisi värsistusi või eeposekujulisi kiidulaule kaasaeglasist, paaril korral ka nende eelkäijaist.

Aga juba 18. sajandi teooria (Gottsched, Breitinger, Batteux) nõuab eeposelt („epopöa“ öeldi tookord), et ta kujutaks kogu rahvuste saatust ja sangaritena esitaks kuningaid, sõjapealikuid ja

riigimehi, et ta seda laiendaks kõrvalsündmustega, et kõik oleks seal suur, heroiline ja imelik; viimase saavutiseks peetakse jumalate kaasateotsemist vältimatuks (vt. Merker-Stammler'i Reallexikon d. deutschen Literaturgeschichte, „Epos“).

Sajandi keskpaiga patriotism tahab kasustada ka eepost: Klopstock kahtleb kaua, kas mitte oma „epopöa“ aineks võtta vanade germaanlaste vägitöid. Pietistliku usundiharrastuse ja Milton'i eeskuju mõjul valib ta viimaks ometi oma heeoseks mitte rahvusliku Arminius-Hermann'i, vaid kristliku Messia. Kuid varsti leiab „Hermannigi“ oma lauliku Ch. O. Schönach'is (1751) ja sellele järgnevad veel mitmed patriootilised eeposed (autoreiks J. E. Schlegel, Ewald v. Kleist, D. Jenisch jt.), kuigi vahel välisdekoratsioon on kreekalik ja ainult vaim sõjakas ja „vaterländisch“ (Kleist'i „Cissides und Paches“). Gerstenberg evokeerib küll esimesena põhjamaise muinasluule ja mütoloogia, alustab selle kasustust poeemideski („Gedicht eines Skalden“), ei jõua aga veel pikema eepikani.

Wieland, Ariosto õpilane, toob moodi rüütliid ja haldjad, nõiad ja vaimud, seiklusfantastika ja kerge, ironilise rokokootooni. Voss, väljudes ajajärgu lühemaist idüllidest, jõuab idüllieeposeni („Luise“); ja sama liigi viib tipule Goethe oma „Hermann und Dorothea's“, kus Homeros'e ja F. A. Wolf'i eeposepoetikat jälgides püütakse kaasaegsete lihtbürgerite elu ja kujud tüpiseerida elu igaveste, üldnimikkude suhete ning seaduste esiindajaiks ja anda üldine pilt ka kogu kaasaja kultuurist.

Agaga juba Goethe algatab ka vanade rahvaluulest põlvnevate ainete uut eeposeks kasustamist, omaltki poolt moderniseerides rahvusvaheliselt levinud ja juba palju kordi ümbertöötatud loomaeepose („Reinecke Fuchs“, 1794).

Ja kui siis eriti romantika nihhasti teoreetiliselt kui ka tegelikult algab oma modernne luule rajamist rahva- ja muinasluulele ning ajaloole, siis süttib ka nii saadud ainete loomine eeposeks erakordse agarusega. Sünnib otse „eeposteuputus“ — Epenflut, nagu nimetab seda Wiegand (vt. eeltsiteeritud Reallexikon I, 321), mis kestab kogu 19. sajandi esipoole ja lõpeb alles naturalismi tules, umbes a. 1880. Ainelt ja laadilt on selle tooted väga mitmekesised — peakohal ajaloolised, etnograafilised, idüllilised, filosoofilised või koomilised momendid. Kuid enim harrastatud on ometi vanade eeposte uuendused, saagade, muinasjuttude, kroonikate ümbertöötus.

Siingi on eelkäijaks Herder, see maailmarikas, kes pole nii suuresti mõjutanud mitte üksi „tormi ja tungi“ voolu ja uuendatud klassitsismi, vaid mitmeti ka kõrgromantikak, eriti mis puutub rahvaluule harrastusse ja kasustusse. Osalt enne autori surma, osalt pärast seda ilmus talt pikk neljajaline eepos „Der Cid“.

Geschichte des Don Ruy Diaz, Grafen von Bivar. Nach spanischen Romanzen“. Tegelikult on selle aluseks olnud ainult üsna vähesel määral hispaania originaalid, suurema osa jaoks aga nende prantsuskeelne proosa-ümbertöötus¹⁾). Nimeliselt ometi hispaania rahvussangarit heroiseerivate romansside järgi elulooliseks tervikuks ühendatud teos äratas elavat huvi ja aitas hiljemini tõestada omaltpi poolt Lachmann'i „lauludeteooriat“ eeposte sünni kohta. Mitmed teised jälgendasid seda n. n. „Romanzenkränze“ vormi, mis ainult lõdvalt ühendab üksikud ballaaditaolised laulud, eeskätt peasangari isikuga, ja mis usuti olevat ürgeepiline. Nii näit. Lenau („Albigenser“ jt.), A. Grün, Gaudy jt.; pooleli jäi Brentano eeposeks kavatsetud „Romanzen vom Rosenkranz“.

Herderile järgneb Fr. Schlegel oma „Roland'i“ nimelise sangarieeposega (1806), mis on loodud vana kroonika ümberluulendusena. Samuti Karl Suure saagaderingi kasustab eeposeks ka La Motte-Fouqué („Karls Geburt und Jugendjahre“, 1814), K. Simrock ja L. Bechstein („Haimonskinder“, 1830).

Eriti armastatakse aga Põhja, s. o. germaani muinasluulet. Väsimatu värsisepp sel alal, K. Simrock, mitte üksi ei tõlgi kesk-aegeid eeposi, vaid töötab nende eeskujul ka ise ümber muistseid saaga-aineid, jälgendades vana nibelungistroofi ja muidki stiilivõtteid. Oma „Amelungenlied'i“ nimelises kolmeköitelises kogus loob ta nii tervelt kaheksa muinaseepost („Wieland der Schmied“ 1835, „Wittich, Wielands Sohn“, „Eckens Ausfahrt“, „Dietleib“, „Sibichs Verrat“, „Die beiden Dietriche“, „Die Rabenschlacht“, „Die Heimkehr“), kuhu ta püüab koondada kõik saksa sangarisaaga elemendid, mis mitte pole kasustatud juba keskaegseis eepostes²⁾). See kogu rahvusliku saagavara tühjendavalt eepostamise tendents, samuti kui selles tarvitataavad ühteliitmise, vahelekiilumise, paisutamise, ümbertähendustuse ja muud menetlusvõtted tuletavad nii lähedalt meelde Kreuzwaldi omi mitte palju hiljemast ajast. Muidugi oli see palju kergem siin, kus eeskujuks polnud mitte üksi valmis vanad eeposed ja nende stiilivõtted, vaid ka aluseks rohked vanad sangarilaulud, valmis draamatilise sõlmega, mida tarvitses ainult n. ö. eepiliselt laiaks paisutada üksikasjade väljaarenduse ja teiste saagade ning muinandi-elementide vahelekiilumisega (näit. eepos „Wieland der Schmied“ vastavast Völundi-laulust „Edda's“)! Aga võib-olla just selle-

¹⁾ Vrd. Herders Werke, herausgegeben von H. Kurtz, Lpz. u. Wien, I, lk. 25 j.

²⁾ „Diess cyclische, dem Herausgeber eigentümliche Gedicht sollte nämlich den ganzen reichen Inhalt der deutschen Heldensage behandeln, soweit er in den alten erhaltenen Gedichten, die in den drei ersten Bänden gesammelt sind, nicht erschöpft war.“ (Das kleine Heldenbuch, Vorrede.)

pärast ongi tulemused siin, kuigi palju enam muinaspärased, õieti vähem huvitavad.

Igatahes on Simrocki tegevus üks kõige iseloomustavamaid näiteid aja sellekohaseist ideejuududest ja mitmeti paralleelne Kreutzwaldi omaga. Ja ta pole kaugeltki ainuke Saksas. Sama taotlevad veel näit. Geibel („Sigurds Brautfahrt“, 1846) ja La Motte-Fouqué (terve triloogia: „Der Held des Nordens“, sellest I osa „Sigurd der Schlangentöter“ juba a. 1808). Ja isegi kuulus Jordán'i „Nibelunge“ (1868—74) pole mitte ainult tõlge, vaid ka sisuline modernistus.

Ka muinasjutud ja kohalikud saagad annavad eeposte aineid („Dornröschen“, „Sieben Raben“, „Rübezahl“, „Wilder Jäger“, „Rattenfänger von Hameln“ jne.). Hulk teiste rahvaste eepikat töötatakse ümber enam või vähem iseseisvalt: Rückert — Indiast „Nal und Damajanti“ (1828) ja Persiast „Rostem und Suhrab“ (1838), Platen — „1001 öö“ aineil „Abassiden“ (1833), R. Baumbach sloveeni saagast „Zlatorog“ jt. Muuseas olgu mainitud juba siin, et ka eesti „Kalevipoeg“, ise osalt sama „Epenflut'i“ järelkaja, saab omalt poolt aluseks sakslase Julius Grosse eeposele „Die Abenteuer des Kalewiden“ (1875), mis pole kaugeltki tõlge, vaid mitmeti üsna iseseisev aine ümbertöötus. Kuid sellest pike-malt edaspidi. Igatahes aga näitab seegi, et Kreutzwald polnud n. ö. rahvaeeposte loomise kirjanduslikust moest mitte päris maha jäänud, vaid see jätkus veel pärastki „Kalevipoega“. Ta koguni mõjutas kahe teise omasarnase sündi (peale Grosse oma veel ka Pumpurs'i „Läčplēsis“ Lätis.

Samas harrastussuunas ei puudu Saksas aga ka veel üsna spetsiaalsed „isamaalised eeposed“, mis ülistavad mineviku suur-sündmusi: näit. Arminius'est ja roomlasist, reformatsioonist, vabadussõjast Napoleoni vastu, hiljemini 1870. a. sõjast, või jälle üksikute maade: Helveetsia, Baieri, Württembergi, Hannoveri, Braunschweigi jt. ajaloost. Tekib isegi eriline lahingu-eepose liik (Ch. Scherenburg, hiljemini Wildenbruch), kus üksikasjaliselt lauldakse-kirjeldatakse uue-aegseid sõjasündmusi („Waterloo“, 1849, „Sedan“, 1875). Keegi saab eepose, ainult kirjeldades Reini selle jooksul allikaist mereni (W. Schulz „Epos vom Rhein“, 1855), teine muinasjutu-eepose ainult Reini üheaastasest (1857) rikkast veinisaagist (Th. Meurer)! Nii läheneb liik oma degeneratsioonile (vrd. eeltsiteeritud Merker-Stammleri Reallexikon, I, 324 j.).

2.

Suuremat tähtsust omas muinasluule ja selle kultiveerimine teatavasti väikerahvaste ja üldse n. ö. „noorte“ ning „minevikuta“ rahvaste juures, kelle rahvusindividualism 19. sajandi jooksul ikka

enam tugevnes. Kui muinasluulet üldse kuskil peeti rahvuslikuks „aadlikkirjaks“, siis eriti siin, kus seda minevikujõudu nii väga vajati oleviku tihti ülejõulises, kuigi innustunud võitluses. Arusaadav, et iga noor rahvas juba sellegi pärast püüdis mitte üksi koguda ja esile tõsta oma muinasluulet, vaid võimaluse korral kujundada sellest isegi „rahvaeeposi“.

Nii näit. Ungaris juba Voltaire'i ajal tema „Henriade'i“ jälgides püütakse luua oma rahvuslikku eepost vanus kroonikais antud andmete põhjal. Kuid alles romantika jõuab selle püsivama teostiseni. A. 1825 konstrueerib Vörösmarty mingi Ungari mütooloogia ja loob eeposeks vanad saagad kuningas Arpád'i ajalt (Zalán Futása — Zaláni põgenemine). Sama tendentsi jätkab hiljemini Petöfi, kes peale oma rahvalaulupärase lüürika on loonud ka samalaadilise eepose „Sangar Janos“, ja Arány („Toldi“ 1847, „Buda surm“) ¹⁾.

Slaavi rahvaeepikast saavad varakult tuttavaks ja kuulsaks eriti lõunaslaavi sangarilaulud, mis prints Marko' ümber koondudes moodustavadki peaaegu romantika käsitlusele vastava romantsüklilise eepose. Aga ka Venes ilmub esimene tähtsam böliinade kogu (n. n. Kirša Danilov'i oma) juba a. 1804 ja hakkab kasvama huvi nende vastu. 1840-ndate aastate ümber käsitleb Sahharov böliinasidki „rapsoodiatena“ ja püüab neid lasta paista mingi ühtlase eepose osadena, seks neid isegi võltsides ²⁾. Aja suurimaidki luuletajad püüavad eeposteks edasi kultiveerida rahvaluule antud aineid ja stiili (vrd. Puškin'i veel klassitsistlik-koomilise eepose joontega „Ruslan ja Ljudmilla“, ajaloolis-heroiline „Vaskratsanik“, „Poltava“, Lermontov'i „Laul kaupmehest Kalašnikovist“, osalt ka prosaeepose-kujuline Gogol'i „Taras Bulba“ jt.).

Eriti kõrgelt leekis aga rahvuslik muinsusromantika Skandinaavia s, kes võis end pidada ju põhja kuulsaimate muinas- saagade kodumaaks. Juba 1600-date aastate lõpus oli siin tuntud Rudbeck oma „Atlantis'ega“ (1675—98) püüdnud tõestada, et kogu kreeka-roomagi tsivilisatsioon põlvneb Skandinaaviast — Platon'i „Atlantis'est“, ja nii vähemalt pannud fantaasia liikuma selles si-

1) J. H. Schwicker, Geschichte d. Ungar. Liter., Lpz. 1889, lk. 450 jj.; Pinter Jenö, Magyar Irodalomtörténete I, Budapest 1928, lk. 125 jj.; 175 jj.; 197 jj. — Kuigi hilisemalt ajalt ja selle kohaselt teises kujus, aga oma ideelt ja kokkupanu meetodilt siiski umbes samasse suunda kuuludes väärib siin ehk paralleelnäitena mainimist ka Belgias Charles De Coster, kes oma „Ülenspiegel'is“ (1868) on psühholoogiliselt süvendades ühendanud romaaniks vlaami rohked sellekohased rahvajutud ja nii loonud rahvuslikku minevikku, nimelt maa vabadusvõitlust heroiseeriva suurteose, mida õigusega on nimetatud kogu vlaami rahva koomilis-heroiliseks eeposeks (Bedier-Hazard, Histoire de la littér. française illustrée, Paris 1923, II, 319).

2) A. M. Лобода, Русскій богатырскій эпосъ, Кіевъ 1896, lk. 62.

his. Sama skandinavismi levitab ka rootsi esimene rahvusromaan, Mörck'i „Adalriki ja Götilda seiklused“ (1742—45), kus Herkules'e nimigi tuletatakse gooti keelest. Üldse võidab muinsushuvi aja jooksul ikka enam ala, kuigi veel pääasjaliselt õpetlaste juures. 1780 püütakse siingi kasustada muinasiuule aineid klassitsistlikuks eeposeks ja saada nii „Põhja Ariostoks“, nagu juba Gerstenberg eesmärgiks oli seadnud. Wieland'i „Oberoni“ jälgides loob norralane Pram „Staerkodder'i“ (1785), mütoloogiast ja legendidest laenatud ainetega eepose viieteistkümnes laulus¹⁾. 1784 ilmub Jerningham'ilt „Põhja luule sünd ja areng“, vanu elemente ühendada püüdev poeem, kus laudakse Skandinaavia geeniuse ülestõusu ja antakse ülevaade ta mütoloogiast.

Aga alles saksa romantikaga ühel ajal ja osalt selle äratusel lööb see aja jooksul kirjandussegi imbunud muinsuseharrastus täiele lõkkele. A. 1800 esitab Kopenhaageni ülikool võistlusteemaks: „Kas oleks Põhjamaade kirjandusele kasulik sisse tuua ja tarvitama hakata kreeka mütoloogia asemel vana skandinaavia oma?“ Jaatavalt vastavad sellele kolm noort literaati, Oehlschläger, Möller ja Platow, ja esimene neist alustabki pea uue, romantilise kirjandusjärgu oma suure poeemiga „Edda“ (1804). Sama inspiratsioon siirdub Rootsi ja kutsub seal ellu kuulsa „gooti liidu“ (Ling, Geijer, Afzelius jt.). Ilmub teoseid „Asarne“ ja „Odin“, kus püütakse „elustada gooti sangaritööde mälestust ja tagasi tuua see vahva ausameelsus, mis oli omane meie esiisadele“. A. 1811 hakkab ilmuma liidu häälekandja „Iduna“; Ling ja Geijer propageerivad Põhja müütide tarvitust luules jne. „Gooti liit“ annab isegi otsekoheseid kirjutamisjuhiseid: „Luuletaja peab süvenema vanasse hiiglaslikku muinandimaailma ja omandama selle vaimu ning, end sidumata mütoloogiliste üksikasjadega, väljendama oma geenius niisugustes vormides ja piltides, nagu ta soovib“²⁾.

Eriti kuulsaks saavad E s a i a s T e g n é r'i muinaspoemid, enne kõike juba eeposeks küündiv „Fritjofi saaga“ (1825), pooldi romantiline, pooldi klassitsistlik (nagu nii tihti uusklassikas) saagade ümberluulendus ning paisutus, täis viikingiaja tarkuse ja vapruste idealiseerimist. Ja umbes sama meetodiga muinsuseheroiseerimist jätkab ka soome-rootsi luule kuulsaim esindaja Runeberg oma võimsas viikingipoeemis „Kuningas Fjalar“ (1844). Kuigi selle elutunne ja stiil mitmeski suhtes on ilmestatud klassiliselt, on ometi Ossian'ist ja saagadest pärit mitte üksi ta ainestiku üldlaad, vaid isegi rohkesti üksikjooni, nimesid ja stiilivõtteid.

1) P. Van Tieghem, Prérromantisme. Paris 1924, lk. 91 jj., 171 jj.; vrd. ka A. Blanck, Den nordiska Renässansen... Stockholm; M. Lamm, Upplysningstidens Romantik, Stockholm 1918—20.

2) Tsiteeritud M. Haavio järgi: Kalevalaseuran Vuosikirja, Porvoo, 1927, lk. 24—26.

Kõigist muist põhjamaist erinev oli lugu teatavasti soomekeelses Soomes. Mujal oli võidud muinaspoeme ja -eeposi saada ainult enam-vähem isikliku luulena, paisutades ja täiesti ümber luuletades aastasade tagant säilinud võrdlemisi lühikesi sangarilaule ja proosasaagasid, neidki vahel müstifitseerides. Siin, Soomes, oli säilinud tõelisi vanu sangarirunoseid veel laialt rahva suus elavaina, kuigi ainult hõimu idapoolseis kolkades. Juba kirjanduse algusest (Agricola) peale tunti nende värsimõõtu ja muid elemente ka intelligentsi piirides, ja seda kasustati vahel koguni kunstluules. On ju muuseas isegi suures renessanss-klassitsistliku eepose laadi soome „messiaadis“ (Mathias Salamnius'e „Ilolaulu Jeesuxesta“, 1690) tarvitatud runovärssi — ja isegi voolavamalt ja veatumalt, kui keegi enne „Kalevala“ ilmumist“¹⁾. Ja et sel pole puudunud lugejaid ega mõju, näitab juba seegi, et temast on ilmunud tervelt 16 trükki. Samuti leidub runovärsilist kunstluulet läbi kogu 18. sajandi (näit. Vhael'i enamasti lüüriline „Valitus-Runo“ Karl XII pärast, 1714, G. Calamnius'e „Suru-Runot Suomalaiset“, 1734, jt. Isegi Soome esimene ajaleht, A. Lizelius'e „Suomalaiset Tieto-Sanommat“, 1775, on sisse juhutatud rahvalauluvärsilise laulukesega).

Suurem huvi rahvalaulu vastu algab aga siingi alles vastavate üleeuroopaliste jõudideede toetusel. Juba ratsionalistlik-klassitsistliku aja mõned teadlased tunnevad seda, kuigi veel esmajoones teaduslikel ja rahvuslikel motiividel. A. 1700 ja 1712 kiidab Juslenius rahvalaulu ilu ja selgitab mõningaid ta poeetika seadusi. Viimast jätkab palju põhjalikumalt Porthan oma „De poësi fennica“ esimesest vihust peale. Aga alles selle töö teises vihus (1778), mõjustatud Macpherson'i ja Herder'i töist ja sellest, et ta ise käis korjamas rahvalaule, hakkab Porthan ülistavalt kõnelema ka nende luulelisest küljest, samuti nende loojaist, rahvalaulikuist, kes „hõõguva luulesunni ja mingi poeetilise inspiratsiooni jõul“ võivad isegi improviseerida „väga õnnestunud runosid“. „Teatavas mõttes asetab ta rahvalaule kõrgemaks kui kunstluule ja kõneleb romantiku kombel meelsamini innustusest ja instinktist kui mõistusest ja maitsest“²⁾. Samasse ajajärku kuuluv Ganander'i „Mythologia Fennica“ (1789) ei esita mitte üksi hulga värsimõõdulisi vanu laulukatkeid ja pärimusteateid, vaid tema enda ebakriitilistes seletustes on selgesti tunda rahvusliku muinsuse heroiseerimise ja antiigi kõrgusele tõstmise tendentsi.

Pärast vahepealset paarikümneaastast leigusaega hakkab Arwidsson'i juhitud Turu romantikute rühm ka rahvaluulet uuesti harrastama, ja nüüd juba palju innukamalt ning menukamalt. Her-

1) A. Anttila, Johdatus uudenajan kirjallisuuden valtavirtauksiin, Porvoo 1926, lk. 288.

2) Anttila, eeltsit. t., lk. 321.

deri ja Rootsi vastava liikumise aateist äratatud, löövad A. J. Sjögren ja A. Poppius a. 1814 käed kokku (nagu hiieringlased varemalt Saksas ja Kreutzwald ning Faehlmann hiljemini Eestis) ning töötavad: „niipalju kui võime, kogume ja otsime esiisade vaimu mälestusmärke üldse, olgu need siis luules või mis tahes — ühe sõnaga, et otsime ja kogume kõik, mis võime leida, rahvamuinasjutte ja muud niisugust, mida võib kuidagi tarvitada meie esiisad uurides“¹⁾.

Ja nendega liitunud Gottlund ütleb juba 1817 välja innustava mõtte ka eepose loomise võimalusest: „Kui tahetakse korjata vanad runod ja neist moodustada korraldatud tervik, tulgu sellest siis eepos, draama või mis tahes, võiks sellest sündida uus Homeros, Ossian või Nibelungidelaul ja kuulsaks saanuna ärataks soome rahvus, oma omapärasuse hiilges ja aus, endast teadlikuna ja ehitud oma arengu kiirtepärjaga, kaasaeglaste austust ja järelmaailma ihastust... Ja samuti kui kuningas, kes ei või käskida oma rahvast, on arv, mille väärtus sõltub sest astmest, kuhu ta tõstetakse, nii on ka rahvas, kes ei tunne iseennast, oma isiksust, tühi null, elav surnukeha, mille veri on joosnud kuivaks või tardunud. Kui tahetakse äratada elu selle soontesse, tuld ta silmi, siis on vaja jälle anda jõudu tema hingele. Siis on isamaalik tunne see elektrisäde, mis soojendab südame ja elustab meele. See on põhjaks kõigile suurtele algatustele, milleks rahvas üldse on võimeline“²⁾.

Kogu see isamaalik indlus ja usk eepose imetegevasse jõudu tundub meile kuidagi väga tuttav; ligemalt võrreldes leiame umbes samad mõtted ja tooni ka Schultz-Bertram'i kuulsas Kalevipojakõnes 1839. Mõlemal mail on ootus väljendatud üsna väheste tegelikkude rahvaluule-varade juures hulljulge hüpoteesina. Aga „isamaalise tunde elektrisädemel“ oli tõesti imetegev jõud, ja mõlemal maal järgneb (muidugi aja üldise ideedünaamika toetusel) ennustustele umbes kahekümne aasta pärast teostus. Ainult teostus Soomes oli omakorda äratajaks ennustustele Eestis.

Sest, nagu öeldud, Soomes pole mitte ükski soomemeelset intelligentsi enami, olud üldse soodustavamad, eeltöid rohkem jne., vaid ka rahvalt eeposeks kõlbavaid sangarilaule tõesti saadaval rohkesti, — tarvitses ainult neid otsida. Ja sellesse tõhe tõttab nüüd mitu meest. Järgnevad Gottlund'i enda, siis V. Becker'i, Arwidssoni, Topelius seniori jt. ning lõpuks Lönnrot'i runokogumisetked, ikka kaugemale idasse ja põhja tungivad, ikka rikkamaid laulumaid avastavad, ikka suurema saagiga tagasipöörduvad. Hakkab ilmuma runosid ka trüükis; nii a. 1818—21 Gottlundi „Pieniä runoja“ (31 laulu), a. 1819 Schröter'i „Finnische Runen“ (40

¹⁾ W. Söderhjelm, Aboromantiken... Stokholm 1915, lk. 140—141.

²⁾ Seals., lk. 147—148; Anttila, lk. 340.

l.) ja selgitatakse nende iseloomu analüütiliselt („Mnemosyne“-lehes Juteini, Renvall jt.). Isegi üks Rosenplänter'i „Beiträge'dest“ (XI) võetud eesti Salme-laulu teisend avaldatakse „Mnemosyne's“ (juunis 1822), et huvi äratada soome runode vastu¹⁾. Ja rahvusaade teeb rahvaluulestki oma võitlusabinõu: seda tarvitatakse soome rahva kultuurikõlvulisuse tõestisena.

4.

Eepose südamik aga hakkab kujunema tähtsama muinassangari Väinämöise kujuga seotud runodest. Juba a. 1819 käib V. Becker pikal kogumisreisul ja avaldab pea (1820) „Turun Viikkosanomat'es“ põhjapaneva kirjutise „Väinämöisestä“ ühes 285 vastava runovärsiga, kus juba kokkuvõetult selgitatakse Väinö kui inimese ning sangari kuju ja otsitakse ta ajaloolist vastet ning tegevuskohta. A. 1822 hakkab Z. Topelius senior välja andma seni vähetuntud pikki eepilisi laule („Suomen kansan vanhoja runoja...“), küll veel ilma nende liitmise tendentsita.

Aga juba oli 1820-ndate aastate rahvaluule-harrastuse kõrgaeg sütitanud ka selle küdeva aate lõpliku teostaja. Neli aastat varemalt kui Kreutzwald Eestis, a. 1822, saab üliõpilaseks Elias Lönnrot ja liitub kohe runoharrastajatega. Pea tutvub ta Porthani, Beckeri, Topeliuse jt. eeltöödega ja juba 1827 ongi tal valmis väike magistritöö „De Väinämöinen...“. Nii süveneb ta rahvaeepikasse ja harjub ühendama eri runosid ühe sangarikuju ümber. Juba 1828 tõttab ta ise esimesele pikemale korjamistekonnale Karjalasse ja kordab seda hiljemini mõndagi puhku. A. 1829 ilmutab ta oma tulemusist valikkogu: „Kantele...“, kus juba selgelt on tunda algav „Kalevala“ poole viiv meetod runode käsitluses: patriootilis-kirjanduslik mõõdupuu saab ikka enam maksvaks endise enam-vähem teaduslik-filoloogilise asemel, eri laulud pole välja antud, nagu nad on rahvalt üles kirjutatud, vaid nad on silutud, ja mitte üksi sõnade ja vormide poolest, vaid ka „eri teisedid on kokku liidetud, nii et kogu vihus pole rohkem kui ainult kolm runot, mis on välja antud rahva laulele vastavalt, teistest on kas jäetud ära või on neile pandud lisa värsse muist teiseidest“²⁾.

Tõsi küll, väiksemaid muutusi olid teinud juba ka varem korjajad, alates Porthan'iga, kuid Lönnrotil tarvitada olev suurem teisendite-vara andis asjale juba palju suurema vabaduse ning paremad tagajärjed, eriti kui lähtume eelmainitud kirjanduslik-patriootilisest põhimõttest. Lönnrot isegi vabandab eessõnas erimurdelise runokeele asendamist enam-vähem kirjakeelsega, väites, et ta ei taha oma kogu anda mitte filoloogidele, vaid rah-

1) A. R. Niemi, Kalevalan kokoonpano. Helsinki 1898, lk. 51.

2) A. R. Niemi, eeltsit. t., lk. 81.

vale, sest „neid peab enam pidama pühaks pärandiks, mille me ühes kandlega oleme saanud oma esiisadelt“. Edaspidi näeme, kuidas nii see kui ka järgnev „Kalevala“ sünnile viiv areng kordub umbes samalaadselt, osalt isegi samades järkudes ja samust põhi-asteist aetuna ka Eestis — aga eriti selle vahega, et Kreutzwald ei leidnud ees niisuguseid lauluvarasid.

Ümbertöötatud ja kokkuliidetud üksikrunode väljaandmist jätkab Lönnrot veel neljas vihus (viimane neist — a. 1831 — jäi eraldi trükkimata). Kokku sisaldavad nad umbes 110 runot, neist mõned koostatud rohkem kui kümnest teisendist. Enamasti on need ometi lüüriks ja loitsulaulud, kuna eepikat on õige vähe.

Aga seegi ei jää pea tulemata. Oma uutelt runojahtidelt on Lönnrot suuremal arvul kaasa toonud ka jutustavaid laule, saanud neid tarvitada muilt, ja a. 1833, kui Soome Kirjanduse Selts palub talt kõigi ta järelejäädud kogude trükkimist, teeb ta uue tähtsa sammu edasi: ta ehitab ühenda runod nende peasangarite järgi ja teatab, et ta ongi juba „püüdnud ühte lüüa Lemminkäise runod ja neist tuli umbes kaks täit poognat...“ Nii on esialgselt keele ühtlustusest, kirjakeelestusest ja teisendite ühendusest jõutud kuni pikemate eepiliste lugudeni — järk-järgult ja nagu iseendast, orgaaniliselt. Tegelikult on selleks muidugi suuresti kaasa aidanud ka aja üldine ideedünaamika, kreeka ja germaani eeposte eeskujud, Beckeri mainitud eelkõikuvõte jne., nagu Lönnrot isegi tunnustab vana „Kalevala“ eessõnas. Oli ju muuseas Väinämöise saaga juba varemingi (a. 1829) end innustanud dramatiseerima rootslast Brakel'it, kelle „Väinämöinen“, nagu uuem uurimus on näidanud, omakorda on mõjundand eriti „Kalevala“ lõpplahendust ja nähtavasti andnud Lönnrotile Väinö kandlemahajätmise kauni motiivi¹⁾.

Sest kord leitud teel edeneb Lönnrot nüüd juba kiiresti. A. 1833 valminud Lemminkäise „väike-eeposele“ (825 värssi) järgnevad pea ka teised, „Väinämöinen“ (1721 värssi) ja „Naimakansan virret“ (499 värssi). Järgmisel aastal sünnib nende ühendusest juba võrdlemisi suur „Runokokous Väinämöisestä“ (5052 värssi) ja veel aasta edasi, 1835, on koos ja ilmub juba terve „vana“ „Kalevala“ (12 078 värssi). Uute eepiliste, eriti aga lüroepiliste ja loitsulaulude vahelekiilumise tõttu venib see järgmiste 14 aasta jooksul veelgi üle 10 000 värssi võrra ja ilmub alles 1849 oma lõplikul kujul (22 795 värssi). Ja nii suurena ta sisaldabki juba tõeliselt mitte enam üksi kokkusobitatud muistsed sangarilaulud, vaid ka suure osa muud rahva argipäevast ja religioosset elu käsitlevat luulet²⁾.

1) Vrd. M. Haavio, Kalevalaseuran Vuosikirja, 1927, 40 j.

2) Vrd. A. Vegelius, „E. Lönnrotin Runokokous Väinämöisestä kaudu tieteellisesti katsottuna“ (käsikiri Soome Kirj. Seltsi arhiivis). Paisutust

Nii see haruldane, vist otse ainulaadne, poolteaduslik, poolkirjanduslik eepose „kokkuseadmise“ väliskäik, mis pakub nii palju positiivseid kui ka negatiivseid võrdluskohti „Kalevipoja“ omaga. Ja oma orgaanilisusele vaatamata on seegi vähemalt osalt, nagu öeldud, vastava üleeuroopalise kirjandusvoolu tulemusi. Seda vähemalt oma välissünnilt, olemiselt, aga mõnes suhtes ka oma sise-laadilt. Tõsi küll, ilma rohkete rahvamaterjalideta poleks Lõnnrot, muidu ju mitteluuletaja, vist küll mitte üal asunud mingi seesuguse eepose loomisele, olgu aja vastav ideediinaamika kui tugev taheš. Aga küll niisama vähe võime oletada, et ta oleks seda teinud ka ilma selle välisabita või isegi selle kiuste. Sest lõpuks on siiski ka tema osa „Kalevala“ ja isegi „Kantelettare“ saamisest tublisti suurem kui ainult üleskirjutaja ning „teaduslikult“ kokkuliitja oma ega piirdu selle tähtsus igatahes mitte kaugeltki ainult selle viieprotsendilise ridadelisamisega „Runokokous Väinämöisestä“ juures, millest harilikult räägitakse. Mis teeb seda võrdlemisi vähe silmapaistvaks, on, et ta mõistis teha oma muudatused enamasti rahvaluule dispositioonide osavalt edasi arendades, kahtlemata palju enam kui Kreutzwald. Igatahes võime siis tõdeda, et „Kalevalagi“ tunnistab peale muu ka muinsust-heroiseeriva eepose poole tungiva ajatendentsi tugevusest. Ja samuti on eriti viimasega seletatav tema üllatav menu, mis — Eestisse ulatudes — oli siinseiski nõrkades dispositioonides samasihilise jõudidee väljakutsujaks.

A. Anni.

Omariikluse 15 aastat eesti kultuuris.

Nii ajaloolane, kultuuriloolane, rahvateadlane või ka mõne muu ajaloolis-geneetilise distsipliini esindaja peab oma ühiskondlikust ilmavaatest olenemata tunnustama, et iga rahva elus peale vitaalsete ning materiaalsete jõudude edendavad määravat osa ka psühholoogilised tegurid, näiteks kitsamalt omakultuuri teadvus ning sellest tingitud usk rahva elu ülesannetesse ja tulevikku. Seda mitmeti nimetatavat ning mitmeti põhjendatavat psüühilist momenti on võimalik võrrelda nägemisega üksikisiku elus. Ka tugev organism degenerereerub või muutub tegevusetuks, kui tal pole võimalik konkreetsemalt näha oma töö vilja ega võimalik asetada end suhtesse ümbruskonnaga ning tunda proportsioone. Kes ei näe end ega oma loomulikku ülesannet, see sureb paratamatult, kas kuivudes pikaldaselt või afektiivselt enesetappe teel.

osutagu mõned selles uurimuses toodud arvud: Kullervost on „Runokokous'es“ 122 värssi, vanas „Kalevalas“ 534 v., uues „Kalevalas“ 2250 v. Pulmade kujutusest vastavalt 709, 1594 ja 3690 värssi!

Eestis pole veel jätkunud aega mõtlemiseks neile, eeskätt moraalse tähendusega tegureile rahva kui indiviidi elu seisukohalt. Peale oma kodukootud avaliku elu tegelaste üksikasjalise lahkamise on meie poliitilisel ajakirjandusel olnud ka palju muud ainet käsitledavaks, mille põhimotiiviks on eesti rahva degeneratsioon ning arvatav võimetus. Kodanikku ning eriti elu ja ümbruskonda elavamalt jälgivat noorpõlve on peetud kõigepealt tarvilikuks kasvatada meie riikluse ning kultuuri negatiivseid nähtusi ereda värvides maaliva ekraani, nn. avalikkuse ees. Kultuur-epigoonid on rutanud oma inferioorse mina kahtlusi ning kartusi meie rahva tuleviku pärast trükis levitama üle maa. Pea iga viie sendiga, mida kasustate poliitilise ajalehe ostmiseks, olete nagu ära andnud osa oma kodanikutundeid ning usku ellu ja ümbruskonda. Välja arvatud säärased rahvuslikud saavutised kui elukutselised peigmehed, aktsiaseltside ning pankade bilansside koostajad või Hiina kindrali endise armukese, eestlase, lend Berliinist Tallinna, pole eesti rahvas viimaste 15 a. jooksul saavutanud nagu midagi nime-tamismäärset¹⁾. Kultuuriliselgi alal on võimalik meie avalikkuse tähelepanu köita juba ennem allakiskuva ning kahtlustava kui tehtud tööd positiivselt hindava sõnavõtuga. Tuleb hakata osaliselt uskuma neid, kes kõnelevad alamväärsustunde kavakindlast kultiveerimisest meie avalikus arvamusel ja massi psüühis. Ehk küll ka selle väite on üles tõstnud meie alamväärsustunde teine poolus, nimelt iga hinnaga vanade kultuurtraditsioonidega (kas või laenatud vapi näol) ja rassilised härrad olla tahtjad, härrad alates burši standardtarkuse ning dressuuriga ja lõpetades Volly Silbernegel'i ning Teddy Himmelstein'i nimeliste rahvuslaste ideoloogiaga.

Nii ühel kui teisel juhul aga, kas meie end ise väikeseks ning väsinuks teeme või riputame esindava „rahvusliku“ rinna üle tohutu suurte läikivate aurahadega, voolab värsket ning harva kuivavat sigitusvett meie avaliku elu põiktänavais veel pesitsevale kadaklusele, ning laia lapidaarse naeratusena naerab jälle lootusi kandev balti Mathilde Kulturträgerin.

Nende ridade ülesandeks pole õieti kaitsta meie kultuuri seniseid saavutisi kujuteldava või ka tegelikult olemasoleva vaenlase

¹⁾ Või olete nime arvu laias eesti ajakirjanduses lugenud positiivselt häälestatud kultuurpoliitilisi juhtkirju, ülevaateid tehtud tööst teaduse, kunsti, hariduse, põllunduse, teedevõrgu jne. alal? Kas teile on kunagi kätte sattunud kodaniku tarvis kirjutatud ülevaatlilik artikkel, kuipalju riik suhteliselt lühikese ajaga on ehitanud raudteid, korraldanud maanteid, ehitanud koole ning rahvamaju, täiendanud postivõrku jne. Seda tavaliselt ei teata, sest seda kõike näikse teinud olevat nagu mingi võõrsilt tulnud vaenlik jõud, millesse tuleb suhtuda reservatsiooni ning eelarvamisega. Seevastu olete kindlasti lugenud trükkituna kõigis ajalehis veergude kaupa lihunikumõrvari eluloo hällist vanglani, ning teil on elavalt silme ees tema kui kodaniku rasked elu vintsutused viina ning paljude pruutidega.

vastu, — sellist kaitset need objektiivsed väärtused allakirjutanu arvates ei tarvita. Tähtis pole aga siiski üksi saavutatu, töö resultaat, vaid niisama tähtis on ka töö eesmärk ning seda eesmärki tugevad vaimsed jõud. Ükski indiviid, nagu rahvusindiviidki, ei või luua ning kasvada ainult formaalsest kohustusest midagi teha, teadmata, et ta loob antud või ka kujuteldava eesmärgi jaoks püsivaid varasid. Iga rahva elus edendab määravat osa usaldus oma-kultuuri väärtuste vastu ning orgaaniline tarvidus neid kaitsta ja arendada.

Missugused on olnud eeldused omakultuuri teadvuse kasvamiseks meil, oleme juba lühidalt märkinud eelnevas. Kui lisaks meie intelligentsigi avalikkude sõnavõttude hulgas on leidunud kahjatsetavalt niisuguseid, kus kogu meie kultuurelu on kujutatud varguste ning mahhinatsioonide tsükliks ¹⁾ või kaheldud meie omariikluse ning kultuuri arendamise reaalses võimalustes ²⁾, mis põhjendusega ootame siis rahva laiema ringelt usku omariikluse ning omakultuuri tarbesse üldse. Caveant consules! Tuleb hakata nõudma vastutust ka avaliku sõna moraalse mõju eest. Demokraatia ei peaks tähendama äri otstarbel lamedate mass-instinktide kultiveerimist meie ajakirjanduses ega ka isikliku depressiooni tunde muutmist „avalikkuse südametunnistuseks“.

Allakirjutanu eeldab, et paljudel kodanikel erinevalt kutsealadelt on olnud vahel põhjust ning tarvet mõelda ka neile positiivseile saavutisile, mida meile on võimaldanud omariiklus. Allakirjutanu tahab siin ainult piiratud küsimuses, meie kõrgema hariduse ning teaduse alal jälgida tööd ning töötulemusi, mis on kõige lähemas sidemes Eesti riikliku iseseisvusega.

Välja arvatud paljude pidukõnede juba ununenud tekst, on meil senini vähe olnud juhust päris konkreetselt mõelda sellele, mida on riikliku iseseisvuse 15 aastat andnud meile kõrgema hariduse ning teaduse alal. Viimase poolteise aastakümne rohkeid saavutisi ning uusi avaldusvorme meie kõrgema kultuuri alal on peetud kas endastmõistetavaks või on neile, nagu juba mainitud

¹⁾ Vrd. Mass-inimene, Äritegmine kultuuriga. „Päevaleht“ 1933, nr. 341.

²⁾ Tennmann, E., Võim ja vabadus. „Herold“ 1933, nr. 1. — Tamme kann, A., Koguteos „Maailma maad ja rahvad“ lk. 2279, 2294. — Sama, Maadeteaduslik „pessimism“ ja „optimism“. „Postimees“ 1933, nr. 37.

On iseloomulik, et Tammekannu eespool-tsiteeritud sõnavõtted on leidnud kiiret vastukaja Riias ilmuvais „Baltische Monatshefte’s“, mille 1933. a. 3. numbris avaldab L. v. Middendorff kirjutise pealkirjaga: „Die Krise des estnischen Staats- und Kulturgedankens“. Samuti on märkimist vääriv, et Tammekannu kohati kaunis kaugeleminevad väited ning järeldused, mida ühegi vaba maa avalik arvamine poleks sallinud vastuväideteta ning protestita, ei kutsunud meil, eriti juhtiva vanema põlve poolt, välja kuigi ulatuslikku küsimuse käsitlust.

eelnevas, sagedamini osaks saanud arvustust kui heakskiitu. Kultuurküsimuste käsitlemisel on meil valitsenud nagu noore, oma prestiiži eest kramplikult valvel oleva austaja mentaliteet, nimelt kartus ülearuse heatahtlikkuse ning kõikide isikupäraste tundeavaldiste eest, kartus öelda sooje sõnu sellele, kes on ikkagi südame lähedal. Vastuoksa, on püütud indiferentse rahu ning ülikriitilisusega näidata oma kultuurilist täisiga.

Kas aga tõepoolest meie praegune kultuuriline positsioon ei võimalda ka juba teissugust hinnangut, kas pole põhjusega mainimisväärset vähet meie kõrgema kultuurelu avaldistes enne riiklikku iseseisvust ja praegu?

Väheharitud maailmariigi vähemusrahvusena ei puudunud meil enne riiklikku iseseisvust üksi mainimisväärsed kõrgema kultuuri saavutised, vaid ka nende arendamiseks tegelikud ja koguni seaduslikud võimalused. Tarvitseb ainult meelde tuletada, et eesti keelel polnud täit eluõigust kooliski, rääkimata selle keele kaudu viljeldavast kõrgemast haridusest ning kultuurist. Meie maa ainsa kõrgema õppeasutise, Tartu Ülikooli, ülesandeks polnud niipalju viljelda teadmisi rahvast ning territooriumist, mille keskel see töötas, vaid selle otsesemaks ülesandeks oli, nagu see järeldeb kujukalt nii ülikooli tookordsest konstruktsioonist, õpetavast koosseisust kui ka tööst, eestlaste järkjärguline ühtesulatamine riigi enamikrahvaga. Tartu Ülikoolis saadi enne riiklikku iseseisvust suuri vaevu asutada ainult üks eesti õppekeelega professor (tegelik usuteadus)¹⁾, rääkimata eesti keelest kui õppekeelest laiemas ulatuses või ka eesti teadlasile töövõimaluste andmisest omal kodumaal. Poliitilisil põhjusil jäid ilmselt tagaplaanile kohalikku maa-alasse ning rahvastikku puutuvad küsimused; selle asemel viidi ülikooli uurimisülesanded Kaukaasiasse, Siberisse ning Kesk-Venemaale²⁾. Tartu vene ülikool on jäänud eesti kultuurile veel võõramaks kui 19. sajandi Tartu saksa ülikool, mille koosseisus leidis siiski rida tunnustatavaid nimesid ka Balti rahvateaduse ning loodusteaduste alal (Õpetatud Eesti Seltsi ja Loodusuurijate Seltsi ringkonnad). Eriti suur, kui mitte öelda enam, on vahe osas, mida on Tartu Ülikool oma otsese ümbruse suhtes etendanud varemalt ning etendab praegu, ehkki see vahe, eesti ülikooli veel lühikese kestuse ning ka vastavate kultuurtraditsioonide puudumise tõttu, pole saanud meie haritudki üldsusele veel küllalt teadlikuks. Ülikooli hinnatakse meil nüüdki veel mitmel pool kui

¹⁾ Kruus, H., „Eesti professori“ küsimus Tartu vene ülikoolis. „Ajalooline Ajakiri“ 1932, lk. 65 jj.

²⁾ Vrd. protsentuaalseid osi, mis Tartu vene ülikooli ning Tartu eesti ülikooli publikatsioonides on määratud kodumaa, Venemaa ning muu ainestiku käsitlemisele („Tartu Ülikool sõnas ja pildis“ joon. 46, lk. 69 ja joon. 70, lk. 99).

väljaspool tegeliku elu tarbeid seisvat, kulusid nõudvat indife-
rent-keha.

Vastavalt oma uuele ülesandele, Eesti vabariigi ainsa ulatus-
likuma õppe- ning uurimisasutisena, on Tartu eesti ülikoolis, peale
üldteaduste tarviliku viljelemise, erilist rõhutamist leidnud just need
teoreetilised ning praktilised ained, mis käsitlevad meie rahvast
ning selle maa-ala. Alad, nagu emakeel ja sugukeeled, kodumaa
ajalugu, muinasteadus, rahvaluule, rahvateadus jt., mis enne 1919.
aastat olid jäetud peaaegselt asjaarmastajate koolmeistrite, köst-
rite ning õpetajate hooleks, sekka mõni üksik alasse süvenenum,
said nüüd ametliku esinduse ning vastavalt ettevalmistatud tööjõud
Tartu eesti ülikoolis. See vaimne ning aineiline traditsioon (keel,
pärimused, rahvaomane aineiline kultuur), mida eestlaste arvukad
põlved olid sajandite jooksul päästnud oma poliitilise ning majand-
usliku elu kokkuvarisemisel, sisaldabki õieti tervikuna raskelt
defineeritava eesti omapärase kultuuri mõiste, võiks öelda veel
enam — eestlase ning eestluse kogumõiste ning teadvuse. Kui sel-
lele, veel käesoleva sajandi alul peaaegsalikult talupojakultuuris alah-
hoidunud rahvusele oleks peale 1918. a. järgnenud paar põlve võõ-
ras vaimus ning võõra kasvatuse kaudu tsiviliseeritud eest-
lasi, oleks eestluse mõiste lähema sajandi jooksul võib-olla kuivu-
nud aeglaselt, kuid niisama kindlalt, nagu see on sündinud liivlaste,
muinaspreislaste ja paljude teiste omakultuuri teadvuses vaeseks
jäänud rahvustega. Eesti riiklik iseseisvumine ei tähenda üksi
eestlaste poliitiliste õiguste laienemist, vaid see tähendab ka rahva
kultuurilist uuestisündi kõige otsemas ning laiemas mõttes. Alles
Eesti Vabariigi poolt loodud teadus- ning õppeasutiste, kõigepealt
Tartu eesti ülikooli kaudu oli võimalik säilinud eesti rahvakultuuri
aineile ning sugemeile ehitama hakata seda vaimlise töö kompleksi,
mida nimetatakse kõrgemaks kultuuriks. Eesti kõrgema kultuuri
algedes kui ka selle kultuuri loomulikud arenemisvõimalused on
kõige suuremalt osalt alles meie omariikluse loodud.

Eesti keel on viimase poolteise aastakümne jooksul rah-
vakeelest, mis visa autodidaktina oli juba aastakümneid teeninud
meie algupärast ja tõlkekirjandust ning tegi katseid vallutada ka
teadusliku keele nõudlikke teid, kujunenud objektiivselt hinnata-
vaks kultuurikeeleks. See üllatavalt kiire ja lai, pea kõiki rahva-
kihte ühtlaselt haarav areng on tähelepanuväärivaks nähtuseks ka
üldises kultuuriloos. Keele loomulik tarve, end laiendada oma-
riikluse ajal intensiivsemalt ning mitmekesisemalt avalduva kul-
tuurelu jaoks, on viinud koguni arvukate uute sõnade loomisele.
Ehk küll nende uute sõnade algatajana tunneme üksikisikut, on
nende spontaanne ning kiire levimise rahva kõige laiemais kihtides
muutnud nad samal ajal ajajärgu kollektiivloominguks, arenemis-
tahtelise rahva kultuur-instinkti tabavaks väljenduseks. Kui kaasa

arvestada kümneid-tuhandeid oskussõnu¹⁾, mida mitmesugused erialad on lisanud eesti sõnatagavarale, siis saame alles objektiivselt hinnata eesti keele praegust ning varemast taset. Pole enam ühtegi ala, kus eesti keel ei võiks kõrvuti vanade kultuurkeeltega täita oma kõrgemat kultuurelu elava rahva tarbeid; see on sagedasti koguni ökonoomsem, täpsam ning seetõttu ilusam kui mõnedki neist.

Riikliku iseseisvusega oleks eesti keel praegugi, peale elava rahvakeele, vähese ilukirjandusliku toodangu, kõhnavõitu rahva- raamatute ning provintsiajakirjanduse keeleks; sellest võime olla teadlikud, kui hindame omariikluse osa meie kultuurelus.

Eesti Entsüklopeedia avaldamine, mis on teataval viisil küpsusetunnistuseks meie omakultuurile, poleks olnud võimalik enne iseseisvust ega ka iseseisvusega. Selle senini-ilmunud osad on põhjusega saanud üldise tunnustuse osaliseks ning võib loota, et Eesti Entsüklopeedia esindab hästi meie kultuuri juba saavutatud taset.

Mida meie teadsime mõni aeg tagasi omast ajaloost, oli kaunis vähenõudlik ning kõigepealt ühekülgne. Et ta oli nähtud võõrast rahvusest ajaloolaste prisma läbi, ei teadnud me endil eestkostetavatena üldse olevat erilist oma ajalugu; meile langes suurelt osalt ainult nagu kaashelki teiste vaevast ning tegudest. Eesti rahva kaugema mineviku kohal kummitasid soome sugu rahvastele omistatud Tacitus' e fennid. Meie ajalugu pole muidugi ka poolteise aastakümne uurides muutunud aiva uueks ning meie suhtes kuulsusrikkamaks, küll on see aga muutunud elulisemaks ning iseseisvamaks omaks ajalooks, talupoegrahva tugeva ning visa

¹⁾ Vrd. osalt iseseisvate väljaannetena, osalt erialalises perioodikas trükkis ilmunud: „Füüsika sõnastik“ (1919); „Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik“ (1920); „Eesti lindude nimestik“ (1922); „Raudtee sõnastik“ (1922); „Sõjaväe oskussõnastik“ (1922); „Matemaatika sõnastik“ (1922); „Muusika leksikon“ (1923); „Põllumajanduslikud oskussõnad“ I—III (1923—1926); „Selgrootute loomade süstemaatiline nimestik“ (1924); „Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“ (1924); „Metsanduslised oskussõnad“ (1925); „Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu“ (1925); „Ingiis-eesti meresõnastik“ (1925); „Valik sõnu taimekasvatuse alalt“ (1926); „Kunstiajaloo oskussõnastik“ (1927); „Mäetööstuse oskussõnad“ (1927); „Usuteaduslisi oskussõnu“ (1928); „Valik ajaloolisi oskussõnu“ (1928); „Eesti taimede nimestik“ (1928); „Botaanika oskussõnastik“ (1929); „Valik saksa- ja eestikeelseid geoloogilisi oskussõnu“ (1929); „Eestikeelseid anatoomilisi oskussõnu“ (1929); „Eestikeelseid zooloogilisi oskussõnu“ (1930); „Valik oskussõnu loomade söötmise alalt“ (1930); „Võimlemise oskussõnad“ (1931); „Oskussõnastik raamatukogunduse ja bibliograafia alalt“ (1931); „Loomaarstiteaduslisi oskussõnu“ (1931); „Taimekaitse oskussõnu“ (1932); „Fotograafia oskussõnastik“ (1932); „Valik oskussõnu loomade aretuse alalt“ (1932).

Eespool-toodud andmed on allakirjutanu suurimalt osalt saanud lektor J. V. Veski'lt, kellele kuulub kahtlemata ka peateene eestikeelsete oskussõnade loomisel ja väljatöötamisel.

olemasolu-võitluse tunnistuseks. 15 aastaga oleme jõudnud valgustada mitte üksnes Eesti maa-ala, vaid ka selle rahva ajalugu ¹⁾ objektiivsusega ning ulatusega, mis on leidnud tunnustamist ka poolelt, mille pretensioonid eesti ajaloo käsitlemise suhtes on senini olnud suurelt osalt teised ²⁾. Lõpuks on 15 aastat teadusliku uurimise jaoks ainult lühike aeg. Niisama tähtis kui senised töötajajärjed on tõsiasi, et meie omame esimese põlve teaduslikult ettevalmistatud ajaloolasi, kellelt võime oodata eesti ajaloo tõsiasjadele vastavat ning positiivset käsitlemist ³⁾.

Õpetatud Eesti Seltsi varsti 100 aasta kestuse jooksul pole ükski aastakümme olnud nii produktiivne kui viimane omariikluse ajal. Kahele vanemale väljaannete sarjale („Aastaraamat“ ja „Toimetused“) on asutatud peale 1922. a. lisaks kolm uut („Eesti Filoloogia ja Ajaloo Aastaülevaade“, „Eri-toimetused“, „Kirjad“). Aga mitte ükski väljaannete arv, vaid ka nende objektiivne sisuväärtus on tõusnud, varemaist peaasjaliselt asjaarmastuslikest ning juhuslikuma sisuga provintsiväljaandeist, praegu ülikooliga kõige lähemas sidemes olevate teaduslike publikatsioonideni. Seejuures on seltsi nii ametlik juhtimine kui ka kogu töökoormus enne pea puhtalt balti-saksa ringkonnalt üle läinud keskmise ning noorema põlve eesti teadlaste kätte, andes nii siin kui ka paljudel muudel juhtudel tunnustust eesti kultuuri tugevast sisemisest ekspansioonist omariikluse ajal.

Meie teadusliku töö võimaluste laienemine, aga samuti tööjõudude juurdekasv on lubanud peale teatud üldteaduste viljelemise nüüd ka juba intensiivsemat töörakendust ning suuremat süvenemist üksikuil kodumaalistel aladel. Kui Eesti Rahva Muuseum korraldamata panipaigast viimase aastakümne jooksul on muutunud Baltimaade parimini sisustatud muuseumiks, siis on sellega rööbiti varema kogumise ning vitriinide võtmete hoidmise asemel hakatud meie rahvateaduslikku ainekku ka teaduslikult läbi töötama ning avaldama. Hiljuti ilmus perioodilise väljaande „Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatu“ VII köide. Seda tehniliselt hästi toimetatud sarja tuleb nii selle sisuväärtuse kui ka ula-

¹⁾ Vrd. Kruus, H., „Tartu ülikool sõnas ja pildis“, lk. 94 jj. — Liiv, O., Treumuth, N., Allikapublikatsioonidest Eesti iseseisvuseaegses ajalookirjanduses. „Ajalooline Ajakiri“ 1930, lk. 76 jj.

²⁾ Taube, A., Baron, Die estnische Geschichtsschreibung. „Baltische Monatshefte“ 1933, lk. 26/41 ja 148/156.

³⁾ Peale selle, et ajalugu juba algkooli, sügavamalt aga keskkooli ning ülikooli kaudu mõjub kasvavalt kodanikkude kõige laiematele hulkadele, on siis rahva elus kõrvuti tulunduslike, poliitiliste ja kultuuriliste küsimustega täiesti realselt hinnatavaks teguriks, on see lisaks omale näitama perspektiive ning võimaldama kogemusi ka riigipoliitilisest seisukohast (vrd. Vassar, J., Meie rahvusliku ajaloo ülesannetest ja orientatsioonist. „ERK“ 1933, nr. 5, lk. 117).

tuse poolest pidada üheks Ida-Euroopa tähtsamaks etnograafiliseks publikatsiooniks ¹⁾).

Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat on toodud siin ainult ühe näitena meie rohkearvulisist teaduslikest publikatsioonest, mis, kas uutena asutatud ²⁾ või endistena ilmumist jätkavad, esindavad eesti, alles omariikluse kaudu põhjendatud teadust. Paljud meie noore teaduse uurimistulemustest on leidnud tunnustust ka rahvusvahelises teaduse-maailmas. Kui teaduslik ja populaarteaduslik eesti ning eestikeelne kirjandus oli enne iseseisvust minimaalne ja koguni eesti keelele endale, nagu sellest oli eelnevas juttu, oli veel raske asetada teadusliku keele nõudeid, siis 1919—1933 on Tartu Ülikooli juures ilmuvais väljaandeis üksi avaldatud trükis ligi 60 000 lehekülge teaduslikku ning populaarteaduslikku kirjandust, sellest tähelepanдав osa eesti keeles. Mainitud väljaannete kaudu seisavad Tartu ülikool ja selle instituudid sidemes ligi 2000 mitmesuguse teadusasutisega üle maailma, tutvustades seal nii Eestit kui ka eesti kultuuri saavutisi. Eesti teadust ning selle töötajajärgi tuntakse väljaspool enam, kui me seda tavaliselt arvame. Küsimusest huvitatuid on võimalik juhtida rohketele meie teadust kiitvalt või ka heatahtlikult hindavaile sõnavõttudele välismaa erialalises kirjanduses ³⁾).

Eesti kõrgemal kultuuril pole niimoodi üksi lokaalne tähendus, see pole üksi meie tarvis, vaid sel on ka nüüd juba, nagu näitavad tõsiasiad, objektiivset väärtust kultuuri rahvusvaheliste mõõdupuude seisukohalt.

Mõni praktilisema mõttelaadiga kodanik võib aga eesti teaduselt, kitsamalt Tartu ülikoolilt nõuda kõigepealt tegelikke saavutisi, mis seisaksid elu teenistuses ja mida ülikooli vanemad perioodid sel määral oma ümbruskonnale ei pakkunud. Iga põhimõte (antud korral eesti kõrgema kultuuri mõiste) on tugevamalt ning

¹⁾ Vrd. L a i d, E., Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat VII (1931). „Eesti Kirjandus“ 1933, lk. 351 jj.

²⁾ „Ajalooline Ajakiri“ (1922—); „Akad. Ajaloo-Seltsi toimetused“ (1925—); „Eesti Keel“ (1922—); „Akad. Emakeele Seltsi toimetised“ (1921—); „T. Ü. Arkeoloogia Kabineti toimetused“ (1923—); „Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat“ (1925—); „Akad. Kirjandusühingu toimetused“ (1927—); „Publicationes Instituti Universitatis Tartuensis Geographici“ (1925—); „T. Ü. Eesti veekogude uurimise komisjoni väljaanded“ (1924—); „Agronomia“ (1921—); „T. Ü. Metsaosak. toimetused“ (1924—); „Eesti Metsanduse Aastaraamat“ (1926—); „Eesti Loodus“ (1933—); „Eesti Arst“ (1922—); „Eesti Loomaarstlik Ringvaade“ (1925—); „Keemia Teated“ (1932—); „Eesti Rohuteadlane“ (1926—); „Pharmacia“ (1921—); „Tehnika Ajakiri“ (1922—); „Õigus“ (1920—); „Usuteadusline Ajakiri“ (1926—) j. t.

³⁾ Vrd. L a i d, E., Tartu ülikooli osa meie välissuhetes. Koguteos „Kultuuri ja teaduse teit“, lk. 9 jj. Tartu 1932.

paremini kaitstud siis, kui see on lähedas sidemes ka tegeliku elu tarvetega.

See side eesti kõrgema kultuuri ja teaduse ning tegeliku elu vahel on praegu tihedam, kui oli omal ajal side Tartu vene ülikoolil selle ümbruskonnaga.

Endisel ajal täitsid ülikooli mitmesugused katseasutised ning kliinikud pea ainult ülikooli õppetegevuse ning teadusliku uurimise tarbeid (kliinikud olid näiteks suvel tihti suletud) ¹⁾. Meie tulunduse tähtsamate harude — põllunduse ja metsanduse jaoks ei valmistanud Tartu vene ülikool, vastava teaduskonna puududes ülikooli koosseisus, üldse töajõude. Nii rahuldaski Tartu vene ülikool teda ümbritseva geograafilise ning rahvusliku asustusala praktilisi tarbeid ainult osaliselt ning ühekülgset.

Iseseisvuse ajal täidavad Tartu Ülikooli mitmesugused instituudid suures ulatuses ka riiklikke ülesandeid, seistes niimoodi otsestest maa ning kodanikkonna teenistuses. Ülikooli kvalifitseeritud arstliku personaaliga kliinikud on avatud aasta läbi kõigile tarvitajatele, arstiteaduslikud, loodusteaduslikud jm. uurimisinstituudid töötavad arvukate väljastpoolt ülikooli tulevate ülesannete lahendamisel (mainitagu näiteks bakterioloogilisi uurimisi, eriseerumite valmistamist ja osalt süstimist, maa-aarete ning mulla koosseisu uurimist), ilmajaam, põllumajanduslikud ning metsateaduslikud katseasutised on abiks tegelikule põllumehel selle mitmesuguste tööülesannete juures, võimaldades nii siin saadud kogemuste ülekandmist praktilisse ellu kui ka andes sagedasti otseseid õpetusi ning näpunäiteid. Ülikool aga mitte ükski ei tule vastu kodaniku mitmesuguseile tegelikele tarbeile ning ei abista teda, vaid on sagedasti veel omaltki poolt aktiivne, uurides meie rahva hügieenilist ning tervislikku seisukorda ²⁾, meie põllundusele ning metsandusele kahjulikke, söödikuid ja haigusi, koduloomade ratsionaalset söötmist, kodumaa mullastiku koosseisu ning omadusi, meie ilmastikus ning oludes edenevaid kultuurtaimi, meie liiklemise ning turustamise probleemi ³⁾ jm. Nii pole Tartu eesti ülikool ükski kõrgem õppeasutus või teaduslik uurimisinstituut teoreetiliste üldteaduste jaoks, vaid see teenib kõige laialdasemalt ka praktilist elu. Viimane funktsioon pole otseses sidemes ülikooli kui õppeasuti-

¹⁾ Valdes, A., „Tartu ülikool sõnas ja pildis“, lk. 53.

²⁾ Peale arvukate teaduslike spetsiaaluurimuste vt. prof. A. Rammu'i toimetusel ilmunud „Saaremaa“, „Läänemaa“, „Pärnumaa“, „Virumaa“, „Võrumaa“ tervishoiuline kirjeldus. Tartu 1928—33.

³⁾ Mainitud küsimused on leidnud teaduslikku ning populaarteaduslikku käsitlemist kõigepäält lk. 419, m. 2 mainitud publikatsioones, kuid mitmed ülikooli asutised avaldavad rahva laiemate hulkade jaoks ka eriväljaandeid, näiteks: „T. Ü. Taimehaiguste Katsejaama lendlehed“, „T. Ü. Entomoloogia-katsejaama lendlehed“.

sega, vaid selle on Tartu Ülikoolile andnud kõigepealt omariiklus ja sellega kaasas käivad kohustused ning ülesanded.

Ülikool on omariikluse ajal lähenenud maale ja rahvale mitte üksnes oma tegevuse ja ülesannete ringiga, vaid kõige suuremal määral ka oma nii õppiva kui ka õpetava koosseisuga. Tartu vene ülikoolis ja teisis ülikooles üle Vene riigi olid leidnud töövõimaluse vaevalt kümnekond eesti soost teadlast¹⁾. Praegu on rõhuv enamik (146 ehk 78%) Tartu Ülikooli õppejõududest eestlased. Riiklik iseseisvus on niimoodi eesti teaduse alal loovate omajõudude arvu kasvatanud ligi 1000% võrra, kui arvestada ainult ülikooli õppejõude, ning veel palju enam, kui kaasa arvata ka ülikooli abijõude (assistente, prosektoreid jt.) ning teiste teaduslike asutiste (Riigi Keskarhiiv, Eesti Rahva Muuseum) personaali. Ülikooli enese ringkonnist püstitatud väide, nagu oleks omariiklus vähendanud meie kultuuri tarbeid ning võimalusi²⁾, osutub nii siin kui ka küsimust laiemalt jälgides täiesti ekslikuks. Vastupidi on omariiklus eriti tähelepandavalt laiendanud nii nõudeid meie omakultuuri vastu kui ka selle kultuuri arendamise aluseid, nagu sellest on käesolevas kirjutises võidud tuua ainult üksikuid näiteid. Teaduslikult töötavate omajõudude rakendamise tarve oli ülikooli alg-aastail koguni nii suur, et see kahjustas kvalifikatsiooninõudeid. Küllalt suur protsent endale tookord teadusliku tööjõu elukutse valinuid on hiljemini oma tegevuses näidanud, et neil vastavad eeldused ja oskused puuduvad. Kui nüüd, 15 aastat hiljemini osalt samast põlvest väidetakse, et omariiklus on meil kahjustanud loova vaimse tegevuse võimalusi, siis peab viga peituma küll muus, ja sääraselt kergel käel ning avalikult püstitatud väitest on väga kahju. Võib endale ette kujutada, kui suur osa meie praegustest ülikooli õppejõududest, ka piisavate isiklike eelduste juures, oleks võinud loovalt teotseda teaduse alal, kui Eesti poleks saavutanud iseseisvust, ning kui suur osa neist oleks pidanud kodumaal või väljaspool seda hoolitsema oma isikliku toimetuleku eest arstina, advokaadina, kooliõpetajana või ametnikuna. Vaevalt oleksid siis meie rahva kultuurilisedki tarbed olnud suuremad kui praegu. Pole põhjust pikemalt arendada neid siin võrdluseks toodud mõtteid; võime tunda ainult tõsist headmeelt sellest, et omariiklus on meile lubanud rakendada omi loovaid jõude kõigil kultuurilistel aladel.

Ka kõrgema hariduse taotlejate eestlaste arv on teatavasti iseseisvuse ajal suurel määral lisanud. A. 1900—15 oli eesti soost üliõpilaste arv Tartus 60—386³⁾ ja umbes sama võrra õp-

¹⁾ Prof. H. Koppeli poolt allakirjutatud lahkesti teatatud andmete järgi.

²⁾ Tamme Kann, A., m. k.

³⁾ „Tartu Ülikool sõnas ja pildis“, joon. 25, lk. 30.

pis neid väljaspool Tartut teisis ülikooles. Peale Vabadussõja lõppu kasvas eesti üliõpilaste arv Tartus kiiresti, ulatudes 1925. a. 3691-le ja seistes praegu enam-vähem stabiilselt 2500 ümber. Ehkki meie üliõpilaste suurel arvul on ka oma küsitavad küljed, ei vähenda see siiski paremusi, mida on hariduse kättesaadavaks tegemise alal meile toonud omariiklus.

Tartu Ülikool pole aga ainuke teaduslik või kõrgem õppeasutus, mille tegevuse on rajanud kindlale alusele Eesti riiklik iseseisvus või mis koguni uuena on asutatud omariikluse ajal.

Tallinna Tehnikum on aastate kestes saatnud ellu rohkeid tegelikke insenere, kes on saanud ettevalmistuse kodumaal meie olude kohaselt. Kuidas ja kus meie kõrgema tehnilise hariduse saamine edaspidi ka korraldataks, on omariiklus asetanud sellele meie kodumaal uusi nii tegeliku rakendamise kui ka korraldamise võimalusi. Samuti omariikluse ajal on Tallinnas asutatud ning on senini eduga töötanud kõrgem muusikaline õppeasutus — konservatoorium. Kõrgema sõjakooli on iseseisvuse ajal lõpetanud 100 ohvitseri, neile lisaks on 1923. a. alates Pariisi kõrgemas sõjakoolis õppinud ning täieliku kursuse lõpetanud 8 eesti ohvitseri¹⁾. Rääkimata peaaegast, et eesti rahvuslik kaitsevägi võis tekkida ning välja kujuneda alles omariiklusega, polnud varemalt eestlastel vene seisuslikus sõjaväes ka kõiki avansseerumisvõimalusi ega ka õigusi. Mainitagu, et Vabadussõja ajal oli meie kaitseväes ainult kümme konda kõrgema haridusega ohvitseri-eestlast. Põrkab võib-olla osalt vastu meie senist traditsiooni, kui allakirjutanu ühenduses omakultuuri teadvuse küsimusega on valinud siin käsitledavaks ka meie kõrgema sõjaväelise hariduse. See on sündinud teadlikult. Kaitseväe organisatsioonis ning distsipliinis kehastatud ühistahtes leidub suurel määral rahvusdünamiilist jõudu, mille tõttu kaitsevägi on tegelikult (ning peaks seda võimalikult olema) tähtsaks omariikluse teadvuse kasvatajaks meie noorpõlve kõige laiemais ringkonnis. Samuti aitab kaitsevägi oluliselt ja võib-olla koguni enam kui ükski teine riiklik funktsioon meie vähemusrahvustes kasvatada riiklikku solidarsust. Osas meie haritlaskonnas Vene ajast pärandunud eelarvamine kaitseväe ning kaitseväelaste vastu on iseseisvas Eestis suurelt osalt põhjendamatu ning väär. Kaitseväe küsimused on meile nii kaudselt kui otseselt ka kultuurküsimusi²⁾.

Vene ajal polnud Baltimail ühtegi riiklikku avalikku arhiivi. Eestis on iseseisvuse ajal eluliste tarvete seisukohalt asutatud suurematena Riigiarhiiv Tallinnas, peaaegaliselt administra-

¹⁾ Kolonel A. Traksmanni poolt allakirjutanule lahkelt teatatud andmed.

²⁾ Kõik eelmine on öeldud ainult apoliitilise, kõigile rahva osile enam-vähem ühtlaselt autoriteetse kaitseväe kohta.

tiivse ülesandega, ning Riigi Keskarhiiv Tartus ajaloolise uurimise soodustamiseks. Viimane on hakanud avaldama ka omi publikatsioone, millest on senini ilmunud 2 köidet¹⁾).

Riigikogu poolt 1925. a. vastuvõetud Muinasvarade kaitse seadus²⁾ on uus ja eriti tunnustamisväärne riiklik algatus meie mitmesuguste eelajalooliste, ajalooliste ning kultuurilooliste muististe registreerimiseks ning säilitamiseks. Ehkki seaduse teostamine on senini olnud osalt puudulik, kaitseb see praegu riiklikult hävimise ning omavolilise lõhkumise eest 1206 muinasloolist ning 393 kultuuriloolist kinnismuistist, nende hulgas 772 kalmistut, 127 muinaslinna, 92 kirikut, 37 lossi või nende varemeid, lisaks ehitisi, monumente jne.³⁾ Muinasvarade kaitse seadus on ka tarvilikuks aluseks meie üldisele muuseumiasjandusele. Eesti Kunstimuuseumi (Tallinnas) ning Eesti Rahva Muuseumi (Tartus) muutmine poolriiklikeks sihtasutisteks on kindlustanud nende, meie kultuurielus tähtsat kohta omava asutise ülalpeo ning arenemisvõimalused. Eesti Kunstimuuseum, asutatud 1919. a., omab 1790 nr-t kunstitöid ning 10 000 nr-t etnograafikat. Eesti Rahva Muuseum, asutatud 1909. a., omab 30 000 nr-t eesti ainelist vanavara, 15 000 nr-t pildikogu ja üle 100 000-kõitelise raamatukogu, missugustest kogudest suur osa on muuseumi talletatud alles omariikluse ajal. Eesti Rahva Muuseumi juures töötavad erialustel omariikluse ajal loodud Eesti Bibliograafia Asutis⁴⁾, Eesti Rahvaluule Arhiiv⁵⁾ ning Eesti Kultuurilooline Arhiiv⁶⁾, kes igäiks omavad tähelepandavaid materjale ja ainekogusid omalt alalt ning on olnud tegevad ka nende läbitöötamisel ja publitseerimisel.

Eesti Kirjanduse Seltsi juures 1920. a. elustatud Kodu-uurimise Toimkond on koos Ülikooli Geograafiakabinetiga teostanud meie kodumaa süstemaatset maadeteaduslikku, ajaloolist ning tulunduslikku kirjeldust ning on avaldanud töötulemused senini juba 5-es eri maakondi käsitlevas köites⁷⁾. Mainitud väl-

¹⁾ „Eesti Riigi Keskarhiivi Toimetised“: nr. 1 (Treumuth, N. — Liiv, O., Polonica Eesti Riigi Keskarhiivis) ja nr. 2 (Eesti Riigi Keskarhiivi tegevuse ülevaade 1921—32 ja arhiivide loend). Tartu 1931 ja 1932.

²⁾ „Riigi Teataja“ 1925, nr. 111/112. — T(a)llgren, A. M., Die Denkmalspflege in Estland. „Eurasia Septentrionalis Antiqua“ I, lk. 130 jj.

³⁾ Ney, G., La protection des antiquités en Estonie. Tallinn 1931.

⁴⁾ Urgart, O., Eesti Bibliograafia Asutise 10-a. tegevuse puhul. „Olion“ 1932, nr. 1, lk. 20 jj.

⁵⁾ Viidebaum, R., ja Looorits, O., Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade. Koguteos „Vanavara vallast“. Tartu 1932.

⁶⁾ Kleis, H., Eesti Kultuurilooline arhiiv. „Ajalooline Ajakiri“ 1933, lk. 228 jj.

⁷⁾ „Tartumaa“, „Võrumaa“, „Setumaa“, „Pärnumaa“, „Valgamaa“. Tartu 1925—1932.

jaanne on esimene meie kodumaa ulatuslikum ajaloolis-maa-teaduslik kirjeldus ning teenib nii teaduslikke kui ka praktilisi ülesandeid.

Peale mainitud asutiste ning üritiste on kahtlemata veel rida teisi, mida tuleks nimetada koos meie kõrgema hariduse ning teaduse saavutistega omariikluse ajal, näiteks meie akadeemiliste ning muude teaduslike seitside tegevus ja publikatsioonid, erakirjastuste poolt avaldatud teaduslikud ning populaarteaduslikud tööd, provintsimuuseumide asutamine jne., mida ruumipuudusel pole võidud võtta käesolevasse, ainult üldjoontes hoitud ülevaatesse.

Meie kõrgema hariduse ning teaduse alal pole küll ühtegi ala, mille kindlustamiseks või tegevuse viljakamaks muutmiseks poleks tähelepandavalt kaasa aidanud omariiklus. Pole liialdatud, kui väita, et meil riikliku iseseisvuse 15 a. jooksul on kõrgema kultuuri alal nii sisuliselt kui ka ulatuselt saavutatud enam kui sadaid enne seda. Õieti suurim osa sellest, mis meid noore kultuurrahvana nii eneste silmis kui ka väljapoole atesteerib, on alles omariikluse ajal loodud.

See nn. „kõrgem kultuur“ pole aga mingi abstraktsioon, kujuteldav rahvuslik ebajumal, millele asjatult on toodud ning tuuakse ohvrit, nagu seda kas naiivselt või kadaklikult häälestatud poolt võiks arvata, vaid eesti kõrgema kultuuri mõiste alla kuuluvad kõigepealt meie rahva enese loova töö resultaadid, selle töö omad, mis on ratsionaalseim, õigeim ning viljakaim meie kodumaal. Ükski teine kultuurvorm ei paku ega saa orgaanilisel põhjusel pakuda eestlasele praktiliste ega kõigepealt vaimsete väärtuste alal seda maksimumi, mida võimaldab temaga sisemiselt kokkukasvanud omakultuur. Ainult oma hariduse- ning kultuurivarade kaudu võib iga rahvas elada kõige intensiivsemalt ning kõige kestvamalt, samuti kui igaüks meist võib tõeliselt elada ainult enese töö ning võimete kaudu, ja ainult vegeteerida võõra mõistuse ja vaeva kulul.

Kahtlemata läheb kõrgema kultuurelu ülalpidamine meie rahvale ka maksma, mõnel alal (näiteks ülikool) suhteliselt vahest koguni enam kui suuril kultuurimail. Siiski pole meie hariduskulud kokkuvõttes suuremad kui naaberrahvail ja samuti muil kultuurrahvail¹⁾.

Meie kõrgem kultuur ja meie riiklik iseseisvus moodustavad orgaanilise terviku. Kumbki neist pooltest pole võimalik teisea. Mida tähendab kõrgem kultuur oma sisult, elu- ning haridusväärtuselt meie rahvale, pole vist põhjust käesolevas lähemalt sel-

¹⁾ Mag. E. K a n t'i ettekanne Eesti Kultuuri Sõprade Koondises 9. II, 1931. Ettekande autoreferaat on ära trükitud „Nool'es“ 1931, nr. 65.

gitama hakata. Alles oma kõrgema kultuuri väärtuste loomise võimalus ning nende produktiivne ärakasustamine rahvusriigi ülesehitamiseks teeb meie rahva teiste kõrval nii kultuuriliselt kui poliitiliselt iseseisvaks. Neil kõrgema kultuurelu väärtusil, mida eestlaste praegused ning tulevased põlvned võivad luua riikliku iseseisvuse kaitse all, on kestev ning meie rahva tuleviku seisukohalt määrav tähendus. Mis sunnib meid neid eneste silmis halvendama ja moonakakotti vaba talu nurmele kandma? Ärgem häbenegem ka sooje sõnu ütlemast sellele, keda meie austame ja armastame. Kellest meie lugu peame, seda tahaksime näha käivat püstipäi, mitte ülbuse märgina, vaid rahva nime ja tuleviku teadvuse kandjana.

Eerik Laid.

Ed. Wilde „Mäeküla piimamehe“ genees.

Eduard Wilde meistriteos, psühholoogiline romaan „Mäeküla piimamees“ ilmus maailmasõja päevil, 1916. a. kevadel Tallinnas „Mõtte“ kirjastusel 3000 eksemplaris. Raamat oli varustatud O. Kallis'e kaaneilustisega. Teose välisele küljele osutus ühtlasi plussiks kirjaniku käekirja näide tekstieelsel leheküljel.

Arvustajad tervitasid „Mäeküla piimameest“ eranditult kiitvalt. „Ma pean seda romaani meie esimeseks romaaniks. Ta on seda, mida õige tubliks tööks nimetatakse“¹⁾, lausus K. A. Hindrey romaani ilmumisel. Sama hindavat seisukohta jagas Fr. Tuglas, rõhutades: „Wilde viimane romaan ei anna põhjust avalikkudeks vaidlusteks ega üldse suuremaks mõtete erivuseks... Selle kunstilised väärtused on pärit mingi rahvusliku uusklassika maalt, mis meile kõigile ühte viisi on vastuvõetav“²⁾.

Publikul, eriti selle haritumal ja kirjandussõbralisemal osal, ei puudunud huvi „Mäeküla piimamehe“ vastu. Kuue aasta kestel oli 3000 eksemplari läbi müüdud. Arvestades seda, et noil aastail (1916—22) oli raamatute levimine raskete ja ärevate aegade tõttu kitsendatud, tuleb „Mäeküla piimameest“ pidada küllalt loetavaks romaaniks. Praegusel hetkel on ka „Rahvaülikooli“ kirjastusel ilmunud II trükk (3000 eks.) lõpukorral, nõnda et varsti võib „Mäeküla piimamees“ astuda lugeja ette kolmandas trükis.

Wilde kirjutas oma psühholoogilise romaani viiekümne-aastasena, mil tema kirjanikuanne oli välja kujunenud. Ta viibis tol ajal maapagulasena Taani suurlinnas Kopenhaagenis. A. Roose on arvamist avaldanud, et „Mäeküla piimamehe“ „valmistamine tarvitanud kirjanikul mitu aastat“³⁾. Kuid tõeliselt on kulunud selle

1) „Eesti Kirjandus“, 1916, lk. 104.

2) Fr. Tuglas, „Kriitika“ IV, lk. 75.

3) „Eesti Kirjandus“, 1925, lk. 120.

romaani kirjutamiseks, nagu Wilde ise teatab, kolmveerand kuni üks aasta. Samuti polevat ta varemini ka romaani ainekute üle järele mõelnud. Seepärast näib tõenäoline olevat, et mõte „Mäeküla piimamehe“ loomiseks tekkis tal alles 1915. a. alul.

Realistina valis romaanikirjanik Ed. Wilde oma teoste ainekute kodumaisest elust-olust, mille vastu ta harukordset huvi tundis. „Mind huvitab elu, sellepärast püüan teda kujutada“¹⁾, sõnab Wilde veenvalt oma autobiograafias. Kasustades romaanide koostamisel Zola töömeetodit kogus Wilde ainekute tegelikust elust. Näiteks romaani „Raudsed käed“ jaoks hankis ta materjali ja muljeid Narva Kreenholmi vabrikust. Kui tal õnnestus sissepääs vabrikusse, oli ta üliõnnelik. „Nõnda võisin oludele isiklikult silma vaadata nii tööruumes ja korterites“²⁾. Sellest nähtub, kui kõrgesti hindas Wilde isiklikke tähelepanekuid ning muljeid. Ainekute ja sugemete saamiseks „Mahtra sõja“ ja „Prohvet Maltsveti“ jaoks korraldas ta koguni pikemauid uurimisretki Harju- ja Järvamaale, isegi Krimmi väljarännanute keskele.

Kopenhaagenis uue romaani loomisele asudes oli kirjanik veendunud, et ta teose jaoks kodumaalt vastset ainekute ei saa hankida. Sest Eesti piirid olid temale siis suletud. Seetõttu tuli leppida ja piirduda nende mälestiste ja muljetega, mis tal kodumaalt veel meeles püsisid. Kavatsuseks, kirjutada romaani maaelust, oli ainevaldkond liiga kitsas, sest ta oli veetnud oma tegevusaastad Eestis peamiselt linnades — ajalehetoimetustes. Pikemat aega oli Wilde elanud maal vaid kahes kohas: Simuna kihelkonnas Muuga mõisas ja Keila lähedases Karjakülas. Lapsepõlvkodu Muuga mõisast, kus ta oli lahkunud kümneaastase poisikesena, olid säilinud liiga juhu- lised mälestised. Neid pinnalisi lapsepõlve tähelepanekuid ei piisanud kavatsetavaks psühholoogiliseks romaaniks. Sügavamad muljed olid talle jäänud Keila Karjakülast; ses karjamõisas oli ta veetnud oma vanemate juures ühe aasta pärast kreiskooli õpinguid ja nii mõnedki kuud ning poolaastad oma ajakirjandusliku tegevuse vaheaegadel. Kuigi tema viimasest Karjakülas elamisest oli tol ajal möödunud üle 20 aasta, olid tal 1915. a. veel elavalt meeles sealsed väljapaistvamad kujud, nagu: mõisnik, piimamehed, kutsarid, mõned moonamehed, nende naised jt., ning nendega seoses olnud lood. Üksikasjus kaalutelnud Karjakülast meenutatud materjali, jõudis kirjanik selgusele, et sellest jätkub romaani tüübistiku kujutamiseks. Seepärast jäigi ta peatuma Karjaküla ainekute juurde.

Romaani aine leiutamisele järgnenud teose loomisprotsessi selgitavad Wilde enda kirjalikud märkmed tema töötamisviisist. „Kui mul aine käes, põhjusidee leitud, siis töötan toode „luukere“ kallal peaga niikaua, kui see mul kujukalt silma ees seisab. Minu vaim-

¹⁾ E. Wilde, „Katked minu elust“ (käsikiri), EKIA, Kampmanni kogu.

²⁾ E. Wilde, „Kogutud teosed“ XV, eessõna.

line-fantasiaalne kavatsus saab nii täielik, et ma omale paberi peale ainult vähe ülestähendusi teen, ja needki käivad ainult töö üksik-osade, liigete kohta . . . Sulega hakkab alles töösse, kui karakterid ja tegevustik mul rahuldava selgusega peas valmis on, milleks mul aga kaunis rohkeste aega kulub“¹⁾).

Meil puuduvad lähemad teated „Mäeküla piimamehe“ põhi-idee püstitamisest ja romaani loomisest. Wilde mäletab, et ta kirjutanud päevas poole kuni terve lehekülje trükivalmis käsikirja tihedas kirjas. Et tal teisi suuremaid töid tol ajal käsil polnud, võis ta pidevalt luua „Mäeküla piimameest“.

Pärast käsikirja valmimist 1916. a. alul ei tarvitsenud Wilde kirjastajat otsida. Wilde kui kõigi poolt tunnustatud kirjaniku poole pöördusid aeg-ajalt eesti kirjastajad tööde saamise ettepanekutega. Kui „Mõtte“ kirjastuse juht J. Lilienbach Tallinnas oli teada saanud, et Wildel on valmimas pikem teos, oli ta viimaselt aegsasti palunud teost oma kirjastusele, lubades tasuks, nagu Wilde tähendab, „kuldseid mägesid“. Ainelise kitsikuse tõttu ei saanud „Mäeküla piimamehe“ autor külmaks jääda neile suurile lubadusile; ta saatis käsikirja „Mõtte“ kirjastusele trükki toimetamiseks. Nagu see on traditsiooniks kujunenud, ei õnnestanud kirjastus kirjanikku töötatud „kuldsete mägedega“. „Mõtte“ kirjastus maksnud Wildele honorari 10 kop. reast. Sedagi summat olnud väga raske kätte saada. Teise trüki honorarina maksnud „Rahvaülikool“ autorile 25 protsenti brošeeritud raamatu müügihinnast.

*

Oleme saanud oma peaprobleemi juurde, mis on seotud rea küsimustega. Missuguses vahekorras on „Mäeküla piimamees“ tõelisusega? Mida on kirjanik kopeerinud tõsielust, mida on ta kirjanik-kunstnikuna fantaasia abil juurde loonud? Kus esineb reaalne maailm, kus algab looja kujutluste-valdkond?

Esitatud küsimuste lahendamiskatsetiseks on allakirjutanu käinud mitmel korral sugemeid kogumas Keila Karjakülas. Tähelepandavaks kasuks tööle on olnud Wilde õelt pr. Auguste Landberg'ilt ja kirjanikult endalt saadud teated.

Romaanis kujutatud sündmustiku võrdlemist tõelisest elust hangitud ainekuga soodustab see asjaolu, et „Mäeküla piimamehes“ on antud tegevustiku aeg. Nimelt mainitakse II peatüki alul: „Seal sündis ühel kevadel üheksakümnendate aastate alguses midagi“ (lk. 21)²⁾.

Kuivõrt tundis Wilde tolleaegset Karjaküla elu-olu? Tema eluloost nähtub, et kirjanik on viibinud sealses karjamõisas mitut puhku 1882.—94. a. vahemal. Rohkem kui aasta pidas ta prii-

1) E. Wilde, „Katked minu elust“, EKIA, Kampmanni kogu.

2) Näited on toodud „Mäeküla piimamehest“ I tr., 1916.

põlve vanemate juures 1882. a. juunist kuni 1883. a. sügiseni, mil ta pääses juhtumisi „Virulase“ toimetusse õpipoisi-kohale¹⁾. Teist korda oli Wilde pikemat aega Karjakülas peale lahkumist „Virulase“ juurest — 1886. a. teisel poolel ja 1887. a. alul, enne siirdumist Tartu „Postimehe“ toimetusse. Viimast korda viibis ta Karjaküla mõisas 1892. ja 1893. a. vahetusel²⁾. Pärast 1894. a. polnud Wildel enam võimalust peatuda Karjakülas, sest ta vanemad olid kolinud Viti mõisa. Mainitud aastaarvud on ilmseks tõendusks, et kirjanik on kujutanud „Mäeküla piimamehes“ sama ajastut, millega ta oli isiklikkude tähelepanekute varal hästi tuttav.

Veetes oma oleskelud Karjakülas polnud Wilde tegevuseta. Vahet pidamata kirjutas ta seal teoseid. Loomisvaheaegadel nähtud teda mõisa sarapikus jalutamas. Nagu kohapealsed elanikud kinnitavad, piirdunud kirjaniku teotsemisring mõisa häärberi ja sarapikuga. Esimene olnud talle töötamiskohaks ja viimane puhke- ning uute mõtete leiutamispaiagaks. Rohtunud sarapikus tekkinud Wilde sagedate jalutuskäikude tagajärjel kitsad kõnniteed. Harva viibinud kirjanik oma isa seltsis mõisaväljal tööde juures. Wildele endale on meelde jäänud, kuidas ta isaga kaasa teinud mõned teekonnad Karjakülast maanteed kaudu Tallinnasse. Neil retkil olnud nad ööd Harku mäepealses kõrtsis, kus ta lähemalt tutvunud lihunikutüüpidega.

„Autor on asetand oma romaani sündmustiku küll minevase aastasaja lõppu kuhugi Tallinnamaa nurka,“ väidab Tuglas oma detailses artiklis³⁾. Ka teoses endas leidub tõendisi selle kohta, et romaani peategevuspaika tuleb otsida Põhja-Eestist. Näiteks seletas Tõnu Prillup Marile: „Aga Laiksalu ja Mudriku — eks need ole koa mõisad, ja veelgi teisi on siin- ja sealpool linna, meie moal ja Riimoal ja Venemoal“ (lk. 92). Pole kahtlust, et „meie moa“ all mõtles ta endist Eestimaa kubermangu, s. o. Tallinnamaad ehk Põhja-Eestit. Veel kindlamaks tõendiseks on tegelaste murdeline kõnekeel, mis on nii häälikuliselt kui leksikaalselt põhja-eestiline. Näit.: **woatama**, **koa**, **oastas**, **soaparaha**; **reakida**, **peaseb**; **kääst**, **pääwa**, **nääb**; **mol**, **solle**; **oostega**, **ää**, ärra, apu, arki; **wäilla**, **aissa**, **pailu**; **nähjes**; **külletti**; **wajaka**; **Paldeski**; **ollender** ‘piimamees’, **tüma** ‘pehme’, **paburitsid** ‘kukerpuud’, **krannim** ‘puhtam’, **soota** ‘põhjuseta’, **järi** ‘iste’, **ebeldama** ‘edvistama’ jt. „Mäeküla piimamees“ ei sisalda küll teatud ühe kihelkonna murret, aga selles kohtame peamiselt keelendeid, mis on pärit Põhja-Eesti murdealalt. Wildel pole kavatsustki olnud kasutada mõnd kolgamurret, ta on vaid rahvapärasuse taotlemiseks lasknud oma tegelasi kõnelda murdekeelt. Oma romaani rikkaliku sõnavara on ta ammutanud oma vanemate

1) E. Wilde, „Kirjatööde kogu“, 1907, lk. 8.

2) „Eesti Biograafiline Leksikon“ IV, lk. 577.

3) Fr. Tuglas, „Kriitika“ IV, lk. 66.

varjundirikkast murdelisest kõnekeelest ¹⁾ ja Wiedemanni sõnaraamatust, mis oli tal Kopenhaagenis kaasas.

Wilde pole jätnud täpsamalt tähistamata Mäeküla mõisa geograafilist asendit. Mäekülalt oli Tallinna „napilt kolmkümmend verstakest“ (lk. 47). Tõeliselt on Tallinnast Karjakülla piki maanteed, nagu kilomeetritulbad osutavad, veidi üle 31 kilomeetri. Samuti selgub romaanist, et Mäeküla asetseb raudteejaama ligiduses. Et koha peal tuntakse Paldiski linna, võib juba teose põhjal väita, et Mäeküla mõisat tuleb otsida Keila lähedusest. Omakorda kinnitab kirjanik seda arvamist suuliselt, sõnades veenvalt: „Romaanis „Mäeküla piimamees“ kirjeldan ma Karjaküla mõisat, kus veetsin osa oma noorusajast.“

Karjaküla on Wilde ümber nimetanud M ä e k ü l a k s, et lugeja ees varjata romaani tegevustiku tõelist asupaika. Ometi pole see siiski saladuseks jäänud. Karjakülas on üldiselt kõigile teada, et „Mäeküla piimamehes“ on kujutatud sealset ümbrust ning inimesi. Sellest võib järeldada, kui palju sarnasust omab Wilde Mäeküla tõelise Karjaküla. Mäeküla olekski Karjaküla mõisale sobivamaks nimetuseks, sest ta asetseb mäeseljäandikul, mis on poolsaarekujulise ümbristatud kolmest küljest sooheinamaadega. Mõisaelamust ida pool lookleb soomadalikus Keila jõgi ja lõuna poolt paistab üle võsastiku Karjakülla Keila kirikutorn. Karjaküla mõisa häärber, mis on aastate eest pärast tulikahju ümber ehitatud, olnud 40 aastat tagasi samas „kurblikus koru-seisukorras“, nagu teda kirjeldatakse romaanis (vt. lk. 11). Härrastemaja alumine kord olnud kivist, väljastpoolt valgeks lubjatud ja väikesevõitu. Elamu palkidest ehitatud ülemine kord seisnud aastate kaupa pooleli, aknad ja ukсед olnud laudadega kinni lõõdud. Pilbaskatusega maja ülemise korra aluspalgi alt ulatunud kaugele välja kavatsatud galerii talapuud. Mõisa omanud ka „haigutavat esiust“, mille kaudu ainult mõisnik ja tema külalised on sisse ning välja käinud. Valitseja perekond ja teenijaskond kasustanud tagaust, mis olnud elumaja otsas. Mõisniku eluruume eraldanud valitseja korterist elamut pikuti läbiv kitsas paaspõrandaga koridor ²⁾. Öösisis vaikusel kostnud selgesti üle koridori mõisniku eluruumidesse valitseja Wilde Schwarzwaldi käokella kukkumised, kuulutades kogu majale tundide vahetust (vrd. lk. 44).

Sama fotograafiline pilt on esitatud „Mäeküla piimamehes“ Karjaküla mõisa kõrvalhooneist, korraldamatust õunaaiast, sarapikust, tammehiist, kukerpuist jne. Eriti täpsalt on kopeeritud piimamehe töökoda ja teenijate ühiskorter, nn. alt-tuba. Viiks kaugele, kui üksikasjus võrdleksime Mäe- ja Karjaküla alt-tube üksteisega. Mõlemal oli 4 suuremat ruumi, neist 2 hollandri käsutuses piima

1) Ed. Wilde ema oli pärit Järvamaalt ja isa Virumaalt.

2) Auguste Landberg'i ja Jakob Ventsel'i teateil.

hapendamiseks ja või valmistamiseks; üks tuba teomeeste korteriks ja teine mõisakarjuse eluasemeks ¹⁾).

Üldmuljena tuleb tähendada, et Karjaküla mõisat on Wilde oma „Mäeküla piimamehes“ kirjeldanud täpsalt, detailselt — realistliku kirjaniku sulega. Ta tundis hästi Karjaküla mõisa sisemust ja välimust, selle parke, puisteid, kõrvalhooneid ja teid, sest seal ta oli veetnud palju päevi, puhates ja kirjutades proosatöid.

Hoopis üldsõnalisemalt on romaanis kujutatud teised tegevuskohad, nagu Kruusimäe saunahütid, Särgvere mõisa, Tallinna, Tapu küla, kõrtsid jm. Ka nimetatud paigad on võetud reaalsest ümb-
rusest.

Kõigepealt leiduvad Karjaküla mõisast lõuna pool sarapiku taga veel tänapäev Kruusimäe saunad. Kruusimäe kõrgendikku nimetatakse rahvasuus sõimunimega *K o n n a s s a r e k s*, sest seal olivat niiskete sooheinamaade läheduse tõttu palju konni. Varemini olnud Kruusimäel kolm sauna — Mäe, Kruusiaugu ja Pikk-Jaagupi sauna ²⁾. Viimane neist „mustavaist kandimeeste urtsikuist“ (lk. 22), kus Kremer nägi laisklejat noorikut keskpäeval õues magamas, kuulunud mõisamoonakale Jakob Uusoja'le. Pikk-Jaagup, nagu teda rahvas nimetas, ehitanud oma saunahüti sinna karjamaa-künkale ja kadakapõõsastiku keskele, et tal oleks lähem mõisas teo-
käia ³⁾. Seda sauna hakatud hiljemini nimetama Sillaotsaks, lühendatult Sillaks, sest sauna juurest algas nn. sillatee, mis läbis turba-
sood sillana ja ühendas Karjaküla Keilaga. Seda otsest ühendust, mida kasustasid suviti ainult jalakäijad, mainitakse paaril puhul „Mäeküla piimamehes“. Nii sõnab Kuru Jaan Tõnule V peatükis: „Käite jo muidugi Mädakaelast paljajalu läbi“ (lk. 77). Sama teed kasustas nii mõnigi kord Mari linnasõitudel. „Talle oli tuju tulnud õhtuse rongiga linna sõita; raudteejaama — Mädakaela kaudu versta neli — mõtles jala minna“ (lk. 191). Läbipäästamatu vesise soomülka nimetamine kirjaniku poolt Mädakaelaks on tabav ja ise-loomustav. Nagu romaanist nähtub, kirjeldatakse Tõnu Prillup: sauna kaugusest. „Mõisa poolt vaataja võis temast ainult katuseharja näha“ (lk. 22). Samast vaatekohast nägi ka Wilde Pikk-Jaagupi sauna, jalutades mõisa sarapikus. Seetõttu on võrdlus „kui roomaks seal kohas suur pikk päevakoer mööda põllupeenart“ pärit kirjaniku konkreetsest kujutlusteriingist.

Sealpool soomadalikku, üle jõe asetsev Tapu küla, kust kuulus õhtuses vaikuses jutukõminat ja kus Tõnu Prillup käis targa juures, meenutab Humala-Kütke küla. Nagu sõitis Tõnu Prillup „talveteed Tapu kaudu üle jõe ja soo“ (lk. 189), nii kasustasid sama talvist teed Kütke küla kaudu Karjaküla elanikud, kui nad hobusega Tallinna läksid. Mäeküla piimamehe eluasemele Kuru ta-

1) Kaarel Väljamäe teateil.

2) Amalie Vesmann'i teateil.

3) Kaarel Väljamäe teateil.

lule vastab lääne pool Karjaküla mõisast mäeveerul kükitav Aru talu. Seal on omal ajal elanud Karjaküla hollender.

Tallinna on tähtsamaid tegevuspaiku, mida „Mäeküla piimamehes“ otseselt nimetatakse. Samuti mainitakse tõetruult muid kohti pealinnast. „Herra von Kremer viitis Tallinnas mõnusa pühapäeva ära, käis Kadriorus jalutamas, kuulas Badesalon'is muusikat, sõi Hotel du Nord'is õhtust... ning magas mõlemad ööd kuninglikult vaikselt sissesõidukorteris, mis tal... Laiale uulitsale oli üüritud“ (lk. 51). Teatavasti omanud „sissesõidukorterit“ Tallinnas tol ajal pea kõik mõisnikud Harjumaalt, nende hulgas ka Karjaküla mõisahärra.

Kui sootagust Mäeküla mõisat on teoses detailselt kirjeldatud, siis lepitakse Kremeri päris kodu metsataguse Särgvere, s. o. Klooga mõisa nimetamisega. Mida kaugemal asetseb mõni kõrvaltegevuspaik Mäeküla mõisast, seda vähem laskutakse selle kirjeldamisel üksikasjusse. See väide peab paika ka Tallinna ja Mäeküla vahelise maantee ääres asetsevate kõrtside kohta, millest Tõnu enamasti mööda sõidab, aga nii mõneski neist puhkab ja ööbib. Kõrtsidele — Mustjõe, Habersti, Harku mäepealne, Tuisu, Kultsaru, Ridali jt. — on autor uued nimed andnud, nagu: Kallaku, Aleti, Nabraste jm.

*

Peatähelepanu on „Mäeküla piimamehes“ omistatud tegelastele. Wilde on inimlikult suhtunud oma romaani tüüpidesse, ta on olnud meister neid lugejaskonnale plastiliselt kujutades. „Siin on inimene ilmsi elavana, oma välimuse, mõtteviisi ja keelega,“ sõnas Tuglas oma kõnes Wilde 60. sünnipäeva puhul¹⁾.

Kui allakirjutanu käesoleva aasta alul küsitles Wildelt lähemaid teateid tema noorpõlve-peatuskohast Karjakülalt, siis vastas kirjanik, et Karjaküla kohta leiduvat rohkesti andmeid „Mäeküla piimamehes“. Sellele teatele ei saanud usuteldavat arvamust esitamata jätta: „Võib-olla on ka Ulrich von Kremer ja Tõnu Prillup omal ajal seal elanud?“ — „Jah, Kremer oligi seal,“ vastas Wilde, „tema õige nimi oli von Klugen. Kandimees Tõnu Prillup on kujutatud mitme mehe eeskujul, üks nendest kandimeestest oli Pikk-Jaagup. Prillupi eelkäijaks oli Karjaküla piimamees Aru Juhan, kelle lapsed praegu veel elavat.“ Nimetatud veenev lühiseletus andiski tõuke „Mäeküla piimamehe“ algkujude tundmaõppimiseks.

Ulrich von Kremeri algkujuks on järelikult Otto von Klugen — Karjaküla mõisa päris herra, nagu ta ennast armastanud nimetada. Temale ostnud õnnis isa Gustav von Klugen, Klooga mõisa omanik, Vana-Karjaküla mõisa, makstes selle eest 13 500 rbl. Ühes Vana-Karjakülaga oli ta poeg Ottole kinkinud Uue-Karjaküla mõisa Klooga mõisa küljest²⁾. Uude-Karjaküllal ehitatud poolelivalmis

1) Vt. Fr. Tuglas, „Kriitika“ II, lk. 176; „Looming“ 1925, lk. 219.

2) Kaarel Väljamäe teateil.

eluhoone, millega tutvusime eespool, ja Vana-Karjaküla saanud karjamõisa nime, „mäherduse kogunime all mõisa rehte, kivist heinaküüni ja kahte turbakuuri“ mõisteti (lk. 16). Karjakülas viibinud Otto von Klugen varakevadest hilissügiseni, ehk — nagu romaanis nimetatakse — „jüripäevast mihklipäevani“ (lk. 9). Talvel elanud ta oma vendade-õdede pool Klooga mõisas, sõites Karjakülla vaid raha kasseerima.

Romaanis rõhutatakse Kremerite visa elu ja pikka iga. „Nad vananevad pikka ja surevad hilja“ (lk. 241). Tõeliselt on Klugeni perekonnaliikmed vanaks elanud: nende iga ulatub 70-ndaisse ja 80-ndaisse eluaastaisse. Nagu Keila kiriku külje all olevailt Klugeni matusepaiga mälestustahvlitelt loeme, elas Kremeri teiseks Otto von Klugen 76 a. vanaks („geb. den 6-ten Mai 1827; gest. den 22-ten October 1903“), keskmine vend Konstantin Alexander Kasimir sai koguni 86-aastaseks („sünd. 27. jaanuaril 1830; surn. 13. märtsil 1916“) ja noorem vend Peter Otto Moritz suri 69-ndal eluaastal („geb. den 2. September 1838; gest. den 21-ten Februar 1908“).

Nagu pr. Landberg jutustab, elanud Klooga mõisas Otto v. Klugeni kolm õde — Minethe, Cäcilie, Pauline ja vend Moritz, kes pidanud mõisat. Õed olnud vagad neitsid, kõik vanatüdrukud. Keskmine vend Konstantin olnud ametis Tallinnas krediitkassas. Võrdluseks meenutatagu „Mäeküla piimamehest“ Kremerite perekonda, „et kõik kuus Kremerit, kellel mõisatest aineliselt osa — kolm õde ja kolm venda — vallalist põlve elavad. Peale Ulrichi, keda Mäeküla imetab, on kõik teised Särgvere udaral, kuigi kõige vanem vend Adalbert nimeliselt selle mõisa omanikku esitab. . . et Heinrich von Kremer, vendadest ealiselt viimane, . . . töötab ametnikuna laenuühisuses linnas“ (lk. 13/14). Sellest nähtub, et tege-laste nimed on muudetud, aga olukord on tõetruult esitatud.

Karjaküla mõisa vanapoisist pärishärra omanud hallide juustega piiratud paljast pealage, mis öösiti „paistis kuukesele kahvalt vastu ja avatles õiseid lendajaid ligi“ (lk. 41). Tal olnud hallikas-sinised silmad, mis olnud kavalad, kuid mitte tigidad. Loomu poolest olnud Otto v. Klugen hea inimene¹⁾. Eriti iseloomustavad olnud Klugenile bismarck'likult pikad vurrud, mida mööda nii mõnigi kord vedel munakollane on söögilauas pükstele pudenenud.

Hommikuti maganud O. v. Klugen kaua. Ta ärganud alles keskhommiku ajal, kella kaheksa-üheksa paiku. Võtnud siis einet ja läinud oma igapäevasele jalutuskäigule Vana-Karjaküla mõisa poole, nagu seda romaanis detailselt kirjeldatakse (vt. lk. 9—17). Tavaliselt hoidnud Klugen jalutamisel pahemat kätt kepiga selja peal, paremaga pistnud vahetevahel kuiva saia suhu ja närinud seda ajaveteks. Tal olnud kõhurike, seepärast pole ta tohtinud haput

¹⁾ Auguste Landberg'i teateil.

leiba süüa. Kui Klugenil saia-isu puudunud, siis ümisenud ta omaette mõnd saksa lauluviisi. Aastate kaupa kandnud ta sama rõivastist: pikka musta sabakuube, triibulisi pükse ja nokaga mütsi. Oma jalutuskäikudel peatunud mõisnik siin-seal, liigutanud oma maharippuvaid vurre, istunud kivile või mättale, marja-ajal otsinud ja söönud „mäenõlvadel ajaviiteks maasikaid ja muulukaid“ (lk. 16). Kui ta märganud jalgraja läheduses lapsi, läinud ta nende juurde ning sõnanud sõbralikult: „Võtke mütsid peast ära ja ütelge: „Tere, härra!“ Kui teinekord näete, et ma tulen, ütelge ikka: „Tere, härra!“ ja võtke mütsid peast ära!“¹⁾). Lapsed täitnud sõna lausumata oma isaliku nõuandja soovi.

Mõisaväljal töötajaist teolisist möödunud Klugen suurelt kauguselt. Ta hoidnud üldse moonameestest eemale, et ennast mitte ärritada ja vihastada. Südamehaiguse tõttu oli ta nooruses arstide soovitusel pidanud loobuma suitsetamisest ning sigari asendama kuivanud saiaga, samuti oli ta sunnitud vältima igasugust närvide vapustust. Kui tal Karjakülas tekkinud mõned sekeldused teenijas-konnaga, püüdnud ta arusaamatusi ja tülisid leplikult lahendada. Kohtuskäimist on Klugen väga kartnud. „Ei ma seda taha, et kohtusse minna, katsume ikka omavahel rääkida,“ ütelnud mõisnik kandimeestele²⁾). Kord kaevanud õel ja tige sauniku naine Mäe-Truutu Klugeni siiski kohtusse ja viimane pidanud, kuigi ta peaaegu süüta olnud, trahvi maksma. Pärast hoiatanud Klugen valitseja Wildet, et ta püüaks Mäe-Truutuga hästi läbi saada.

Õhtuti lugenud Otto v. Klugen, näpitsprillid ninal, „Revalsche Zeitung“it“ ja leidnud usukinnitust piiblist. Tema usklikkus avaldunud pühapäeva pühitsemises ja kirikus käimises. Pühapäeviti pole ta talunikke ega teenijaid jutule võtnud. Siiski olnud ta täiesti ilmlik inimene. Kord tahtnud kokapiiga Anna teda „õigele taevateele“ pöörata. Klugen vastanud virtina manitsustele põriseva mõminaga: „Mh, mh!“ ja jäänud truuks oma endisele eluviisile³⁾).

Lisaks esitatud vihjeile osutavad alljärgnevad lood, mis esinevad episoodidena ka „Mäeküla piimamehes“, et Otto von Klugen on väga lähedane Ulrich von Kremer'ile. Kord sõitnud Klugen Kloogalt talvel Karjaküllä ja peatunud rebasenahksete käistega sõidukasukas karjalauda juures. Parajasti lastud loomad kaevu juurde jooma. Noor pull läinud teistest loomadest eemale mõisa poole. Mõisnik tõrjunud teda tagasi. Härg seisatanud, vaadanud härra poole, põrnitsenud, löönud järsku sarved Klugenile kubemesse, tõstnud ta üles ja visanud prantsti jää peale. Juurderutanud mõisateenijad kandnud mõisniku häärberisse. Valitseja Wilde kihutanud Paldiskisse arsti tooma ja kutsar läinud Kloogale pärishärra õdesid kutsuma. Seni hoolitsenud valudes oigaja vigastatu eest valitsejaemand. Haa-

1) Jakob Ventsel'i teateil.

2) Juhan Busch'i teateil.

3) Auguste Landberg'i ja Jakob Ventsel'i teateil.

vatu hoiatanud Wilde emandat, et ta ei laseks virtinat sinna tulla. Vaatamata sellele, et emand palunud teda rahulikult voodis lamada, käinud ta mööda tuba, kusjuures veri põrandale tilkunud, ja häaldanud: „Nüüd ma suren! Ütelge, et tüdruk teeks munakooki. Ma tahaksin enne surma veel munakooki maitsta.“ Arsti saabumisel on haavatu rahunenud. Ta olnud kuu aega Karjakülas haige. Kaevaja härg müüdüd kohe ära¹⁾. See õnnetu juhtum on osavasti põimitud romaani sündmustikku (vt. lk. 177—182). „Mäeküla piimamehes“ esineb Mari vihase pulli taltsutajana, mispärast Tõnu teda hurjutab: „Mis see loom sinule tegi! Mis sinul asja oli teda lüüa“ (lk. 179). Prillup oleks meelsamini näinud, kui tema naise võrgutaja oleks surmavalt haavata saanud.

Lõdvalt liitub üldtegevustikuga episood karjatüdruk Tiiust, „kes silmaveega omale mehe võitis“ (vt. lk. 162—167). Sellele vaheloole vastab juhtum Karjakülast, nimelt karjatüdruku Leenu ja teopoisil Jakob Kato naitumisest. 1888. a. alul jäänud karjatüdruk Leenu Migur rasedaks ja kaevanud oma õnnetust valitseja Wildele. See teinud süüdlasele teopoisile Jakob Katole ettepaneku, et ta naiks laia näoga Leenu. Teopois pole sellega nõustunud. Siis võtnud O. v. Klugen ise noormehe pintide vahele, ähvardades teda teenistusest lahti lasta. Küll puigelnud Kato vastu, väites, et Leenu olevat temast vanem, aga ta pidi siiski härra sõna kuulama, sest tal oli raske ametist lahkuda. Klugeni soov täidus: 21. veebr. 1888. a. laulatati Jakob Kato (sünd. 1864) Leenu Miguriga (sünd. 1856). Romaani järgi sai Mihkel Ketas vastutasuks Kruusimäe sauna, kuna Jakob Kato võis oma naise ja lapsega ainult ulualust leida sugulaste pool Kruusiaugu saunas²⁾.

Kas O. v. Klugen, kes õigesse rööpasse juhtis oma teenijaskonna armusuhteid, on ihaldanud ja armastanud oma piimamehe naist? Ei, sellest vaikib rahvasuu. Teatakse vaid kõnelda, et Klugen olevat sõbrutsenud oma kokapiiga Annaga. Üldiselt aga püüdnud Karjaküla mõisnik naistest eemale hoiduda, nagu igast muust välisest ärritusest, et oma haiget südant mitte riivata, tasakaalust välja lüüa.

Mäeküla parishärra ja Mari armuloosse heidab helki üleaedse Radeck'i algkuju, mõisnik Gernet'i vahekord talunaistega. Kui Kremeril pakitseb südamel, kuidas Marit enda juurde meelitada ja Tõnuga kokkulepet saavutada, meenub talle korduvalt Suurpalu Radeck, kes kinkinud oma armukese mehele vastutasuks täistalu rendi (lk. 54). Nagu Kremer sõlmis lepingu Prillupiga Radecki eeskujul, nii hankis Wilde „Mäeküla piimamehe“ situatsioonide kujutamisel motiive von Gerneti armuseiklustest.

Klugenite naaber-karjamõisa Lehola ehk Kulna omanik Alexander von Gernet sarnleb mitmeti meile juba tuntud Karjaküla mõis-

1) Jakob Ventsel'i ja Auguste Landberg'i teateil.

2) Auguste Landberg'i teateil.

nikuga. Mõlemad olid kasvult pikavõitu, vara poolest kehvad vana-
poisist mõisasaksad. Liikumav ja temperamentsem olnud Lehola
mõisahärra. Noorpõlves armastanud A. v. Gernet nägusat mõisa
toatüdrukut, kes olnud rõõmsaloomuline, ilusate silmadega ja kuld-
sete blondjuustega. Tahtes teda kosida kinkinud mõisnik talle kal-
lihinnalise kihlasõrmuse. Kuid vanemad pole oma tütart mõisa
noorhärrale lubanud. Seepeale vihastunud noor Gernet ja ütelnud
ähvardavalt oma mõrsja vanemaile: „Kui teie oma tütart mulle nai-
seks ei luba, siis ma ei naitu kellegagi. Käin külameeste naiste juu-
res ja minu tehtud patt langeb teie südamele.“ Vanemad pannud
tütret Muraste mõisa aednikule mehele. Kuna Gernet oli lubanud
teda välismaal koolitada, oli tütrelle abielu kärneriga vastumeelt.
Ta hakanud põdema ja surnud varakult ¹⁾. Teisalt teatakse kõ-
nelda, et Gerneti suguselts pole omakorda lubanud noorele Ger-
netile naituda talupoja-seisusest pärit oleva neiuaga ²⁾.

A. v. Gernet, pärinud isalt Lehola mõisa, hakanud armusuhteid
looma mõisameeste naistega, olles veendunud, et tema patud kandu-
vad kaotatud pruudi neetud vanemaile. Kestvamaks armukeseks
valinud ta endale oma rehepapi Mihkel Lilleprom'i naise Mari. Vas-
tutasuks kinkinud ta Lillepromidele Pikasöödi (rahvasuus Pikaste)
talust, peale selle andnud mõisas kasvatatud hobuseid ja mitmesugu-
seid tarbeasju. Mari mees Mihkel olnud täiesti teadlik sellest vahe-
korrast, ta tundnud sellest rõõmu ja olnud koguni uhke. Kui pere-
mees märganud v. Gerneti tulekut, soovitanud ta Marile tuppä
minna: „Kuule, Mari, juba saks tuleb, mine pane puhas särk selga!“
Gernet käinud kui tiine konn nii päeval kui õhtuhämaruses Pikasöö-
dil. Tige Krants pole tahtnud teda tallu sisse lasta. Saks visanud
koerale vaigistamiseks sepikutükke. Kunagi pole ta teelt tagasi
läinud. Neljapäeviti sõitnud Gernet ja Mari Keila kaudu rongiga
Tallinna mõisniku erakorterisse. Mõisnik sõitnud seisusekohaselt
esimese klassi vagunis, Mari aga kolmandas klassis ³⁾.

Seda vahetõttu teadnud kõik ümberkaudsed elanikud Keila
kihelkonnast. Koguni kirikuõpetaja Fick'i kõrvu ulatusid jutud
Gerneti ja Mari Lillepromi armuloost. Õpetaja käis Lehola mõisas
Gernetit abielurikkumise pärast noomimas ja märkis pliiatsiga
kirikuraamatusse Pikasöödi Mari nime juurde: „In Ehebruch mit
Alex. v. Gernet.“ Sugulased osalt põlastanud, osalt kadestanud
Pikasöödi peret. Kord sõnanud rehepapp Mihklile tema õde: „Sulle
tehakse mõisas uued kangaspuud. Mul on vanad kangaspuud, tar-
vis ka uued teha lasta.“ Vanamees rääkinud sellest Marile ja vii-
mane härrale. Gernet kutsunud rehepapi õe mõisa ja ütelnud paha-
selt: „Mis sina Pikaste rahvast tahad? Kui sina neid rahule ei
jäta, siis nean sind maapäõhja.“ Samuti sõندانud Mari vend oma

1) Auguste Landberg'i teateil.

2) Miina Auning'ult saadud teateil.

3) Leena Ventsel'i teateil.

õele öelda: „Kuidas see läheb, et sa mõisnikuga nõnda elad?“ Mari vastanud: „Ma ei salli, et sa minu vend oled.“ Sellest ajast alates pole Pikasöödi perenaine üldse oma vennaga läbi käinud. Alles enne surma (1901. a.) kutsunud Mari oma venna enda juurde, palunud kõik andeks ja nad leppinud teineteisega ära¹⁾.

Mainitud juhud osutavad ilmsesti, et A. v. Gernet ja Pikasöödi Mari olid mõlemad teineteisesse kiindunud. Mis neid teineteisega sidus, on pealtvaatajaile jäänud mõistmatuks. Armastajate vanadusvahe küündis aastakümneisse, nimelt elas A. v. Gernet 1821—1901 ja Mari Lilleprom 1842.—1901. a. Tähelepanav on see, et mõlemad on surnud samal aastal, Gernet küll paar kuud hiljemini. Väliselt olnud mõlemad antipaatsed kujud: nii mõisasaks oma katkise sabakuuega (rahva seas tuntud Kalts-Järnati nime all) kui paks Pikasöödi prostoi perenaine. Gernet olnud Marile nii teenistusvalmis, et pole sugugi pahandunud, kui Mari ta tõlla peatanud ja talle ülesandeks teinud linnast Metsise²⁾ poest kaupa tuua, ehk nagu romaanis täpsamalt mainitakse: „Ole va hea mees ja too mulle Karu poest õite kolm naela muste villu!“ (lk. 43).

Gerneti ja Pikasöödi Mari armusuhted olid kirjanikule hästi tuttavad, sest Wilde täditütar elanud Pikasöödi talu läheduses. Sageli külastanud ta Karjakülas Wildesid ja jutustanud neile lugusid Lehola mõisahärrast. Gerneti ühendamist Klugeniga hõlbustas Wildel see asjaolu, et mõlemad omasid rohkesti ühtivaid jooni.

Järelikult on Ulrich von Kremer võrdlemisi detailselt kujutatud Karjaküla mõisniku Otto von Klugeni eeskujul. Kremeri ja Mari vahekord põhineb aga Alexander v. Gerneti ja Mari Lillepromi armusuhteil. Lehola mõisnikku Gernetit nimetatakse teoses Suurpalu Radeck'iks ja tema armukest esitatakse paksu perenaisena teatud maanteetalust, s. o. Pikasöödilt, mis asetseb Keila-Haapsalu maantee läheduses.

(Järgneb.)

K. Mihkla.

Jannsen Horn'i laenulisena.

2

5. Katke Jannseni teksti, kõrvutatud originaaliga.

Näitena kõrvutagem väike katke Jannseni teksti vastava originaali tekstiga. Võrdluseks on valitud jutundi „Wannematte ja laste pegel“ resp. „Eine Geschichte, wie sie leider oft passirt“ algus. Erinevustest on välja tõstetud sõrendusega Jannsenilt pärit olevad lisandid.

¹⁾ Leena Ventsel'i ja Miina Auning'u teateil.

²⁾ Metsise talurahvapood asetses Vabaduseplatsi ääres praeguse EKA pilvelõhkija kohal.

Naeste wokkid wurrasid, poisid olistasid wankre koddaraid, wadder isse kuddus wörko ja Püssi-Jürri, wa kenna mehheke, olli ka sekord meil. Maia rahwas ollid ni wait, et monne kedrajal silmad kinni langesid ja poisid kelmusse pärrast jälle wokkieest ärrawisid. No sedda naero, kui kedraja jallaga alles tallas ja wokki seisis jubba nurkas!

„Kuulge, Püssi-Pappa! ütles wadder, Teie su on ka jubba laisaks jänud, et seält ennam middagi ei tahha wälja tulla. Aiage meile üks mönnus jut, se on parrem, ennego muido seisate ja tüdrukud wokki ees tukkuma jäwad!“

„No minnogi pärrast! wastas wanna Püssi-Pappa, ja sirrutas omma pujalga wälja. Mul on monni hea peeglekenne paunas, kui agga keik need igga kord senna sisse wataksid, kel sedda tarwis on!“

Se tähhendas neid häid öppetussi, mis temma suust iggakord tullid, kui agga keik neid olleksid tähhele pannud ja sedda möda teinud.

„Kes teie seast tundis — küssis jälle Püssi-Pappa — wanna Kurresäre Lauri, kellest sel aial, kuita alles ellas, nipa ljo rägiti?“

„Ollen temmast ka monnikord kuulnud, wastas wadder; eks ta ollnud sesamma, kedda rahwas temma rikkusse pärrast ennamiste „ueks Jobiks“ nimmetasid?“

„Just sesamma jah! ütles Püssi-Pappa. No siis ollete ka kuulnud, et rahwas tedda temma paljo rahha pärrast „raskeks Lauriks“ hüüdsid, ning et tal kaks tüttart olli, vanema nimme Maria ja norema nimme Katrina. Need on küll nattuke saksa nimmed, agga se tulleb sest, et

Schmiedjakob! ruft eines Abends, wo mehrere Freunde versammelt waren, der Gevatter: Ihr seid maulfaul geworden oder was simulirt Ihr so im Stillen? Erzählt uns eine Geschichte, das ist besser!

Meinetwegen! sagte der Alte, ich hab' noch mehr als ein Spiegelin im Säckel. Sähen nur immer die hinein, für die's ist! —

Wer von Euch, fragte er darauf, hat den reichen Riebeler gekannt, dem der schöne Hof bei Stichlingen gehörte, der rechts vom Wege nach Stichlingen liegt?

Ich hab' von ihm noch gehört, sagte der Gevatter, und mehrere Andere wiederholten's auch.

Nun, fuhr Schmiedjakob fort, so wißt Ihr auch, daß er ein dicker, schwerer Bauer war und zwei Töchter hatte, aber keinen Sohn?

Freilich, entgegneten die Andern. Er war erschrecklich reich.

Laur mores põlwes kaua aega moisa kubjas olli ja lapsed ka moisa kohtes sündisid, kus neile ennamiste ikka saksa nimmed pannakse. Laur ise ja temma wateinepool Trina, hüüdsid omma tütrid jubba lapsest sadik, vanemat „Mañniks“ ja noremat „Kattiks“, ja kui nad mollemist korraga rääksid, siis ütlesid „Katti, Mañni“. Poia semet neil ei olnud. Minna ollen tedda ommas lapse põlwes isse omma silmaga näinud; sest ehk ta kül kauniste kaugel meistest ellas, siiski laskis ta keik seppisse tööd minno önsa issa jures teha, mis eest ka monni hea walge koppik aastas meie maiasse weris. Tal ollid karjamoi- sa maad käes, mis keik omma sullastega ärrateggi, no eks seält olnud seppise tööd tarwis kül- lalt.“

Kuida praego ütlesin, olli Lauril kaks tüttart, ja nende kaswata- misse luggu olli pea aego nago Isaaki maias Jakobi ja Esawi wah- hel. Mañni olli essimenne wiks tü- tarlaps, agga røuged ollid noremalt temma näggo nattuke rikkunud ja se ep olnud mitte emma mele pärrast; Katti palled ning ninna alt ja peält olli jälle keik ni libbe ja sille, et emmal lust olli peält wadata. Katti olli sepär- rast ka wannematte *armas* laps, mitte sest, et ta norem olli, waid et ta — *illusam* olli. Wannemad, isseärranis emma, ellitasid ja mönnitasid Kattit, kus ial woisid, ja Mañni pididi mitto- kord selja tagga seisma. Minna ommast kohhast olleksin Mañnist ennam luggu pidanud, ehk tal kül rougetähhed silmis ollid- sest ussinusse, visi ja kombe polest olli Mañni kümme korda teisem kui Katti. Katti agga olli wannematte pessamunna, teggi ja sai mis ta ial tahtis ning olli peälegi veel om- mas uhkusses kindlaste ettewõtnud, ial mitte ühhe mamehele miñna,

Ich hab ihn noch genau gekannt, fuhr er fort, denn er ließ, obgleich es auf den Hof eine schöne Ent- fernung ist, alle Hauptarbeit bei meinem Vater machen und bezahlte prächtig. So bin ich denn auch alle Jahre einige Mal hin gekommen und habe ziemlich genaue Leute und Wirtschaft kennen gelernt, denn ich brachte Arbeit hin und empfang das Geld für meinen Vater.

Nun, der Riebeler hatte zwei Töchter, wie gesagt, die älteste hieß Agnes, ein braves Mädchen, aber die Pocken hatten ihr Gesicht sehr entstellt; die zweite hieß Käth- chen und war von den Pocken, die damals noch nicht geimpft wur- den, wie heutzutage, fast ganz ver- schont geblieben und hatte ein glat- tes, blühendes Gesichtchen. Sie war der beiden Eltern Liebling, nicht bloß, weil sie das Nest- quäckchen war, sondern, weil sie hübsch war. Da ging's denn nun auch, wie in dem Hause Isaac's. Das Käthchen wurde gehätschelt, wie dort der Jakob. Ich, meines Orts, hätte die Agnes, trotz der Blatternarben, vorgezogen, denn sie war ein Muster von Fleiß, Sittsam- keit und stillem, sinnigem Wesen; aber das Herzblättchen, das Käth- chen, war, wie sich's nicht fehlen konnte, ein eiteles Ding, dem das Näschen hoch hinausstand, und das sich's in den Kopf gesetzt hatte, einmal keinen Bauern zu heirathen, sondern Einen aus der Stadt, Graf, Baron, Kaufmann oder Beamten.

waid ühhe liina saksale, ni kui monne Krahwi, Paroni, kaupmehhe ehk kohtosaksale. So, so, se lähhäb korda! — Emma kohhus olleks nüüd olnud, Kattikessele sellepärast ninna pihta panna; agga kust wötta! Emma on jubba monda tüttart isse rikkunud ja nisuggusid emmasid peab tännude aasta ka weel küllalt ollema, ehk ma kül mitte üht egga teist ei hakka nimmetama. Midda uhkem ja eddewam Katti olli, sedda ennam emma ennast römustas, ja nimmetas tedda terraseks lapseks. „Ta on jo priske ja rikkas — mötles emma — eks ta woi siis ka saksa meest sada?“ Maäni pididi koio jäma, sest mis ta moistis, olli temma kohata küllalt; agga kus Katti sellega läbbi sai, waid tedda sadeti liina koli, kus ta klawwerit mängima, tantsima, knikso teggema ja kuduma pididi öppima: sest ta olli jo ennese ja emma melest tallo innimesseks liaks pinike ja illus. Maäni käis ikka omma wanna modi, agga Kattile tehti mamseli rided: sest illus hobbone, illusad waljad. Juhtus monni liinas küsima, kelle tüttar kenna Katti pididi ollema, siis hakkas Kurresäre Lauri nimme, nago oddra okkas ta kurku kinni, ja ta ei sanud sedda nimme ial selgeste wälja ööldud: sest seläbbi olleksid rahwas korruga teadnud, et Katti tallopoia tüttar olli. Se pahhandus waewas tedda ööd ja päwad! —“

Nõnda algus. Suuremate ja vähemate kõrvalpõigetega originaalist jätkub lugu Manni ja Kati (resp. Agnes'e ja Käthchen'i) erinevast kasvatusesest ning selle kasvatuses viljast, suubudes Jannseni õpetusse: „Midda kõrgemasse sa tikkud, sedda süggawamasse sa kukkud.“ Hornil vastavalt: „Schuster, bleib bei deinen Leisten!“

Esitatud näitest ilmneb, et siin on tegu tõlkega. Kuid mitte hariliku tõlkega, mis jälgib piinlikult algupärandi sõnastust. Jannsen toimib tõlkimisel väga vabalt. Ta peapüüdmuseks on sepi-

Die Mutter stützte sie darin und meinte, weil sie hübsch und reich sei, könne sie auch darauf Anspruch machen. Agnes blieb auf dem Hof und wußte genug; aber das Käthchen mußte in die Stadt zu einem Schullehrer, wo sie Klavierspielen, Singen, Sticken und allerlei Dinge lernte, ohne die eine gute Haushaltung nicht prächtig bestehen kann. Agnes blieb ihrer landesüblichen Tracht treu, aber Käthchen wurde städtisch herausgeputzt. Das gefiel ihr baßlich und wenn sie Jemand fragte, wo sie her sei, da steckte ihr allemal der Stichlinger Hof wie ein Leberklös im Hals und sie meinte, sie könne den Namen gar nicht herausbringen, weil ja die Leute dann genau wußten, daß sie ein Bauernmädchen sei. Das war ihr Herzeleid! —

seda ladus, õpetlik, eesti maarahva tasemele kohandatud lugu, kusjuures kirjandusliku eeskuju sõnastustahte tõlgendamine ei osutu olulisemaks teguriks.

Kui silmadega üle libistada võrreldud read, siis selgub, et Jannseni tekst on enamasti ulatuslikum Horni omast. Osalt on see tingitud arenenuma kultuurkeelee pregnantsemaist väljendusvahendeist. Kohati aga tundub Horni väljendis olevat liiga kuiv, napp Jannseni lopsakama sõnastustahte jaoks. Mõnikord on kõrvalpõiked originaali tekstist (näit. ketramisstseen alguses) tingitud kohaliku värvingu taotlusest. Teinekord on lugejale sisendatav moraal Hornii väljendatud liiga diskreetselt ning Jannsen lisab, lugejale õlale patsutades, juurde vastava passuse (näit. alpide emade kohta käiv lõige).

Esitatud fragmendis — samuti kogu käsitledavas jutundis — ei ilmne võõras algupära peaaegu sugugi.

6. Märkmeid laenamisi viisi kohta.

Kõik leiud, mis käesoleval juhul on võrreldud originaalidega, osutuvad tõlkeiks. Enamail juhtudel on tõlgitud algupärand täies ulatuses. Harukordadel on teostatud selektsiooni, eeskätt seal, kus Horn on koondanud ühe pala alla rea iseseisvaid biograafilise ilmega lugusid. Mõnikord võetakse ette suurem ümberpaigutus originaali tekstis, nagu näiteks hollandi admiral Michael Hadrian de Ruyter'i (resp. Mihkel Rütel'i) loos, kus Jannsen saavutab seeläbi efektsema, tagakaalukama lõpu.

Teatavasti ei ole Jannseni peamure oma kirjandusliku laenu-taja pedantne tõlgendamine. Rahvaliku, ladusa lektüüri soetamine „Ma-rahwa rõmuks ja õppetuseks“ on pea-asi. Seepärast ei surugi Jannsen end tõlkimisel piinlikult vastu originaali teksti.

Raskustele, mis tingitud toliceagse eesti ja saksa keele erinevast arengutasemest, olgu siin vaid vihjatud. Need raskused põhjustavad mõnegi kohmakuse, mõnegi ebatäpsuse, kuigi neist tihti aitab õnnelikult üle Jannseni rohke sõnavara ja rahvalikkude väljendiste osav rakendamine.

Kõnesolevate autorite võrdlev stiilianalüüs ei lange selle vaatluse piiridesse. Siin olgu vaid jämedais joontes märgitud tõlke ja originaali sõredamate erinevuste motiive.

Jutundite kohandamispüüe põhjustab palju kõrvalpõikeid ja lisapõimeid. Olgu et piirduetakse isiku- ja kohanimede asendamisega, olustikuliste joonte korrigeerimisega või võetakse ette jutundi põhjalikum ümberkujundamine. Sageli on võõras algupära tundmatuseni retušeeritud. Paiguti on tulemused ka nigelad. Kohandamisele on pandud mõnikord palju rõhku, eriti külajutundeis. Ajaloolise ja biograafilise tagapõhjaga jutundid on jäetud arusaadavalt kohandamata.

Võõrad isiku- ja kohanimed asendatakse võimaluse piirides maakeelsetega. Tihti ka siis, kui jutund jääb kohandamata (vrd. Michael Hadrian de Ruyter'it ja Mihkel Rütel'it). On näiliselt püütud vältida häälamisraskusi ja tuua tuttavate nimede kaudu tegelased lugejaile lähemale.

Horni elutark puujalaga sõjainvaliid Schmied-Jakob, too ketramistubades oodatud vestleja, kelle paunas on loendamataid „peeglikesi“ (s. o. õpetlikke lugusid), on Jannsenil ristitud Püssi-Papaks ehk Püssi-Jüriks. Ühevõrra koduselt liigub too kuju nii „Sannumetoja'is“ kui „Spinnstube's“.

Ehtsa eesti „Tulihänna“ nimelises jutundis (originaal: „Das Heinzelmännchen“) on peategelasteks Püssi-Jüri, Kägu ja Nööp (resp. Schmied-Jakob, Pinkert, Hopp), tegevuskohaks Kareda küla (resp. Nußdorf). Schmied-Jakob on sõdinud oma sõbra Pinkert'iga Hispaanias prantsuse väes, Püssi-Jüri oma sõbra Käoga on aidanud „Prantsusse Punaparti“ läbi Saksamaa koju ajada. Püssi-Jüri ohkab: „Oh lapsed, palluge Jummalat, et nisuggune aeg enam ei tulle; siis oli wägga palla ellada. Lapsed loewad mulle monnikord sest ramatust „Wenne hing ja Wenne südda“ Prantsusse sõaluggu ette, siis ma mötlen ikka: Olle terwe, armas Suwwe Jaan, et nendagi palju sest ka Ma-rahwale olled kõnnelenud.“ Esitatud pisike kohaliku värvinguga vahelelücke juhatab ühtlasi lektüüri. Olgu tähendatud, et Horn järjekindlalt soovitab oma lugejaskonnale kirjandust.

Saksa „Heinzelmännchen'i“ ja eesti tulihänna funktsioonide ühtesulatamine on ometi äpardunud: on saabunud vördjas, kel peale nime ja tulise hänna pole midagi ühist eesti kratiga. Tulihännda kirjeldab Jannsen järgmiselt: „Tulliänd ehk waratoja on üks maiawaim. Need on nisuggused weikessed waimud, nago laste tittid, ja kui nad pimmedal ööl warrakoormaga tullewad, siis on nende sabbad ehk ännad tullised, seält on nende nimme tulnud. Agga õn selle maiale, kus maias nad kord on, sest nemmad towad maial õne, ja tewad õse, kui teised maggawad, keiksuggused tööd walmis, ja keik tö on nago lodud.“

Jutundis „Waene narrokaupmehe poeg ja temma koer“ („Die Geschichte des armen Scherenschleifersjungen“) on püütud vältida tööstusolude käsitlemist. Selleks tehakse rauatööstur Rottberg'ist mölder Weitser (< Schweizer) — mölder on muide Jannseni ja Horni ühine lemmikkuju —, kuid rauatöösturist ei pääse Jannsen siiski täiesti mööda. Kohandamine on siin puudulikult läbi viidud.

Vahel põimitakse jutundisse märkmeid lugeja ajaloolise, geograafilise jne. eruditsiooni täiendamiseks. Näiteks „Vaese narukaupmehe poja“ alguses selgitatakse narukaupmehe mõistet: vist ei olnud narukaupmeeski palju tuntum kui kääri-

ihuja. Geograafiline vahelemärkus samast jutundist: „Saksama on meitest louna pool, agga Hollandi- ja Prantsussema on jälle Saksamast öhto pool, Prantsusse- ja Saksamaa wahhel jookseb üks suur ja kulus jõggi, kel nisuggune nimme on, kui mitme meie Ma poistel ja meestel, se on: Rein.“

Väga sagedad on moraalpeditaagilised vahelelüked. Jannseni südamel kipitab moraal nii pakitsevalt, et ta ei läbe leppida Horni moraaliannusega, mis kohati on poetatud ridade vahele, vaid lisab omalt poolt juurde. Näit. jutundis „Kuida üks hea naene omma pahha meest on parrandanud“ pöördub Jannsen nii abielumeeste kui -naiste poole manitsustega, mis puuduvad Hornil. „Monni rummal mees wõttab õige selleparrast naese, et tal ka üks hingeline olleks, kelle ülle ta woiks wallitseda. Oh sinna häbbematta loom! Sedda sa tead ning pead kül meles, et mees on naese Pea; agga et naene mehhe kroon on ja „et sa omma abbikasa pead auustama ja armastama“, sedda sa tahhad unnustada? Eks sa ei nä mitte, rummal mees, et sest sinno suur rummalus ja kurjus, nago paljas ots wäljapaistab, kui sa omma naest, kellele altari ees ni suurt armastust lubbasid, nüüd kassi ja koera eest pead ja peälegi hobbose ja härja eest lassed tööd tehha?..... Oh teie nisuggused mehhed, pitkse mürristamisega tahhaksin ma teile kõrwa ja süddame sisse kissendada: „Ärkage üllesse, hullud, ja möttelge, et igga silmapissar, mis waesed naesed teie parrast peawad wallama, wimaks kui sulla tinna teie süddame peäl põlleb, kui teie mitte ümber ei pöra ja meelt ei parranda.“

Väike vahelelücke „Mihkel Rüiter'is“: „Minna tunnen ühte, se olleks sest keik mailma kärä täis teinud, ja kui rahwas sedda olleks kiitnud ja immeks pannud, siis olleks ta ennast, nago kon heina sao otsas, sureks aianud. Agga nenda ei teinud Rüiter.“

Väike karskustendentsiga lisapõime Jannsenilt „Vaeses naru-kaupmehe pojast“: „Oh wiin, wiin! Kui mitto meest käiwad sinno parrast narrud kaelas ja sirrutawad mittokorda kõrtsi räästa al porsund näo ehk werriste silmadega; — kui mitto naest peawad sinno parrast kirriko minna küllast kube laenama, ja mitto ööd teises perres ehk lammaste lautas maggama...“

Mõnikord lisab Jannsen ka waimulikke mõttemõlgutusi ja manitsusi omast käest. Näitena olgu nimetatud katke risti ja viletsuse missioonist, paigutatud jutundisse „Kaks kõwwa kiwwi ei te mitte head jahho“ („Zwei harte Steine mahlen selten reine“): „Ja kes olli sedda head teinud? No kes muud, kui armolinne Issa taewas. Agga mis läbbi? Risti ja willetsusse läbbi. Keik mailm püab ristikandmisse ja willetsusse eest põggeneda, ja peaksid ommeti teädma: nenda kui tulli kulda puhtaks sullatab, nenda rist ja hädda meie seestpidist innimest.....“

Oh rist, rist, sest olleks mul palju räkida; agga piiblis leiad külmis tarwis on.“

Juhtub ka, et Jannsenil „tuleb midagi meele“, et assotsiatiivne mõttekäik põhjustab lisamotiivi. Nõnda on lugu näiteks jutundis „Kaks kõwwa kiwwi...“: „Agga mis tehha? naesterahwa su, kui südda üllejoseb, ei seisa mitte ennam kinni, ja seält tulleb, isseärranis nisugguse kowwa kiwwiga, neile enesetele keige surem pahhandus. Agga siin tulleb mul üks luggu mele, mis ma monne aasta eest ollen kuulnud, kuidas üks küllakoolmeistri abbi kasa oddawa mokkalukko-rohhoga pea terwet külla kaklemissehaigussest parrandanud. Pange tähhele, se ei ole mitte wist asjata mele antud; agga luggu olli nenda: Üks suur külla — olgo temma nimme sekord Tirtso külla, kedda teie, kui hästi järrele kulate, Länemaalt leiate — olli „mokaterrase töwewes“. Kolimaia egga koolmeistrit neil ei olnud ja kirriko õpetaja olli peäle kümme wersta kaugel. Mokaterrase haigus, kuidas küllawadder peagi moistab, on iggal pool parrago Jummal, tuttav assi. Tirtsul olli ta õige hirmsaks läinud: mehhed wötsid mokaterrast ja naesed wötsid mokaterrast ja weiksed kahhe- ja kolmeteistkümne aastasid poisikessed ka tagga peäle. Luggeda moistis arwast monni wanna innimenne, agga kaarta lüa ja tant-sida igga tatninna pois ja tüdruk...“ Järgneb veel mitmel leheküljel lugu kooli asutamisest Tirtsukülla ja nupuka koolimamma mokalukurohu mõjust, millist motiivi teatavasti juba Masing on käsitelnud. Episood lõpeb järgmiselt: „Jummala sanna aitas kõrwast, koolmeistre ellokombe ka, ning pärrast said naesed isse-ennesest arro, et „kolimamma“ „mokkalukkorohhi“ muud ei olnud, kui: pea sinna esmalt su ja olle wait, siis ei peäse tülli tousma, ehk kui ta tousnud on, siis lõppeb ta warsi ärra.“

Jannseni sõnastus osutub sageli lopsakamaks, jõulisemaks kui Horni oma. Kui Hornil Riebeler'i eit („Eine Geschichte, wie sie leider oft passirt“) kohtleb liialdatud aupaklikkusega ning üleauruste kniksudega tütre linlasest äia, siis liidab Jannsen omalt poolt järgmise lisandi („Wannematte ja laste pegel“): „Oh Trina südda olli rõmus! ja ta jooksis nüüd, nago wanna kannas, sabba laial, ja ta kortsus ja kolne näggo hakkas rõmo pärrast punnetama...“ Horn tähendab samas jutundis Riebeleri kohta: „... es wurde ihm ein wenig heiß unter den Haaren auf dem Kopf.“ Jannsen lisab veidi värvi: „Nüüd hakkasid wannamehhe karwad kähhesema ja temma wanna härmatand Pea suitsma.“

Jannsen poetab naljatilku tõlkesse. Teatavasti on süütu huumor omane ka Hornile. Kuid kohati kipub Jannseni lai nali labastama originaali. Veider, maitsetu kalambuuri on näiteks veedelnud Jannsenit „Vaeses narukaupmehe pojas...“ Kõlks-

isanda pereneitsi nime puhul. Horn nimetab elatanud pereneitsit lihtsalt Annemarthe'iks. Jannsen aga puistab temale nimesid otse- kui varrukast: „Anna Tiksul olli ka, nago ikka illusa lapsel, mitto nimme: Tiks- Täks- Käks- ja Röksanna; agga ennamiste ikka Tiksanna. Ning se tulli jälle sest, et temma kolme hambaga kenna loom maearahwaga hommikust öhtani käksus ja täksus, urrises ja nurrises; ja Röks- ehk Rapanna nimmetadi tedda küllas sepärrast, et, kui udist kuulda olli, siis ütles rahwas ikka: sedda on wist Kölksisanda Rappiröks wäljaarwanud!“

Nagu Jannseni lugeja, nõnda on ka Jannsen ise ürgsem Reini- nimaa pastorist. Tema sõnastus kujuneb vahel jõulisemaks kui Horni oma. Tema sõnawarra poetub mõnikord ka naturalistlike sugemeid, milliste eest Horn kokkudes tagasi pörkaks. Jannseni ja tema lugeja vahel on need endastmõistetavad.

7. Tulemused.

Kahele seni tuntud originaalile Horni toodangust lisandus 27 uusleidu. 28. leid --- „Naabri tütrede“ — oli tuntud enamalt, kuna leidmata jäi teine varemalt esitatu — „Rahaaugu ilm“. Lisaks on avastatud „Spinnstube“ kaastöölisilt N. Fries'ilt, Fr. Köck'ilt ja Josias Nordheim'ilt igauhelt ühe jutundi allikas.

Võrdlus algtekstiga võimaldus 24 leiu puhul. Ülejäänud 7 leidu on tõestatud Ludwig Richter'i valmistatud Horni teoste illustratsioonide põhjal. Võrdlus on taotelnud eeskätt vastust küsimusele: kas on algallikas tõestatav? Selle kõrval on riivatud põgusalt Jannseni menetlust tõlkimisel.

Et kõik võrreldud tööd esindavad tõlkeid vähemate või suuremate kõrvalpõigetega tekstist ja lisapõimetega tõlkijalt, siis ei tõuse algallikate autentsuse suhtes keerdküsimusi.

Jannseni laenamisi viisi kohta selgus peapiirideis järgmist: Tõlge ei jälgi piinlikult algupärandi sõnastust, vaid liigub võrdlemisi vabalt. Arvesse tulevad keelelised raskused, mis tingitud kummagi keele iseloomust ja erinevast arengutasemest. Tõlkija ei taotlegi oma kirjandusliku laenutaja täpsat tõlgendamist, vaid seab enesele eesmärgiks soetada eesti lugejale õpetlikku ja mõnusat lektüüri soravas, rahvalikus keeles. Taoti võtab tõlkija enese peegasus vaba voli. Kõrvalekaldumine originaali tekstist on sageli teosele kasuks: Jannseni sõnastus on tihti markantsem kui Horni oma. Jannseni leidlikkus rahvapäraste keelendite rakedamises üllatab. Tuleb ometi märkida, et Jannsen laia rahvaljaga ja naturalistliku sõnastusega kisub Horni teose kohati veidi vulgaarsele pinnale.

Tõlkevabadus ulatub mitmesuguseil kavatsusil õige kaugele. Jannsen täiendab sageli originaali õige sõredate lisapõimetega. Need tekivad jutundi kohandamispuüdest, lugeja teadmislünkade

täiendamistarbest, eriti sageli moraalpedagoogilisil kaalutlusil. Moraliseerivate lisalõigete sissepõimimine kahjustab mõnigi kord teose tektoonikat.

Varemini (K. A. Hermann, M. Kampmann) on väidetud, et Jannsen Horni töid on laenanud „Spinnstube'st“ ja kogust „Des alten Schmiedjakob's Geschichten“ III. Käesoleva vaatluse tulemused kinnitavad neid väiteid, tehes väikese paranduse. Tööd, mille algtekstid käesoleval juhul olid kättesaadavad „Des alten Schmiedjakob's Geschichten“ III, 1854¹⁾, põhjal (neid on 8), on nimelt kõik laenanud otsekohe „Spinnstube'st“, sest nad ilmusid „Sannumetoja'is“ juba enne aastat 1852. Küsitav on, kas Jannsen üldse kasustas kogu „Des alten Schmiedjakob's Geschichten“ III, sest enamik selles kogus leiduvaist jutundeist on sattunud Jannseni toodangusse otseselt „Spinnstube'st“.

On selgunud, et peale mainitud kogude on Jannsen kasustanud ka muid Horni teoseid. Kogust „Silberblicke“ on pärit tõhus arv (12) leide. (Ühe neist, nimelt „Önsad on need rahho noudjad; sest neid peab Jummalapsiks hüütama“, V „Sannumet.“, 1856, pidi Jannsen laenama vist „Spinnstube'st“, sest „Silberblicke“ ilmus a. 1859.) Horn'i noorsoo- ja rahvaraamatute seeria (Kreidel & Niedner, Wiesbaden) ajaloolisil jutundeil baseeruvad mitmed Jannseni tööd, nagu ilmneb pealkirjade ühtivusest. Ka on Jannseni peres loetud ja plagieeritud Horni väljaandel ilmunud ajakirja „Die Maje“, nagu tõestab prof. G. Suits'u „Ojamöldri ja temma minnia“ algallika leid²⁾.

Näib, et Jannsen oli hästi kursis Horni rahvaraamatutega. Küsitavaks jääb esialgu, kuivõrt Jannsen tundis Horni varasemat toodangut: igatahes ei lisanud mitu köidet kogust „Gesammelte Erzählungen“ ühtegi leidu. Valdav enamik „Spinnstube'st“ pärit olevaist leidudest on trükitud Eestis samal aastal, mille arvu kannavad algallikaid sisaldavad kogud. „Spinnstube“ kandis kalendri funktsioone ja ilmus seega hiljemalt aasta alguseks. Väandra kanter saadab oma esimesed „Sannumetojad“ (I, II) aasta esimesel poolikul ilma, aga Ülejõe koolmeistril nihkub „Sannumetoja“ ilmumisaeg hilissügisel või talvisele ajale. Seega jõuab ta värskemast „Spinnstube'st“ laenata pakilt ja palavalt sama aasta „Sannumetoja“ jaoks. Oletatavasti kasustas Jannsen ka kogu „Silberblicke“ juba 1. trüki (1859) näol, sest üks laen („Kunningas ja karjapois, ehk: Igga mees jägo selle jure, mis ta on õppinud“) on ilmunud „Perno Postimehes“ a. 1859.

Jannseni „Sannumetojad“ seisavad igatahes esimesest andest alates kontaktis Horni „Spinnstube'ga“ („Nore tüttarlaste pe-

¹⁾ Arusaamatuse vältimiseks olgu veel kord tähendatud, et nimetatud kogu on äratrükk „Spinnstube's“ 1846—51 ilmunud Horni jutundeist.

²⁾ „Eesti Kirj.“ 1932, lk. 97—107.

gel“). Eriti tihedat sidet Jannseni ja Horni vahel võib konstateerida käesolevail andmeil „Sannumetoja“ päevil. Mõlemate rahvaraamatuis ilmnevad samad püüded ning sama vaim. Vana Schmied-Jakob (Püssi-Papa) oma õpetlikkude külajuttudega on ühevõrra kodunenud nii „Spinnstube’s“ kui „Sannumetojais“. Viiendas „Sannumetojas“ tuuakse ta lugejale isegi „ihusilma“ ette „Spinnstube’s“ laenatud Richter’i illustratsiooni näol. Eesti pinda on istutatud ka Schmied-Jakob’i juhuslik kaasvestleja „Gevatter“ „külavaderina“.

Nagu Horn avaldab eri väljaandes uuesti Schmied-Jakobi jutundid (1852—54), nõnda toimetab Jannseni trükki „Püssipappa essimessed Külla-Juttud külla rahwale“ (1854). Raamatu „eestkõnnes“ lausub ta: „Püssipappa on ning jääb ikka peamehheks ja perremehheks; minna polle muud, kui temma kirjutaja.“ Raamatu esimesel leheküljel esitellakse Püssi-Papat eespoolnime-tatud illustratsioonil.

Olemasolevail andmeil on küllaldaselt põhjust oletada kogu „Sannumetoja“ väljaandmise idee põlvnemist Reinimailt. Ka võib ennustada, et seni leidmata Horni teoste päevavalgele-tulekuga (eriti ta loomingust pärast aastat 1845) üha suureneb vastavate leidude arv.

(Lõpp)

Marie Tork.

Meie keele korraldamise põhimõtteist ja nende kohaldamisest.

Eesti Õigekeelsuse-sõnaraamatu mõnede seisukohtade ja EKS-i Keeletoimkonna hiljutiste otsuste puhul on tänavuse suve vältel avaldatud mitmeidki mõtteid (J. V. Veski EK s. a. 93—95, E. Kirj. s. a. 334—9, 382—6, 390—2, A. Kask EK s. a. 88—93, E. Muuk E. Kirj. s. a. 386—90, allakirjutanul E. Kirj. s. a. peamiselt lk. 263—4, kuid muus ühenduses ka EK s. a., eriti lk. 67 jj.). Need arutlused on vist mõndagi selgitanud, kuid osa küsimusi on jäänud lisavalgustust ootama. Tohiks siis kasuks olla ka järgnevad read, liiatigi et allakirjutanu oma artiklis E. Kirj. nr. 6 oma erinevaid vaateid avaldas õige lühidalt, sest lähem põhjendamine oleks ju juubelisõnades arvustavate märkuste osa tõstnud mittedoovitavasse ja mitteõiglasse proportsiooni.

E. Kirj. lk. 260—1 ja 265 toonitasin meie lugupeetud seniorkeelemehe J. V. Veski keelearendusliku tegevuse juhtmõtetena otsustarbekohasust ja rahvakeelsust ning lisasin kummagi põhimõtte vahekorra kohta tal viimastel aegadel selgitavalt juurde, et „keelearendamisel nii väljenduslikku kui ka grammatilist vajadusekohasust tuleb“ (J. V. Veski arvates) „nõutada ikkagi tingimuslikult,

kui see nimelt pole otseses vastuolus rahvakeelsusega“ (lk. 265). Sellele iseloomustusele J. V. Veski vastu ei vaidlegi, kuid minu arvustavate märkuste puhul vastupõhjendusi tuues on ta vaatele asunud, nagu oleks allakirjutanult hindamine sündinud „rahva suus sagedamini esineva vormistiku sundtarvitatavuse ning muudetamatuse seisukohast, ilma kompromissita“. Et meil mõlemil isegi samade õigekeelsuse põhimõtete — otstarbekohasuse ja rahvakeelsuse — mõistmine on kuidagi lahkuminev, sellega olen hr. Veskiiga ühel nõul kohe algul, mil määral aga arvustaja kohta see ülemaal tsiteeritud iseloomustus on õigustatud, näeksime alles järgnevalt.

J. V. Veski oma otstarbekohasuse juhtmõtet püüab mitmel korral ülemal tähendatud artiklis lähemalt ka selgitada, toonitades vajadust „olevas keeles toimida ka eklektiliselt, ajades sihtjooni, mis arendavad meie keelt reeglimõõdulisema, järjekindlama suunas ja edendavad tema otstarbekohasust“ (E. Kirj. lk. 382—3), erandite sallimine olevat keelele raskuseks (ib. lk. 383, all), „peaks enam silmas peetama keeles sisalduvaid reeglijooni, neid sealt hoolsamini välja loetama ja kõikumatute juhena tarvitama. Nii vabaneb meie ühiskeel paljudestki kätteõppimist raskendavaist soppidest“ (lk. 384), „Eeskätt peab ühiskeel taotlema selektiivset s i r g e j o o n e l i s u s t: ta ei saa endasse haarata igasuguste murrete erinevaid grammatikaid ega morfoloogiliselt eranditerohket sõnaehitust, ka ei pea ta üldkehtivusele aitama ainuüksi mingi kolga või üksikisiku juhuliselt kätteõpitud keelt, vaid teda tuleb korraldada sobiva ainese valimise teel üldreeglistavalt, hoidudes rohkeist erandest. Teiseks peab see keel omama o t s t a r b e k o h a s u s t; selleks aitavad kaasa muuseas vormide mõistetabavus ning lühedus, võimalikult kindlapiiriline tähendusetäpsus ja sõna ainutähenduselisus, küsimata nii mõnigi kord isegi vormi esinemise sagedusest“ (vt. E. Kirj. lk. 335). Seega J. V. Veski mõistab otstarbekohasusega grammatilise ehituse reeglipärasust, eranditust, keele teoreetilise õpitavuse hõlpsust. Seda nõuet võiksime õigustada muidugi kirjakeelele uute sugemete (näit. oskussõnade) loomisel ja puhkudel, kui kirjas või kõnes võistlevaist teisendeist tuleb valida üht (näit. part. pl. *musti* ~ *muste*, ill *juurde* ~ *juure* puhul). Suuresti küsitavuse pinnale see juhtmõte aga nihkub siis, kui seisame ühiskeele, s. o. üldkõnekeele) ja kirjakeele traditsiooniliste, varemalt kõikumata keelendite vastas nagu *algul*, *mägestik*, *joa* (= veekukkumine), *lahja*, *lihtne:lihtsad*, *kõlbline*, *vaimulik*, *vaimline*, *kättesaamatu* asi, *austatud* härra, *pelgupaik*, *nööpauk*. Ivan (e. Johan) *Hirmus*, *Toomemägi* jm. ja kui tahetakse, olgu kelle poolt tahes, nende asemele normida kas õigustatult või mitte „uuen-dusi“ nagu *alul*, *mäestik*, *juga*, *lahi*, *lihtis:lihtsa*, *kõlblas*, *vaimlik*, *vaimuline*, *kättesaadamatu* asi, *austatav* härra, *pelupaik*, *nööbiauk*. Ivan *Julm*, *Toomimägi*. Sellest teoreetilisest otstarbekohasusest normatiivne grammatika muidugi võidaks (kuid muutuks veelgi iga-

vamaks!), meie keelemeestest mõningal leiaks rahuldust tung nähteid käsitleda geomeetriliselt, ilma nüanssideta, kuid meie tegelikule tarvitajale kaotaks keel palju oma elavusest ja mahlakusest, niiõelda lihast ja verest, ta areneks enam ja enam esperantolikkuse suunas (miks lõpuks neis nii reeglipärastes ja erandita abikeeltes maailma paremad kirjanikud ei tihka oma teoseid luua? neid idioome teatavasti tarvitatakse rahvusvahelises elus peamiselt vaimliste väärtuste miinimumi väljendamiseks). Vaimu- ja tundeilma sügavused ja tuhandepalgelisus on aga alati tervitanud elavate keelte elulist keerukust ja seadusepäratust, kõiki erandeid ja ootamata põikeid. Ainult abstraktsele teaduslikule mõtlemisele võib kasuks olla keele struktuuri äärmine sirgejoonelisus ja ehk teatud kaugus elavast kõnekeelest. Meie haritlaskond teatavasti on paari inimpõlve kestes harjunud omandama mitmeidki võõrkeeli ja tunda saanud raamatu teel nende õppimisel võõrkeelte ehituse lihtsuse soovitavust. Pole siis ka imestada, et sama nõue on hakanud meil maad võtma ka oma kirjakeele vastu. Kõike intellektuaalset liialdi rõhutades hálbitakse silmapettesse, nagu oleks mingi idioomi omandamisel esmaliselt tähtis tema struktuuri ja loomuse puhtteadlik tundmine, nagu juhiks meid kirjas ja kõneski igal sammul mõtlemine ja mõistuslikud kaalumised. Unustatakse ka, et meilgi Eestis on olemas pikema ajalooga ja kujunenud traditsioonidega ühiskeel, mida juba kõneleb õige suur osa meie rahvast, et selle õppimine murret kõnelejail — eriti lõuna-eesti keelealal — sünnib oluliselt ikkagi teadvusetult, pikemaegse praktika alusel (seda viimast õpiviisi oleks ka koolides enam toonitada, grammatilise õppimise kulul!), et elavat keelt juhüb suurelt osalt just irratsionaalne loogika, meie nüüdisaegsele grammatilisele käsitlusele sagedasti tajumatu seadusepärasus ja süsteemsus, mis meid kõnelemisel või idioomi õppimisel palju kindlamini juhüb kui teadvuses olevad reeglid. Keda näit. avitab kõnes käänatuste ja pööratuste jaotus oma alaliikidega? Vist isegi mitte kõiki keeleteadlasi ega emakeele õpetajaid.

Meie keele arendamise töös tänini enamvähem valitsevale n. õ. teoreetilise või intellektuaalse otstarbekohasuse printsibile peaks seatama vastu tegelikult ehk psühholoogilise otstarbekohasuse põhimõtte.

Esimesest, s. o. grammatilise otstarbekohasuse vaatevinklist oleks ju keeles eelistada isegi kujusid nagu *õlut* gen. *õluti* või *õlu* gen. *õlu*, *moodne* gen. *moodse* või *moodus* gen. *moodsa*, *alul*, *kellelegi*, *au* part. *aud*, *kurat* gen. *kurati*, *paras* pl. *parasad*, *üks* part. pl. *üksi*, *looma:loin*, *treimä:treidud* jne. ja keele „parandamist“ ning „teadlikku juhtimist“ jätkuks lõpmatuseni, meie grammatika ühtlugu lihtsastuks, kuid kas kirjakeele ja selle kunstliku ühiskeele õppimine samavõrra hõlbuneks, on vägagi küsida. Psühholoogilise otstarbekohasuse seisukohast on aga muidugi paremad „reeglipäratud“ kee-

lendid *õlut* gen. *õlle*, *moodne* gen. *moodsa*, *algul*, *kellegile*, *au* part. *au*, *kurat* gen. *kuradi*, *paras* pl. *parajad*, üks p. pl. *ühtesid*, *looma: lõin*, *treima: treitud* jne., sest neid palju vähemini tarvitseb hakata oma teadvusse suruma, kuuleme neid ju oma ümbruses lapsest saadik, neil on juba oma koht meie keelelises alateadvuses. Neid alal hoides säästame jõudu tähtsamaiks vaimlisteks pingutusteks. Seega maksva keelekorra puhul on tõeliselt tulu talitada just selle tegeliku otstarbekohasuse huvides ¹⁾. Mida enam meie kirjakeel ja grammatikad teoreetilise tarbekuse põhimõttest vabaneksid, seda kindlamaks meie kirjakeel kujuneks (ilma et üksi suleks arenemiseks ja täienemiseks) ja seda vähem vajaksime jõukulutust normide omandamisel. Ja koolides emakeeleõpetajail kahaneks kõige igavam ja tüütavam osa tööst ning hulk õpetusaega vabaneks sisuliste väärtuste (stiiliarendamine, sõnavara rikastamine, mõistete lisandamine ja mõtlemise tihendamine keele kaudu) õpetamiseks ja tõelise hariduse andmiseks.

See psühholoogilise otstarbekohasuse printsiip oleks ligidalt seotud ka rahvakeelsuse põhimõttega ²⁾. Rahvakeelsust muudugi ei tuleks kirjakeeles mõista mingi murde või murrakrühma, vaid ühise keele uususe mõttes. Kui kirjakeeles tahame taotleda rahvakeelsust — ja ühemiljonilise rahva puhul on kirjakeele ja kõnekeele lähedus õieti tema eksistentsi küsimus, lõhe nende vahe vähendab kirjanduse lugejaskonda ning soodustab ka kirjakeele omapära kustumist — siis see peab toimuma ühiskeele valitsevamatest vooludest lähtudes. Kuid meie tegelik keeleteadus peaks siis ka enam tähelepanu pöörama selle ühiskeele tundmisele.

Nüüd vaatleksime siis esitatud põhimõtete valgusel üksikuid vaidluses olevaid keeleküsimusi.

Igas elavas keeles leidub morfoloogiliselt erandlikke keelen-deid, mingi kitsama ulatusliku või veel tundmatu seaduspärasusega arenenud kujusid ja varemalt avarama esinduse rudimente. Kuid raske on kujutleda, et oma keele maksvat olukorda ja traditsioone vähegi austav teine kultuurrahvas sama kärmelt asuks neid muutma mingi vaieldava teoretiseeringu nimel nagu vahel teeme meie eestlased seda, kui ilmeka *algul* asemele kaldume võtma ebamäärast ja homonüümset (otstarbekohasus!) *alul* (sellele käänamistüübile endale ei tee ju keegi etteheiteid, nagu arvab J. V. Veski; ka *vähk*

¹⁾ See grammatiline otstarbekohasus võib psühholoogilisega olla isegi otseses vastolus. *Kõlblas* on ju *kõlbline* kõrval kõigiti targalt ja korralikult tuletatud, kuid tal puudub järgneva väljendusvõime ja evokatiivsus, teda kaldub lugeja arvama inessiiviks mingist asisõnast *kõlbla*. Sama on öelda ka *teotsema*, *seatsema*, *pelu paik* jt. puhul.

²⁾ Isegi esteetilisi nõudeid see taotab rahuldama paremini — kokokofoonsed ja raskepärased keelendid kalduvad elavas keeles teatavasti hävinema — võrreldagu näit. *sarnadus*, *sarnadustest* ja *sarnasus*, *sarnasusist*, (luu on) *lahas* ja *lahases*, *parandamata* vigadest ja *parandatamatust* vigadest, *trükitöö* ja *trükk töö*.

— vähi tüübile pole allakirjutanu vastu vaielnud). Veel suurema õigustuse võiks siis *sugu ~ soo* alusel nõuda ka *soo pärast* pro *sugu pärast!*

Sõnakujude ilmekuse ja mõistetavuse, seega siis psühholoogilise otstarbekohasuse nimel on kirja- ja ühiskeeles parem tarvitada vorme *igasid, nisasid, isasid* pro *igi, nisi, isi*. Puhtgrammatiline vaatlus muidugi soovitaks isegi kujusid nagu (neid) *nimi, (lugu:) luge*.

Kuna instruktiivi kääned igast sõnast ei kujundata, see kaasusena elavast keelest on surnud, tuleb selle vorme käsitleda nagu muidki käände-rudimente (lat. *koju, üles, lokatiiv-ablatiiv kodunt, tagant*) — adverbidena. Nagu meie ei tarvita (neid) *otsi* eeskujul mitte (läks) *otsi*, vaid (läks) *otse*, nagu ütleme *nurki*-vormist hoolimata *nurgeti* ja (seadis) *nurge, kohti kõrval kohe*, nii kuulub üldisemas kõnekeeles nähtavasti ainuliselt „kõndisid (h)ulge“ (kuigi: neid *hulki*). Rahvalaulude vanemapärasest ja murdelises keeles muidugi võib ehk leida ka *hulgi*. Lühema (n. n. *i-*) mitmuse ja instruktiivi kujundamise reeglite ühtlustamine võiks aga mõeldav olla üksnes siis, kui see käänne oleks täiesti produktiivne.

Samadel tegelikkudel kaalutlustel eelistaks haruldasemaile ja murdelisemaile, kuigi häälikuloolise arenemise seadusepärasuse poolest mõistetavamaile *kiia, mäestik, teotsema, seatsema, tervis* (pika *r*-ga) kujudele laialdasema levikuga ja ilmekamaid keelendeid *keeda, mägestik, tegutsema, sigatsema* (nagu *vagatsema*), *tervis* (lühikese *r*-ga). Kuna keel on ühiskondlikus elus ülimalt tähtis tegur, peame igaüks seda kõneldes ja kirjutades valima niisuguseid märke, mis suuremale osale on tuttavad, mille mõistetavuses on kahtlusi minimaalselt, millel on ka kujukust ja väljendusvõimet, omadusi, mida iga nõudlik keeletarvitaja ja ilukirjanik erilisel hindab. Enam kui oma muutmistabeleid ja muiste jõus olnud häälikuseaduste vormeleid peame meiegi keelemehed nüüdse keelekorra juhtimisel ja arendamisel arvestama kõnendi praegust elu ja arengut määravaid tegureid.

Vaatame nüüd, kas tõesti „päris erisugusele, üksindasele seisukohale“ nende ridade kirjutaja asub „tunnus *gi*-ga lõppevate sõnade deklinaerimisel, t a h t e s (minu sõrend.) kiilutada seda silpi mõnesugustesse sõnadesse käändelõppude e t t e“ (E. Kirj. 384). Seda seisukohta kõigepealt jagavad ju ka EÕS ja tema toimetaja: seal loeme *kuskil, kuskile, kuskilt*. Hr. Veski väidab veel, et kujud *kellegi, millesegi* olevat „meil kogu keele alal küll üsna üksmeelselt tarvitusel“, see tahaks nagu öelda, et *kellegil, millegisse, kusagit* poleks siis faktilised või oleksid vast omased ainult mõnele kaugele murrakule. Mul käe pärast olevad andmed — vaadatagu ka Eesti Keele Arhiivi kogusid — kõnelevad igatahes teist: pronoomenitel *keegi, mingi ~ miski, kuski- ~ kusagi-* ja isegi *kumbki* tarvitab rahvakeele valdav enamus ja vaba (s. o. korrektorite poolt paran-

damatu) kirjakeelgi tunnust *-gi*, *-ki* tüve lahutamatu osana (kuigi päristüvi võib muutuda: *keegi* ~ *kellegi*)¹⁾. käändelõpu ees, sest *-gi*, *-ki* on siin oma esialgse kinnitava (= ka, isegi) tähenduse kaotanud (*keegi*, *kellegi*, *millegi*, *kuskil*, *kuhugi*, *kummagile* ei võrdu ütlustele *ka kes*, *isegi kelle*, *ka millele*, *ka kus* jne.). Sellega on avanenud rahvakeelele isegi võimalus vahet teha: *kellegil seda ikkagi oli*, *sega polnud kellegil*, kuid tugevama kinnitusega: *ei seda polnud (põlnd) kellelgi*. Kui juba EÕS lubab, ei — tarvitab isegi normkujuna *kuskil*, siis samuti peaks olema lubatud ka *kusagil*, *kellelgi*, *millegist*, *kummagil*. Sellest sugugi ei järeldu, nagu J. V. Veski arvab, et peaksime tarvitama ka *midagit*, *mõnegist*, *sellegisse*, sest vastuväitleja ju teab väga hästi, et siin on *-gi* tähendus veel püsinud. Tüübi *kellelegi* sümpatiseerimine EÕS-s on küll mõistetav, sest see on ainumaksev Põhja-Tartumaal EÕS toimetaja kodumurdes (ses teoses samuti seletub ka erandlik *jätk*, *jändama* üldise ja-püsi kõrval).

Saame kuulda õpetust *tervis*-sõna puhul, see olevat sama arenguga nagu *julgus* (E. Kirj. 384—5). Õige küll. Kuid pangem tähele, see sõna pole praeguses keeles *-us* lõpuga, vaid tal on *-is!* Sel põhjusel ja et selle tähenduses ka konkreetsust ei puudu (*saatis terviseid*), on see sõna põhjaeestilise rahvakeele valdavalt suures enamikus tüveastmelt nihkunudki *petis*, *kütis*, *küpsis* sõnade kilda. Häälendus *tervis*, *tervisi* (pika *r*-ga) juba tundub ühiskeele seisukohalt murdeline. Ja kui EÕS-s on *kingsepp* ~ *kingissepp*, *puusepp* part. pl. *-seppasid* kõrval siiski normina esitatud — rahvakeele enamikupruugi nimel — sellest sõnakillast isoleerunud *rätsep*, p. pl. *rätsepaid*, siis sama ja veel suuremagi õigustusega peaks ta teed andma ka *-us* sõnadest eraldunud *tervisele*.

J. V. Veski soovitab sõna *ässitama* kirjutada *h*-ga (E. Kirj. 336, 386), tugenedes oletusel, et see sõna olevat laenatud saksast (*hetzen*). Kahjuks see etümoloogia on aga väga ja vägagi küsitav²⁾. Jaataval puhul see esineks meil kujul *h e t s i t a m a* või — alamsaksast saadult — *hissitama* või *hessitama*. Kuid tuleb silmas pidada eestis selle tüve teisi häälikteisendeid: *ass-ass!* *assetama*, *õssitama*, *ässetama*, *äss-äss!* Võrumaal *hääsitämä*, vrd. ka soome *us*, *uskiinni*, *usuttaa*. Säärased interjektsioonilised sõnad võivad täiesti eri keelteski paralleelselt tekkida isegi samasugustena (vrd. hüüduid nagu *ai*, *oh*, *ah!*). Sõnaalgulise *h*-hääldamise kaitse puhul (E. Kirj. 253, joone all) aga tähendaksin: argument 1. alusel peaksime siis oma ühiskeele hääldust hakkama juhtima väga kaugete ja võraste murrakute (võru, hiuu) põhjal; *h* hääldust kuuleb ühiskeeles ainult neil indiviididel, kes kirjatähte sihikindlalt hääldada püüa-

1) Säärane vahele kiilutud tunnuse esinemine polegi eestis nii ainulaadne, nagu arvab vastuväitleja: vrd. *kogu-ni-sti*, *hulga-ni-sti*.

2) Ka e. *üür*, *üürima* pole ühendatav sks. *Heuer*-sõnaga, vaid arvesse siin tuleb kas uus-alams. *hür*, *hüren* või pigemini rootsi *hyra*, *hyr*.

vad (siis nad peaksid ka artikuleerima: *kärr-b-sed*, *ann-d-sin* jne., sest *b* ja *d* on ju siingi „must valgel“); sugukeeltele — kus *h-d* aga hääldatakse ainult soomes, karjalas ja vepsas — tugenemine meie hääldamisel oleks seni otse kuulmatu printsiip: neid lõpmata „reforme“, millele siis väljavaated avaneksid! Ainus kaalutlus, millega ühineda võiks, on homonüümide lahushoiu tarvidus (6), kuid seegi väheste juhtude tõttu ei tasu *h* hääldamise äraõppimise vaeva.

EKS-i Keeletoimkond saab ka etteheidet kuulda russofoobias (E. Kirj. 336) ja „püüus insinueerida meie keelele puht-prantsusepärascid otsemõjustisi vene keele mõjude ignoreerida-tahtmise arvel“ (lk. 335). Rahvaste poliitiliste ja kultuuriliste, seega siis ka keeleliste arengusuunade valimisel on kahtlemata määravad peale praktiliste ka teatud kõlblised tõekspided ja kaalutlused. Mõistagi on meil elus ja keeles suuri idalisi mõjustisi, kuid meie neid igatahes halvustame (ilma seega hülgamata tarvilikke, meid rikastavaid laenusid) ja neile eelistame võistlevaid läänelisi sugsimeid. Kui kirjakeeles heaks kiita *portfell*, *raioon*, *loiaalne*, miks siis mitte ka *plääž*, *kastjuum*, *pataloogia*, *pljus* jne., mida ju nii valitsevalt kuuleme vene haridust saanud haritlaste suust (isegi keskkoolide emakeele õpetajailt!). Lääne-euroopaliselt orienteeritud intelligentsilt on kuulda aga harilikult hääldamisi *portföi*, *rajoon*, *lojaalne* (nagu ka *plus* jt.).

J. V. Veski kahtleb (E. Kirj. 338) läti perekonnanimede *-s* ja *-š* ärajätu otstarbes: „Soovime ju, et teised keeled eesti nimesid muutmata säilitaksid, aga me ise ei arva heaks sama teed käia läti perekonnanimede käsitlemisel“. Kuid *-s* ja *-š* on ju läti keele grammatiline tunnus, nominatiivi lõpp, ja kui hr. Veski meie oma keele puhul ei soovita ühiskeelde „haarata igasuguste murrete erinevaid grammatikaid“ (seals. lk. 335, ülal), kuidas võiksim neid siis haarata võhivõõrsilt? Meie endi pärisnimede moonutamata võõrkeeltes me aga ei nõua mitte ortograafilises, häälikulises ega morfoloogilises mõttes: me lubame neis kirjutada *Võru*, *Köpp* ja nõnda ka hääldada, meie ei nõua, et nad käänaksid *Põld: Põllule* jne. (*-s*, *-š* tarvitamine on aga lätiline käänamine, mida ka teised võõrkeeled läti nimede puhul oma keeles ei salli).

Õige lühidalt riivaksin veel lõpuks muid vaidlusaluseid keelen-deid. Kujude *küllakil* ja *liimukas* vastu pole allakirjutanulgi midagi, vaid need tundunevad ootamatud nimelt grammatilise otstarbekohasuse ja vormilise järjekindluse seisukohalt (*lg~lj* kõrval äkki erandlikult *ll*, *limu~liimu*¹⁾), samuti nagu *ämblik~hämblane* (oleks ju võidud murdeist võtta teine tüvi: *härmlane*). Tühine on ka küsimus, kas *leets* või *lets*, kuid milleks siiski on normeeritud esimene, mis elavas keeles tundmatu (tõendab selle kadu tema

1) Sel puhul võrdlus *kaasik*, *vaalik* juhtudega pole kohane, kuna siin on tegu teise nähtega, n. n. asepikendusega. *Limu* ja *liimukas* aga oleks nagu *mälu* ja *määletama*.

„elujõudu“?). Muidugi seetõttu, et Wiedemann oma sõnastikus on selle asetanud esimesse järjekorda! Võõrastav on samuti, et praeguse kõnekeelse *kimalase* kõrvale on võetud ainult kirjandusliku, kuid juba kustunud traditsiooni austuses ka *kumalane*. Sama pieteetsust ootaks siis ka *algul* ja *mägestik* suhtes, millel taga nii hästi rahvakeel (kuigi viimane on algselt kunstlik sõna) ja kirjaline minevik. Et *lehelis* üldisemas kõnekeeles võrratult enam on tuttav kui *leelis* (see on ikkagi jäänud kitsaulatuslikuks oskussõnaks), tuleb sama vähe kellegil meelde seda ühendada sõnaga *leht* nagu adjektiiv *karune* sõnaga *karu*. Vormi *kujun* eelistaksin *koonvormile* seetõttu, et ta kõnekeeles on üldisem ja meie alateadvuses see teisend sobib liituma *d ~ j* vaheldusega tüvede sarjaga (*pada ~ paja, sõda ~ sõja* jne.). Sõnal *hiigla* rekonstrueerida nominatiivi *hiigel* on sama viljatu nagu püüded elustada nimetavaid *kahi, lahi, vahv*. *Nähtamatu* küsimuses asun seisukohal, et see uuendus võiks olla sallitud ainult mingis erilist täpsust nõudvas teaduslikus erikeeles, näit. juriidilises tekstis. Kuid nõustuda ei saaks, kui iga korrektor ja korrektorikene meile igalepoole parandab keelelisi õudsusi nagu *kutsutamatu* külaline, *palutamatu* võõrad, *parandatamatu* haigus! Ja viisakuslikel üttamistel vormi *lugupeetud, austatud* ainuõiguse toonitamine harilikus tähenduses (mis ei keela tarvitamast ka *lugupeetav, austatav*, kui sellekohast tähendusvarjundit esile tõsta soovitakse) peaks ju nimelt vastama J. V. Veski enda põhimõttele, sest eelmine tüüp on ju vastuvaidlematult „meie keele kõrvalekaldumatu omand“ (E. Kirj. 335) ja „Eriti olgu rõhutatud, et kui meie kirjakeeles juba kindlaks on kujunenud mingi ortograafiline või grammatiline vorm, mille vastu ei ole erilist põhjust vaielda, siis oleks ülearune seesuguste sõnakujude kõrvale uusi paralleelvorme tekitada“ (E. Kirj. 336). — Ei mõista hästi, miks *braavo* ja *liir* ei peaks olema eestisuunalised — esimest kuuleme igapäev, näit. teatris, teise puhul vrd. EÕS *drahm, -i* (mitte *drahma, -a*). *Orv* 'nišš' küsimuses on meil aga mingi arusaamatus (E. Kirj. 338): KT on ainult normeerinud *orb'*, *-a* asemele *orv, -a*, et vältida homonüümsust (*orb, -u* 'vaenelaps') ja see sõna esineb ka rahvakeeles teadupärast ainult kujul *orv*. Allakirjutanu vaidleb *pära ~ pera* kõrvuti esitamise (mitte aga eri murdelise *peru* või tuletise *perus*) vastu, sest kes kõneleb *pära*, ütleb ka ill. *pärra* (J. V. Veski seda E. Kirj. 385 küll eitab, „mitte: *pärra!*“, kuid EÕS-s ometi esitab) ja kes ill. *perra*, see ka nom. *pera*¹). Kuid milleks neid murdelisi teisendeid, mida lisaks ju veelgi leiduks! — Muudes vaidlusalustes küsimustes (klusiilide²)

¹) Et ma kuju *pera, perra* nimetasin „ebakõnekeelseks, teoretiseerituks“ (E. Kirj. 385), pole muidugi õige. Vrd. mül E. Kirj. 264.

²) Muud konsonandid (peale *f*) muidugi ei tule arvessegi, kuna me eestis kahekordseid lahtisi konsonante ühe tähega ei märgi ja meil esineb omiski sõnus nii *ll, mm, nn, rr* kui ka *l, m, n, r*.

kirjutamine võõrsõnus eesti ortograafia seaduste kohaselt, -*iss*, *piiskop*-tüüp nagu *maastik*) jagan täiesti hr. Muugil juba esitatud seisukohti.

Lõpuks jääb allakirjutanul kinnitada, et kõigi nende erinevate arvamuste avaldamine siin tohiks kaasa aidata selleks, et enam esile kerkiks nende ridade autori salgamatu tunnustus kõige muu ja nimelt olulisena osa vastu J. V. Veski keelearenduslikus toodangus.

Albert Saareste.

Lühimärkusi eelmise artikli puhul.

Et ma kõnealuseis keeleküsimumis oma põhimõtteid ning seisukohti, niipalju kui neid puudutab eelmine kirjutis, juba eelmisis s. a. „Eesti Kirjanduse“ numbreis olen avaldanud ning põhjendanud, nende revideerimisele aga prof. A. Saareste eespoolne sõnavõtt, milles ei puudu võrreldes algseisukohavõttudega (s. a. „E. Kirj.“ lk. 261—264) ka teatavat leebuvust¹⁾, mitte ei veena, jääb mul siinkohal vallalisi märkmeid teha ainult neis asjus, mis 1) esinevad A. Saareste artiklis uutena või 2) nõuavad minu arvates korrektuuri.

1. Prof. Saareste pooldamist mööda ei olevat kellelgi kõnes kasu „käänatuste ja pööratuste jaotusest“ (lk. 448), s. o. — grammatiliselt öeldud — sõnade jaotusest käänd- ja pöördkondadeks, vaid selle asemel soovitab ta morfoloogia käsitlemiseks tüüpsõnalist alust. Säherdune seisukoht on võrreldav arvutaja omaga, kes liidab arvused, jättes seejuures aga lõppsummad kokku võtmata. Õpetada pikki ridu sõnade tüüpkondi, ilma et neid ühiste tunnuste põhjal koondataks muutkondadeks — see ei vii meie keeleõpetust ülevaatlikkusele ega kõnekeelt piiritlemiskindlusele.

Tuleb kahelda, kas meil maksaks instruktiivi surnuks pidada ja selle vorme nüüd adverbideks tembeldata (lk. 450), sest see käänne osutub meil õige produktiivseks — ja seda just käändevormilise arenduse teel.

Ei tohiks keeleteaduses õigustatav olla parteipoliitiline seisukoht, mis avaldub loosungis: „idalisi mõjustisi... meie igatahes halvustame“ (lk. 452).

Oleks tõesti imelik, kui me A. Saareste oletust mööda hakkaksime võõrkeeltelt „nõudma, et nad käänaksid *Põld: Põllule*“ (lk. 452). Iga keel flekteerib sõnu ju o m a grammatika järgi! Küll aga tuleb meil nõuda, et teised keeled respekteeriksid meie pärisnimedes esinevaid tähti ja nende õiger hääldamistki: mitte *Põld, Köpp, Võru*. Selleks on meil võrdne õigus teiste keeltega, kelle samataolisi nõudeid me silmas pidamata ei tohi jätta, olgu see näit. kas prantsuse *è, ê*, itaalia *g*, hispaania *z*, inglise *th* kirjutamise kui ka hääldamise või läti ja paljude teistegi keelte foneemide ja grafeemide suhtes.

Pera-tüvi (lk. 453) on meie keelele selleks tarvilik, et temast on rahvas arendanud eri sõnu (vt. s. a. „E. Kirj.“ lk. 385).

A. Saareste seisukohtadest ulatub punase niidina läbi keeleliste traditsioonide austamise püüe. *Kumalase* puhul (lk. 453) teeb see püüe aga tugeva vembu: ära austa seda traditsiooni mitte!

2. Ei ole ma seda püüet väljendanud, nagu tahaks või suudaks keegi eesti keelt erandeist täiesti vabastada (lk. 447); ei, erandeid jääb meie keelde ikkagi (näit. *küllakil*), küll on aga ühis- ja kirjakeelele kergenduseks tarbetute erandite eemaldamine. Hoopis liialdusena tunduks aga see, kui erandite hulka asjatult suurendataks.

¹⁾ Näit. *isaid* ~ *isi*, *kiia*, *mäestik* (lk. 450), *küllakil*, *liimukas* (lk. 452), *kujan* ~ *koon* (lk. 453) puhul.

Miks ei võiks saksa *hetzen*-sõnast (lk. 451) tuletuda ka kujud *hes-sitama*, *hässitama*? Ja kui meil esineb „eestis selle tüve teisi häälikte- sendeid: *ass-ass!*, *assetama*, *össitama*, *ässetama*, *äss-äss!*“ — siis ei leidu põhjust, miks needki ei võiks eespoolmainitud kannust võrsunud olla, pea- legi kui teame, et saksa keeles on verbiga *hetzen* ühisest tüvest pärit ka veel *hatz*, *hatze* ja *hass*, *hassen* (vrd. Fr. Kluge, „Etymol. Wb.“).

A. Saareste ei taha pooldada (lk. 451) minu väidet, et *hüür* ~ *üür* põlvneb samast kannust, kust saksa sõna *Heuer* (identne inglise sõnaga *hire*): Ometi ei saa ma seda tõsiasja maha salata. Minu väite tõendu- seks loetagu näit. Fr. Kluge „Etymol. Wb.“ artiklit „Heuer“, kust selgub, et minu esitatud etümoloogia on niisama eksimatu kui prof. Saareste- tegi oma.

„Tüübi *kellelegi* [pro *kellegile*] sümpatiseerimine“ (lk. 451) ei põlvne mitte, nagu arvab A. Saareste, mingist kodukolga keelest, pole pealegi mitte „ainumaksev Põhja-Tartumaa!“, vaid see on kõigi meie kooligram- matikate seisukoht.

Päris võõrastav tundub, miks *mind* selles süüdistatakse, et meie ajaloolased tarvitavad tänapäev „Ivan *Julm*“ (lk. 447), mitte aga enam Ivan *Hirmus*. Nii omnipotentseks ei tarvitsetaks *mind* küll mitte pidada. Sõna *kõlblas* „kalduvat lugeja arvama inessiiviks mingist asisõnast [s. o. nimisõnast; J. V. V.] *kõblä*“ (lk. 449). Sellele vaatele vastavalt oleks siis vist näit. ka part. *kahtlast* mõne keeletarvitaja arvates elatiiv mingist substantiivist *kahtla!*

Ma ei ole *algul*-kuju ignoreerinud (lk. 449), küll aga selle kõrval *alul*-kuju õigustust põhjendanud (s. a. „E. Kirj.“ lk. 383).

Leheline tuleb kindlasti „ühendada sõnaga leht“ (lk. 453), sest al- gupäraselt on sellenimelise aine — leelise — soetamine eestlasel seotud lehtedega.

Ühinen täiesti A. Saaresteaga, et *plääž*, *kastjuum*, *pataloogia*, *pljuss*... kuuleme vene haridust saanud haritlaste suust“ (lk. 452), aga — lisan juurde — *portföi* ei kõnele ega kirjuta ka ilma vene hariduseta eesti rah- vas mitte, vaid *portfell*.

Kui *leets* esineb meil perekonnanimena, nagu tähendasin s. a. „E. Kirj.“ (lk. 385), siis on see kuhu meie keeles ju ometi olemas (lk. 452).

Ei tea ütelda, et keegi oleks *vahv*-sõna (lk. 453) tarvitanud.

Niihästi *lugupeetav* kui ka *lugupeetud* on „meie keele kõrvalekaldu- matu omand“ (lk. 453): neid tuleb tarvitada sisuvarjundiliseit samuti, kui kõiki teisiigi meie keele impersonaalseid partitsiipe.

Prof. Saareste arvamist mööda peaks keeletarvitajate subjektiivseile väljendusvõimalusile rohkesti vaba voli jäetama. Aga et meie keeletar- vitajad on senini arenenud ja arenevad veelgi väga erinevatel välistel kee- lelistel mõjudel, kusjuures eeskätt meie endi keel pole kõigis küsimusis enesele veel piisavalt selgroogu saanud kasvatada, siis kujundab see va- bavaliline keele subjektiivsus meil üksikasjus tihtilugu paraku üpris kitsad keeletarvitajate piirid — ja nende pisi-piirkondade arv võib küündida ning kasvada lõpmatuseni, hõlmates endasse koguni ehk ühe ainsa või mõninga isiku. Ometi on aga ühis- ja kirjakeele ülesandeks olla võimalikult pal- jude isikute, jah, kogu rahva liikmete vaheliseks üldiseks vastastikuse arusaamise vahendajaks — ja selleks ep ongi normeerimise põhijoonte üldmaksusele aitamise hädavajalik. Muidu kõneleb ja kirjutab igamees erisugust keelt, mis on teisele keelekaaslele segav või ainult ebamäära- selt tajutav. Viimast laadi näiteid pakub meie praegune üldtarvitav keel ülisagedasti. Esitan seks näiteid kas või kõnealusest A. Saareste arti- klist. Meil on reeglisk saanud tuletada pöörd sõnadest *us*-substantiive, liites seda sufiksist otseselt verbitivele: *vaidlema* — *vaidlus*, *üttelema* — *ütllus jne*. Kõnealuses artiklis esineb aga *vaielus*, *vaielusalure* (lk. 453).

Samuti on üldtarvitusel *raamatu lugeja, töö tegija* ja kõik teisedki sellelaadiliselt arendatud väljendid, nii siis näit. mitte *murret kõneleja* (lk. 448). Ei ole küll kiita seegi, kui ei tehta tähenduslikku vahet *kuna* (lk. 450) ja *et* vahel, samastatakse tähenduslikult *enamus* (lk. 450) ja *enamik*, asendatakse traditsionaalne *nõhtus* sõnaga *nähe* (lk. 448, 452), antakse keelendile *sama* adjektiiviga ja adverbi tähendus (*sama kärmelt* — lk. 449, *sama vähe* — lk. 453, *sama nõue* — lk. 448, *sama arenguga* — lk. 451) jne. Või kui laskume niikaugelt, et ühed kirjutavad *samavõrra*, *enamvähem*, *lihtsastuma*, *tundeilm* (lk. 448), *vastolu* (lk. 449), *arengusuunade*, *kõlblised tõekspärad* (lk. 452), *kitsaulatuslik* (lk. 453), teised (näit. V. Ridala) — *enam vähem*, kolmandad (näit. J. Aavik) — *tundemaailm*, *kitsaulatuseline*, neljandad, viiendad või kümneandad keeletarvitajate salgad aga kirjutavad näit. *sama võrra*, *enam-vähem*, *lihtsustama*, *vastuolu*, *arengusuundade*, *kõlblad tõekspäramised*... , siis on need individuaalsed uusused faktiiselt küll kõik olemas, aga neist tuleb lõplikuks üldtarvitamiseks fikseerida ikkagi need vormid, mis seisavad kooskõlas teiste analoogiliste vastetega, ja selles mõttes ei ole prof. Saareste poolt nii vihatavad korrektorid (lk. 453), kui nad üldtarvitamiseks sobivaid ning seks fikseeritud põhijooni meie keele alal ühtlustavas suunas teostavad, mitte sugugi üleaarused.

Joh. V. Veski.

Kirjanduslik ülevaade.

Johannes Barbarus: *Jaan Vahtra*. Kunstikirjastus „Ring“ Tartus 1933. 98 lk. Hind 5 kr.

Meie senini veel väikeses kunstikirjanduses on Johannes Barbaruse monograafial Jaan Vahtrast hoopis erandlik koht. Kuna teised autorid sellele alale kuuluvais töis viimasel ajal paremate või halvemate tulemustega on püüdnud rakendada oma käsitluses ikka mingisugust objektiivsemat kunstiajaloolist meetodit, siis Barbarus hülgab juba ette igasugused sündreeglid. Ta on kunsti-asjaarmastaja, kes teatava kunstilise nähtuse puhul täiesti vabalt tahab väljendada oma vaateid ja meeleolusid, eeskätt just meeleolusid. Lisaks sellele on ta selline kunsti-asjaarmastaja, kes peamist huvitunne ühe ainsa kunstivoolu, nimelt kubismi vastu. Ja kõige lõpuks on Barbarus enne kõike ikkagi luuletaja. Kõik need autori iseloomujooned määravad lähemalt ka teose iseloomu.

Kui objektiivsemale kunstikäsitlejale kubism on kunstivooluks, mis oma olulisema sõna juba on öelnud ja sellega taandunud minevikku, siis Barbarusele on kubism ikka veel aktuaalseks päevaprobleemiks. Ta kirjutab sellele ülistusi ja kaitseb seda seltskonna „pimedate üldarvamuste“, „kroonulise kunstipoliitika“ ja muu säärase vastu. Jah, ta kaitseb kubismi lõpuks ägedasti isegi Jaan Vahtra enda vastu, kes viimaste aastate jooksul on loobumas sellest kunstisuunast. Sellel sõjal minevikku vajunud tõekspädamiste pärast ei puuduks donkihhotlik veskitega võitlemise kõrvalmaik, kui autor poleks luuletaja, kes lugejat suudab kõita mõttekäikude arendamise originaalsusega ja üldise stiililavusega. Viimaste vooruste esiletung on nii tugev, et selle järele tundub hoopis vastuokslilikuna, kui Barbarus möödaminnes nõökavalt kallale tungib romaniseeritud elulugudele; on ju tema endagi meetod üsna lähedane romaniseeritud elulugude kirjutajate meetodile. Vahest ainult selle vahega, et ta „romaniseerimise“ asemel „poetiseerib“ ja isiku eluloo asemel jälgib rohkem kunstisuuna „elulugu“.

Ühes „poetiseeritud“ elulooga langeb raskuspunkt „käsitlusesemelt“

muidugi käsitlejale, sellelt, kes elulugu elab, „eluloo“ poetiseerijale. Seefõttu jääbki Vahtrast väga palju ütlemata, mida oleks olnud öeldavat, kuigi ülevaade Vahtra tegevusest on arnud ja oluliste momentidele ta loomingus üsna õieti osutatud. Pääaegu rohkem aga kui Vahtrat iseloomustab Barbarus iseennast, kõneleb ise enda „pahempoolest“ kunsti- ja maailma-vaatest, „õrritab buržuaad“ enda leiutatud pahupidi pööratud üldarvamustega (näit.: tõtt rääkida pole raske, valetada — on kunst!) ja intrigeerib edasi isegi oma kirjutuskommetega (&!). Sellele, millisena tunne Barbarust tema luulest, ei lisanda käesolev monograafia (mis muuseuma väliselt ulatuselt vastab ainult keskmisele ajakirja-artiklile) küll midagi erilist uut, kuid mõnigi Barbaruse iseloomujoon kerkib teravamini esile.

„Poetiseeritud“ biograafia ei anna õiget üldülevaadet käsitledavast isikust, kuid üksikute joonte üldistamise ja teravama esiletõstmisega saavutatakse suurem reljeefsus ja lugemispõnevus. Nende vooruste tõttu on sellisel biograafialiigil oma eluõigus ja koguni üsna suurelki võlud võrreldes „asjalikkude“ elulugudega. Oma läheduse tõttu ilukirjandusele on see laad eriti sobiv ilukirjanikkudele, ja seepärast on Barbaruse valik igitahes õige, kuna lõpuks tulemuski pole kaugeltki mitte ebaõnnestunud.

Peale Barbaruse teksti leidub monograafias suur hulk reproduktsioone Vahtra teoseist; samuti on olnud kaante kaante kaunistamine Vahtra enda vilunud kätes. See tagab asjaolu, et raamat väliselt astub väärikana Konrad Mäe monograafia kõrvale.

O. Urgart.

Jules Verne: Kapten Granti lapsed. Romaan. Lühendatud väljaanne noorsoole. Tõlkinud M. Sillaots. Illustreerinud R. Tiitus. „Noor-Eesti“ kirjastus Tartus 1932. 458 lk. Hind 5 kr. 80 senti.

Populaarne ja produktiivne prantsuse sõnameister Jules Verne on noorsoo armastatud autor. Nüüd võivad Eesti noored lugejad tervitada kapten Granti häid lapsi ning rõõmu tunda nende väsimatust vanema (isa) otsisklemise usinusest. Tõsi küll, romaani kandvaimaiks kujudeks ei pääse nende nooruse ja varandusliku olukorra tõttu kaunis Mary ja vilgas Robert Grant, kummatagi on nendegi noorte talitlused teoses sedavõrt tähtsad, et autor on pidanud nende kaudu teost tiitel-dama. Romaani põhikujudeks, peakangelasiks on rikas jahtlaeva-omanik lord Glenarvan ja prantsuse õpetlane (geograaf) Paganel. Humaanne lord, hajameelne ja humoorikas õpetlane, teravmeelne ja rahulik major Mac Nabbs, kannatlik leedi Helena, kohusetruu kapten John Mangels ja ustav laevameeskond teostavad huvitava, põneva ning pingutava teekonna hukkunud laeva „Britannia“ kapteni ja kahe kaaslase otsimiseks. Laevahuku andmete nappuse, osalt õpetlase hajameelsuse ja reisil retkkonda kaasavõetud „Britannia“ pootsmanni äraandlikkuse tõttu tuleb ohvrimeelseil teekondlasil sageli seista kahe tule ning tule ja vee vahel. Kuid ettevõtlikku ja julget retkerahvast ei uputa vesi ega hävita tuli, kuulgi ega kiskjad ei hakka neile külge. Nõnda teostatakse juhtumusriikas ja kütkestav reis läbi Lõuna-Ameerika ja Austraalia, kuni viimaks hoopis Uus-Meremaa saarelt leitakse kapten Grant kaastastega. Seesugune õilsa eesmärgiga seiklusriikas retk moodustab romaani põneva ja hoogsa sündmustiku. Soravasõnaline jutustamislaad, omapärastatud iseloomud (mõned neist küll paraku liiga idealiseeritud), positiivne ning ilusa poole ergutav ideestik, mitmekesine maailm — loodus (olguigi paiguti tõepärasusest kauge — luuleline) on „Kapten Granti laste“ kvaliteetid, mida noorsookirjanduse seisukohalt tuleb eriti hinnata.

Lugemist hõlbustab romaani lõppu paigutatud mõneleheküljeline sõnastik. M. Sillaotsa lühendatud tõlge on meie olude kohaselt kõigiti vastuvõetav.

Jules Verne'i „Kapten Granti laste“ lugemine on meie lugejale kindlasti mõnusaks, huvitavaks ning värskendavaks ekskursiooniks oma kodukirukesest kaugemate randade poole.

A. Vaigla.

„Eesti Kirjanduse“ sisuregister 1906—1930. Toimetanud Oskar Urgart. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1932. 104 lk. Hind 3 kr.

Ajakirjade ja ajalehtede sisukorra avaldamisega on meie toimetused liigagi tagasihoidlikud. Kui meie vanemad ajalehed („Perno Postimees“, „E. Postimees“, „Olevik“ j. t.) aastakäigu lõpus andsid kaasa sisuregistri, siis ajalehe sagedama ilmumise ning seega ka suuremaks paisumise tõttu jäi see peagi ära ja üksvahe ei andnud isegi ajakirjad aasta-sisuregistrit kaasa. Ometi ilmub nii ajakirjades kui ka ajalehtedes palju püsiva väärtusega kirjutisi, mida registri abil kergem leida, kui üksiknumbrite lehitsemisel.

Kuukiri „Eesti Kirjandus“ on algusest peale varustanud oma aastakäigud õige hea sisuregistriga. Ja nüüd 25-aastase ilmumise järele on ta andnud üldregistri, mis on omaette päris teos, registreerides meie tähtsama kuukirja umbes 15 000 leheküljelt ligi 2000 eri kirjutist.

Et kuukiri „Eesti Kirjandus“ on olnud pikema aja jooksul meie rahvuslikku valdkonda kuuluvate teaduste, eriti ajalooliste ja filoloogiliste küsimuste käsitlemise keskuseks, siis on vastavalt sellele kuukirja sisu väga mitmekesine, ja seetõttu on registri koostajal tulnud luua õige üksikasjalik liigitus, et kõike seda materjali esitada hõlpsaks kasutamiseks.

Kogu sisustik registris on liigitatud seitsmesse osakonda (I keeleteadus, II kirjandusteadus, III rahvaluule, IV arheoloogia ja etnograafia, V ajalugu, VI elulood, VII varia), millel on kergema ülevaate saamiseks veel allosakonnad. Nii näiteks on ajaloo-osakonnal tervelt 11 allosakonda. Samuti rohkesti alljaotusi, on ka kõigis teistes osakondades. Lõpuks on antud isikunimederegister, kus on toodud kõik süstemaatilises osas esinevad isikunimed.

„E. Kirjanduse“ sisuregister 1906—30 on koostatud asjatundlikult ning seejuures on arvestatud kõigi võimalikkude kasustajate nõudeid. Vähe segav on vaid see, et igal osakonnal on omaette numeratsioon, mis tingiks ka osakonna märkimist igal leheküljel, kuid viimane on ära jäetud ja seetõttu tuleb kasustajail enne üles otsida osakond ja seal edasi number. Läbiva numeratsiooni puhul oleks küll tarvitatud viis omal kohal. Ka jäävad vahepealkirjad, mis on trükitud hariliku tekstikirjaga sõrendatult, liialt varju.

Selle registriga on palju hõlbustatud kuukirjas „E. Kirjandus“ 1906.—30. a. ilmunud rohke ja väärtusliku materjali kasustamine. Mitte üksi lisana kuukirja aastakäikude juurde, vaid ka neile, kes kuukirja ei oma, on kõne all olev register tarvilikuks abiteoseks, et orienteeruda kuukirja sisus ja leida seal kergesti tarvilik artikkel, et siis juba vajalik aastakäik või number kogudest või mujalt hankida. Edaspidi loodame aga sellele põhiregistrile lisasid, kuid juba lühemate ajajärgude järele — viie- ja kümneaasta-registreid.

Lõpuks tahaks loota, et ka teised ajakirjad sellest eeskuju võtavad ja oma sisuregistrid välja annavad.

R. Antik.

Kodukeskkool, toimetajad J. Grüntal, E. Peterson, G. Puu. I klass, 1.—19. vihik. Eesti Hariduse Sõprade Seltsi väljaanne Tallinnas 1932—33. Tellimishind 35 kr. (35 vihku).

„Kodukeskkool“ tahab kaasa aidata hariduse täiendamiseks keskkooli õppekava ulatuses nendele noortele, kel polnud või polegi võimalust õppida

keskkoolis. Meil esimese sellelaadilise üritusena väärib „K.“ kõigi nende tähelepanu, kes soovivad oma algharidust iseõppimise teel täiendada. Et õppimisprotsess oma olemuselt on ikkagi iseõppimine ja et vahe kodus- ja koolisõppimise vahel on peamiselt selles, mil määral õppija kasustab õpetaja abi ning juhatus, siis võib õpetus korrespondents-meetodil soovitud tulemusi anda.

„K-i“ meetodid peaksid põhimõtteliselt olema samad, mis koolipedagoogikaski võimaldavad õpetust rajada õpilase isetegevusele. Nendest meetoditest on viimasel ajal laiemat tähelepanu ning tunnustust leidnud (Inglismaal, Rootsis, ka meil) individuaalne tööviis kirjalikkude tööjuhatusete abil.

Vaadeldes „K-i“ ilmunud vähke leiame, et nende koostamisel on käidud mitmesuguseid teid, kuid kindlat töösüsteemi pole „K-i“ veel kujunenud. Tähelepanuväärne on ka, et „K.“ ei tarvita tööjuhatusete (assignment) mõistet, olgugi et mõne aine käsitus sisult vastab individuaalsele tööviisile. Võiks arvata, et „K-i“ töö võidakse tublisti, kui individuaalne tööviis leiaks siin tunnustamist ning järjekindlat rakendust.

Siirdudes üksikutele ainealadele tahan puudutada ainult põhimõttelisi ja olulisemaid tegelikke küsimusi, jättes täiesti kõrvale pisiasjad, näit. trükkivead ja muud väikesed väärtused.

Tööjuhatused (lubatagu seda mõistet siin tarvitada) emakeeles on asjatundlikult koostatud ja pakuvad palju rohkem, kui seda saatesõnas on tõotatud. Tööülesannetes esinevad väga mitmesugused juhatused, näit: kirjutage, lugege, tuletage meelde, jälgige, vaadeldge, harjutage, võrrelge, kirjeldage, selgitage, süvendage, ärge jätke tähele panemata, korrake, kontrollige oma teadmisi. Pole raske märgata, et osa niisuguseid juhatusi on ebamäärased, ja et nad on tavaliselt ka selletustesse sisse põimitud, siis ei ole mitte kõik ülesanded selged juba selleski mõttes, kas ülesanne tuleb täita kirjalikult või piisab ainult „meeidetuletamisest“, „jälgimisest“ (lk. 13, 146, 200, 201, 335, 366, 483). Järelikult vajaks tööjuhatusete väline külg parandust ja täiendust.

Kirjanduslikkude teoste käsitusel annab õpetaja lühikese selgitava kokkuvõtte teosest ja lisab siis ka küsimusi. Muistendite läbitöötamine on rajatud peaaegu ainult küsimustele (lk. 366, 417, 460). Võiks arvata, et ka kirjanduslikkude teoste käsitusel tuleks eelistada küsimusi — probleeme. Luuletiste käsitus on hästi läbi viidud.

Kirjanduslikkude palade valikul on juhtunud vist äpardus: A. H. Tammsaare „Vanad ja noored“ peab olema tuttav juba algkoolist (vt. Algkooli õppekavad, lk. 62).

Tööjuhatused matemaatikas on parimaid: nad on ühtlaselt ehitatud, hästi läbi mõeldud, nii et kõik võimalikud raskused peaksid kõrvaldatud olema. Küllaldaselt on hoolitsetud kordamistöö eest ja, mis väga tähtis, on antud ka lihtsaid arvutusharjutusi algkooli õppekavast. Tähelepanuväärne on elav kontakt õpetaja ja õpilaste vahel. Seda kontakti veelgi tihendab elav käsitlusviis ja — toon, mida võrdlemisi harva kuuleme matemaatikaõpetaja elavas sõnaski. Autor on purustanud ebaarvamuse, nagu peaks koolimatemaatika valitsema igav ja kuiv keel ning toon, ja on näidanud, et ka lihtne, elav väljendusviis võib olla täppis. Arvan, et mitmed matemaatikaõpetajad võiksid „K-st“ leida mõndagi uut selle aine käsitluse kohta. Selleks pandagu tähele eriti lk. 177, 317, 345, 370, 371, 438, 439. Et seesugune käsitlusviis kergendab matemaatika õppimist ja tõstab tööviljakust, kinnitavad „K-i“ õpilased ise.

Ajaloo ei leidu tööjuhatusi ega lihtsaid tööülesandeidki, sest sellistena ei saa ju võtta õpperaamatu lehekülgede kätejuhatamist iga nädala jaoks ega mõne trükkivea õiendamist õpperaamatus. Hoopis kahtlane näib olevat niisugune juhatus: „olulisemad (? J. K.) kohad pliiatsiga märkida

või mitteolulised tähistada sulgudega“. Nii ei saa kasvatada lugupidamist raamatust. Jääb mulje, et ajalooa ei ole kõik korras.

Loodusteaduse õpetamiseks korrespondents-meetodil ei ole soodsaid eeldusi. Autori nõue: „Loodust peab õppima looduses eneses“ — ei ole kahjuks täidetav. Tõepoolest, kust võtab õpilane ripsloomi, juurjalgseid, käsnloomi, hüdralaadseid, õõsloomi, vetikaid, mikroskoopilisi seeni jne.? Sellest peaks „K-i“ toimetus midugi teadlik olema ja tuleks koostada võimalikult paremad tööjuhatused raamatust õppimiseks, lisades võimalust mööda ka konkreetseid vaatlusülesandeid. Tegelikult esitatud tööviisi oleks raske põhjendada: 1) loetagu läbi konspekt „K-s“; 2) loetagu ligem kirjeldus õpperaamatust; 3) õpitagu konspekt pähe. Et õpperaamat pole midagi muud kui laiendatud konspekt, siis muutub kogu töö ainult konspekti tuupimiseks. Hoopis paremini oleks võinud „K.“ aidata õpilasi, juhataades neile ülesandeid skemaatiliseks kujutamiseks, võrdlevaiks kokkuvõtteks, tabelite koostamiseks jm. Ka ei saaks vist põhjendada nõuet: õpitagu süstemaatiliste rühmitiste ladinakeelsed nimetused pähe! Selline nõue ei ole õige isegi keskkooliõpetajate suhtes. Kas ei tuleks toimetusel ka loodusteaduse osa võtta revideerimisele?

Maateadus käib üldiselt sama rada mis loodusteaduski, ja sellest on kahju, sest maateaduse käsitlusel „K-s“ on palju rohkem isetegeva töötamise võimalusi kui loodusteaduses (1. kl. kursus). Arvan, et siingi pole tarvidust konspektide andmiseks õpperaamatu tekstile; selle asemele võiksid tulla: mõõtmised kaardil, profiilide valmistamine, diagrammid, skeemid, statistiliste andmete võrdlus jm.

Võiks rohkem tähelepanu pöörda ka geograafiliste nimede kirjutusviisile, mis ei ole päris korras (Kaukaasia mäestik, Himalaja, Chomolungma...) ja aine korrektsusele. Esimestes vihkudes esineb suuremaid vääratusi näit. vastustes küsimustele (gradient on ... sügavus; geoid on korrapäratu maakerataoline kera; kohalik aeg esineb samal meridiaanil; maakera tiirlemine põhjustab kliimavõõrtmed — see pole küllaldane põhjus!)

Toimetusel tuleks ka jälgida, et ei esineks lühendeid, mis ei ole kokkukõlas matemaatika sümboolikaga, näit. klm., mtr. (viimastes vihkudes neid ei märganud). Ka ei ole soovitav suurte arvude kirjutamine nii viisi: 370.000, vaid 370 000:

Tööjuhatused võõrkeeles (saksa keeles) on koostatud meetodiliselt õigesti ja pakuvad kõike, mida üldse on võimalik korrespondents-meetodil anda. Nende sisulise külje hindamiseks ei pea ma end kompetentseks. Saksa keele alal on toimitud õigesti trükivigade õiendamisel: see on tehtud järgmises vihus. Nii tuleks toimida igal teiselgi alal.

Et huvi „K-i“ vastu on küllalt suur (isiklikel andmel oli kevadel „1. klassis“ 216 õpilast), siis võiks Eesti Hariduse Sõprade Seltsi sümpaanne ettevõtte elujõuliseks kujuneda. Kuid „õppemaks“ näib pisut kõrge olevat (35 kr.): maakeskkoolides polegi õppemaks sellest palju kõrgem.

Joh. Käis.

Tähtis lisa eesti rahvakultuuri uurimistööle.

I. Manninen: *Die Sachkultur Estlands II*. Õpetatud Eesti Seltsi kirjastus. Tartus 1933. Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused 2. XII+337 lk.; 354 pilti. Hind 18 kr.

Rohkesti aasta tagasi oli võimalus tutvustada sama ajakirja veergudel kõnesoleva suurteose esimest osa, kusjuures lähemalt peatuti ka ilmuva teose tähtsuse juures üldse ning kriipsutati alla neid vajadusi, mis on teinud edasilükkamatuks sellise kapitaalteose ilmutamise isegi praegustes kitsastes oludes.

Kõnesoleva teose sisu jaguneb kahte peaaegu võrdsesse ossa: esimene pool (1.—179. lk.) käsitleb meie rahva põllundust ja selle kõrvalalasid (karjandus, mesindus), teine taluehitisi (180.—337. lk.). Esimesest poolest on suurem osa pühendatud põllundusele (1.—144. lk.), millele järgneb karjandus (145.—166. lk.) ja mesindus (167.—179. lk.). Põllunduseosa algab sissejuhatavate märkmetega, milles autor toetub peamiselt kultuuriloolistele andmetele, alates 13. sajandist ja lõpetades 19. sajandiga. Autor näitab nende andmete najal kokkuvõtlikult, et põllu us on eestlaste pealatalalaks olnud juba sel ajal, kui ristiriütlid vallusid maa, kuna jahindus ja kalastus olid kõrvalaladeks. Edasises siirdub ta juba puhtetnograafia valda, võttes üksikasjalisemale vaatlusele meie vana-aegse põllukultuuri arendamisviisid, alates *ale* ja *küitise*ga ning lõpetades päris põlluharimisega.

Eriti väärtuslikuks teose selles osas tuleb pidada uurimisi just *ale*- ja *küitise*kultuuri selgitamise alal. Hulga vanemaile allikaile toetuva andmestiku ja iseenda kohalikkude uurimiste najal on autoril õnnestunud luua terviklik ülevaade sellest meie põllunduse algelisimast astmest. See peatükk on huvitav ja paljupakkuv igale rahvakultuurist huvitatud eestlasele, kuid sugugi mitte vähema tähtsusega üldetnograafiale — ja seda nimelt küsimuse lõpplahenduse tõttu: alepõletamine, mis on eriti laialt levinud ja omaseks saanud põhjapoolses Ida-Euroopas, kus see maakultiveerimisviis eriti visalt on püsinud kohati meie päevini, on juhtinud mõned varemad autorid arvamisele, nagu oleks siin tegu mõne üksiku rahvuse omapäraga (slaavilased, soome sugu hõimud). Dr. Manninen on aga selles teoses veenvalt näidanud, et *ale*kultuur on samasugune rahvastevaheline algelise kultuuri nähtus, nagu on palju teisigi. Laialdase võrdlusainestiku najal on autor tõestanud, et alepõletamisele vastav maaharimisviis on olnud tarvilusel mitmetel rahvastel eri kliimavöödes ja maailmaosades, kus leidub selleks ainult soodsaid looduslikke eeltingimusi. Põhjamaa karedas, väheviljakas looduses ja metsarikastes maades on maapõletamine püsinud visamalt ja leidnud järjekindlamat teostamist. Seda osa teosest lugedes jääb ainult ühes asjas teatav kahetsustunne: meie alekultuuri uurimine on jäänud hiljaks; rahvakultuuri elava osana ei kohta me teda enam kuskil ja selle tõttu peab töö enda sisemine olemus (kõigi oma uskumuste, taigade ja kommetega) jääma kahvatumaks, võrreldes näit. soome vastava alaga. Võimalik, et meie arhiivide uurimisel kord veel pudeneb üksikuid killukesi ka selle ala arvele.

Ale kõrval on autor lõpuni lahendanud ka *küitise* algupära küsimuse: tõenäoliselt põlvneb see maaharimisviis põhja poolt Soome lahte, on aga eriti kodunenud Eestis ja siit laenuna levinud lõuna poole, Läti alale.

Andnud ülevaate ka muudest suhteliselt hilisemaist põlluharimisviisidest, peatub autor meil kasvatatud ja kasvatataval viljadel ja teistel kultuurtaimedel. Siin leiavad tähelepanu rukis, oder, kaer, nisu, tatar, hernes, uba, lääts, kõpsas, naeris, kartul, lina, kanep jne.

Järgmine peatükk on pühendatud põllutööriistadele. Siin annab autor esiteks lühikese ülevaate *ale*tegemisel tarvitatavast inventarist, vanemaist põlluharimisel tarvitatud käsiriistadest ja siirdub siis kohe tähtsama maaharimisriista — *adra* ja *äkke* vaatlusele. Eriti laiaks on paisunud *atra* käsitlev osa, ja mitte ka vähemhuvitavaks. Võrdlemisi rikka ainestiku põhjal annab autor eesti *adra* tüüpidest üksikasjalise ülevaate, selgitab üksikute tüüpide levimissuhteid, arenemisvõimalusi ja määrab tüpoloogilise võrdluse najal lõpuks arenemissuhted naabermaade vastavate tööriistadega. Nagu juba mõningad kokkuvõtted enne on näidanud, on Eesti maa-alal laiemalt levinud kaks *adratüüpi* — *saartel* ja *Loode-Eesti ranniku-alal v a n n a s' a d e r*, ja muul mandriosal *h a r k a d e r*. See võrdlemisi kindlapiiriline maa-alaline leving viitab selgesti erisuunalistele kultuurimõ-

justustele, ja seda kinnitavad nüüd omakorda ka dr. Mannineni uurimistulemused: meie vannasader on kindlasti skandinaavilist algupära, kuna harkadrale leidub tüpoloogilis; vasteid idast (Vene) ja lõunast (Läti). Tulevaste uurijate ülesandeks jätab autor lahendada meie adratüüpide tarvituseletuleku aja ja kahe erineva tüübi tarvituselevõtte lähemad põhjused. Samasugust regionaalset rööbikvormide levingut konstateerib autor äakke käsitluses; kuigi levimisalad esinevad teissuguses proportsioonis: saarestikus, Põhja-Eestis ja Lõuna-Eesti põhjapiiril on valitsevaks tüübiks kahe või kolme lülistikuga pakk-äke, Eesti lõunapiiril, eriti kagus, aga raam-äke. Esimesele tüübile toob autor vasteid Soomest ja Rootsist, pidades meie oma skandinaavia laenuks, nagu see ilmneb Soomeski; raam-äkke algupära jätab autor lahtiseks.

Peale selle käsitleb autor üksikute peatükkide kaupa härgade kasutamist põllutöös, lõikust, rehepeksu, heinategu, linakasvatust ja naiste osa põllutöodes; karjandust ja mesindust.

Niipalju teose esimesest poolest.

Teine pool oma tiheda ainekuga ja palju pidevama käsitlusvõimalusega on paisunud suureks ja väärtuslikuks teaduslikuks uurimuseks omaette, ja nagu autori märkustest selgub, on tulnud siin ruumipuudusel veel üksikasju kärpidagi. Kõigepealt paistab silma rikkalik toorainese hulk jooniste ja päevapiltide näol. Kuid kui see ainese rohkus olekski ehitistehase ainuke voorus ses teoses, langeks siiski kaal autori poolele: on ju dr. Manninen õieti meie ehitiste süstemaatilise uurimistöö algataja, energiline organiseerija, õpetaja ja eeskätt ise teedrajav uurija. Eesti ehitiste uurimist algas autor „Setude ehitistega“ (ERM-i Aastaraamat I, II) ja hiljemini on ta olnud juhiks ehitiste uurimistöele. Setude ehitiste põhilist erinevust ja juba mainitud üksikuurimust arvesse võttes omgi nende käsitlus käesolevast teosest välja jätud.

Kuigi eesti taluehitiste uurimine kuulub nende haruldaste rahvakultuuri alade hulka, mis juba enne maailmasõda on leidnud uurijate tõsist tähelepanu, ja kuigi selle ala uurijate hulgas leiame selliseid teenekaid soomeugri teadusemehi nagu Heikel ja Sirelius, ei saa nende töö ulatust ega tulemusi ometi võrrelda dr. Mannineni kõnesolevaga. Kõigepealt on endistel uurijatel puudunud eesti ehitiste alalt selline laialdane ja laitmatu ainek, mida praegu ERM oma kogudes säilitab, teiseks ei ole varemate uurijate hulgas ühtegi, kes isiklikult niivõrt põhjalikult oleks tundnud eesti ehitisi kui dr. Manninen, ja kolmandaks — eesti ehitisloolisi sugemeid on senistes uurimustes kasutatud ikkagi võrdlusmaterjalina mõnes laialdasema teemaga uurimuses, mitte iseseisva uurimisobjektina. Need asjaolud lubavad juba enesest oletada, seniste kokkuvõtte ja järeldiste puudulikkust või ebatäpsust. Eesti ehitiste ajaloo mittetundmise tõttu on autorid siit võtnud juhuslikke tõendusmaterjale mõne suure „teooria“ tõestamiseks, millistes raamides siis on katsutud lahendada ka meie ehitiste algupära küsimust. Pole siis ime, et dr. Manninen oma uurimistulemustes jõuab näit. eesti elumaja algupära suhtes (geograafiliselt võttes) peaaegu dia-metraalsele vastuseisukohale (idapoolsed mõjuvõimalused senise „alaksaka teooria“ vastu). Siinjuures võib kohe öelda, et dr. Manninen pole teinud oma järeldusi mitte kergekäeliselt, vaid need on põhjaliku võrdleva uurimise tulemused. Ta on teinud eesti elumaja kompleksist põhjaliku analüüsi kuni selle võimaliku algtüübini (rehetuba + rehealune), ja seda aluseks võttes siirdes alles võrdlevaile vaatlusile. Tüpoloogilisi vasteid sellele algtüübile esitab autor Lätist ja Venemaalt, mille tõttu ta peab võimalikuks nende kuuluvust samasse geneetilisse sarja. Nagu öeldud, meie elumaja sugulus läti ja vene vastavate rehe-ehitistega on konstateeritud selle algtüübis, nii siis õieti ses arenemisjärgus, kus praegune toa ja rehealuse kompleks ei olnud veel kohandatud elumajaks sõna hilisemas mõis-

tes, vaid mil see täitis oma algupärast ülesannet (rehemaja). Autor on nimelt arvamisel, et rehi ei ole eestlaste algupärane eluhoone, vaid et nad elasid veel sakslaste vallutusaja alul iseseisvaks eluhooneis. Alles hilisemad sajandid oma raske pärisorjusega ja majandusliku langusega sundisid rahvast kohandama rehemaja ka eluhooneks. Seda arenemiskäiku, mis rehetuba on läbi teinud inimeste asulana selliseks, nagu seda kohtame veel paiguti tänapäevani, peab autor kohalikuks nähtuseks, millele ei tarvitse väljast eeskujusid otsida. Meie taluheitiste järkjärguline arenemiskäik on sellele küllalt heaks tõenduseks, et siin on olnud maksvad peamiselt küll otstarbekohasuse-reeglid, millele ka autor on juhtinud tähelepanu.

Samasuguse püsivuse ja järjekindlusega on teoses käsiteldud elumaja üksikosi (pikemalt on ms. peatutud ahjude käsitlusel), kõrvalhooneid ja muid ehitisi, mille lähem vaatlus ei mahu selle kirjutise piiridesse. Teos lõpeb Eestis esinevate aiatüüpide ja väravate käsitlusega, kusjuures on samuti viidatud vastavaile paralleeltüüpidele väljaspool Eestit.

Teost pealiskaudselt lugenud, võib otsekohe öelda, et siin on tegu huvitava raamatuga, mis lisab palju uut ja värsket meie teadmistele oma rahvaelu tundmaõppimise alal; teose sisusse süvenedes võib niitada, et see oma teaduslikult väärtuselt pole mitte üksi esimese kõite hea jätk, vaid eelmisega võrreldes mitmeti süvendatum ning tihedam teaduslik töö. Selle teose esimese kõite puhul oli juhust viidata neile raskusile, mis eesti rahvakultuuri käsitleva üldteose kirjutajal ees seisavad. Eeskätt mainiti toorainese lünklikkust, mille pärast iseäranis järelduste tegemine võrdluses vastava välisainestikuga jääb sageli paratamatult ebakindlale põhjale. Käesolev kõide oma tiheda faktilise ainese hulgaga, mida autor on ammutanud nii muuseumikogudest, trükitud allikaist, kuid suurel määral ka oma isiklikest tähelepanekuist, kahandab miinimumini selle esialgse kartuse. Sellevastu on tulnud autoril ruumipuudusel üksikuid osi isegi kärpida.

Mis puutub autori võrdlevaisse käsitlusisse käesolevas kõites, siis võib otsekohe niitada, et siin on toimitud kaine teadusliku asjalikkuse ja veenvusega; autor ei ruttu uute teooriate püstitamisele, vaid jätab küsimuse meelsamini lahtiseks, kui selle tõestamiseks pole küllaldaselt ainet. Sellele vaatamata on lahendatud mitmed peaprobleemid meie rahvakultuuri uurimise alal (ale- ja kütiseküsimus, põllutööriistad, elumaja jne.), ja pole kahtlust, et need lahendused on autoril kasustada olnud ainete põhjal täiesti paikapidavad.

See oleks teose sisukokkuvõtt kõige üldisemais joonis.

Jättes kõrvale mõned tehnilised vääratused teose pildiaimestikus, mis tingitud erakordselt raskest toimetusetoludest, on teose tehniline külg otse kiiduväärt: trükk on puhas ja klišeed enamikus eeskujulikud. Igatahes on meie rahvuslike teaduste ala ja seega kogu Põhjamaade etnograafiline kirjandus rikastunud ühe kaaluka teose võrra, mis jääb kauaks ajaks suundanäitavaks eesti rahvateaduse uurijaile. Jääme huvitusega ootama teose kolmandat (viimast) kõidet, mis autoril on arvatavasti juba teoksil.

G. Ränk.

T. Pohjankanervo: **Satakunnan runot.** Suomen Kansan Vanhat Runot. 21. köide. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1933. XX+760 lk. Sisaldab 3062 laulu. Hind 145 Smk. (nahkkõltes).

„Soome Rahva Vanad Laulud“ hakkasid ilmuma 1908. aastal ja sellest peale on Soome Kirjanduse Selts toimetanud 21 paksu kõidet. Väljandmine toimub maakonniti. Need kõited sisaldavad kõik laulu teisendid teaduslikult kommenteeritult. Senini on selves suurväljaandes ilmunud

soome laulude teisendid üheksas eri sarjas, millist tööd on isiklikult juhitud Soome Kirjanduse Seltsi esimees kadunud prof. Kaarle Krohn. Kõige suuremad toimetajad on olnud prof. A. R. Niemi, kes toimetas Karjala rahvalaule üksi kaheksa köidet (SKVR I—II ja VII sari) ja prof. Väinö Salmi Ingeri rahvalaule üheksa köidet (SKVR III—V sari), kusjuures prof. Salmi on ühe köite toimetamisel abistanud mag. V. Alava. Üksikuid köiteid on veel toimetanud dr. H. Toivonen Põrsi-Soome rahvalaule (VIII sari) ja Häme üliõpilaste osakond Häme rahvalaule (kaks köidet, IX sari). Kõik Soome rahvalaulud on trükitud Soome Kirjanduse Seltsi omas trükikojas, kus ladumine käib eriliste üksikteliste ladumismasinatega, mis hõlbustab suurel määral hügel-teose korrekture. Teost trükitakse 750 eksemplaris ja levitatakse ettetellimiste kaudu üle Soome maa, saades ühtlasi riigilt järjekindlalt toetisi.

Tampere, Pori ja Rauma ümbrus moodustab Lääne-Soomes Satakunna maakonna. Selle maakonna rahvalaulud ilmusid uue toimetaja T. Pohjankanervo kaudu käesoleval kevadel. Nagu eessõnast selgub, on toimetaja tööle asunud juba 1928. aastal, esialgu prof. A. R. Niemi abilisenä. Kalevala-seltsi stipendiaadina on toimetaja T. P. veel ise Satakunnas käinud a. 1931 rahvalaule kirjutamas. Üldiselt on Satakunna laulud hoolikalt toimetatud, kus peale Soome Kirjanduse Seltsi ariihvipaberite on veel läbi otsitud Satakunna Osakonna. Muinaismuistoyhdistys'e, Soome Valitsuse ja Sanakirjasäätiö arhiivides leiduvad rahvaluulekogud. Siinjuures tuleb kahetsusega märkida, et Soomes ei ole veel asutatud iseseisvat Soome Rahvaluule arhiivi, nagu meil.

Asja ilmunud köide on Satakunna laulude esimene osa. Seni kui aga kõik laulud pole trükitud, ei saa kokkuvõtet teha nende laulude üldilmest. Imestust äratav ainult üks asjaolu, et toimetaja lähemalt jätab seletamata Satakunna esimese ja järgnevate köidete sisustiku. Nii ei selgu näiteks, missugust põhimõtet on kasustatud üksikute laulude väljajätmisel käesolevat kogust. Toome ühe näite tähtpäevade laulude liigist. Vastlapäeva-lauludest on esitatud üksik Vihervaara teisend (vrd. nr. 228). Välja on jäetud Soome Kirjanduse Seltsi kogude kaheksa varianti: Pori Tyttölyseo nr. 1010, 1182, 1187, 1214; Maria Ruutu 6115, nr. 230—233. Peale selle Sanakirjasäätiö tähtpäevade kogudest leiduvad Antti Holstila nr. 1—3; Hilja Kuusi nr. 1; Kustaa Viitanen nr. 1; Väinö Toivonen nr. 1; Tauno Soikkeli nr. 1; Hilma Ritva nr. 1; Maria Hyyti nr. 1 — s. o. üheksa varianti. Eessõna järgi ei ole saadud kirjanduslikest teisendeist teatud põhjustel avaldada neid Satakunna laule, mis on trükitud „Kansan Kantele“ nimelises raamatus. Kuid eessõnas ei mainita näiteks, miks ei ole toodud sama maakonna laule (ka vastlalaule mitte!) „Wanhan kansan Merkkipäiwät“ ja „Kokoelma Suomen kansan sananlaskuja“ raamatust. Kuidas on toimitud ajakirjades ja ajalehtedes ilmunud Satakunna lauludega? Nii näiteks „Uusi Suomi“ 1896, nr. 40 jj. leidub rohkesti rahvaluulet Satakunnast (nende hulgas ka vastlalaul). Eespool on esitatud kokku kakskümmend vastlapäevalaulu varianti, mis on jäetud teadmata põhjustel järgmistesse Satakunna runode köidetesse.

Lõpuks mainitagu veel, et köites on toodud viis käekirjanäidet (Lönrot, Aspelin, Paldani, Järvinen ja Hahnsson) Satakunna rahvalaulude kirjapanudest. Käekirja näiteid on toodud eduga ka „Soome Rahva Vanade Laulude“ varasemates köidetes.

Elmar Päss.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski, abitoimetaja D. Palgi. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk. Tartus 1933.

Kui üldse ostate raamatuid,
siis on kasulik omandada

Suurmeeste elulood

Aastakäik, 6 raamatut, maksab üksikmüügil 9 kr., aastakäigu tellijail tuleb maksta 7 kr. 50 s., praegusel erakordsel juhul on aga võimalik tellida 7 kr. 50 s. eest, kuid seejuures preemia juurde saada kuni 60 krooni eest teisi raamatuid.

SUURMEESTE ELULOOD

1) toovad lugeja silme ette kogu maailmast isikuid, kes on olnud oma rahva või koguni kõigi rahvaste juhtideks riigielu, kirjanduse, kunsti, teaduse, usu jne. alal;

2) siin meie leiame isikuid, kes on valmistavaks eeskujuks noorele tema arenemisel ja täiskasvanule tema eluvõitluses;

3) ühenduses suurte isikutega tutvustab elulugu nende tööd: pööret sünnitanud leiutisi, maailma juhtivaid õpetusi, geniaalseid kirjanduse ja kunsti teoseid, tähtsate ajalooliste sündmuste arenemist ja selle tulemusi, uute maade avastusi, teisi rahvaid jne.;

4) elulugu on tavaliselt huvitav ja põnev nagu romaan ja ühtlasi pakub usaldatavaid teadmisi nagu tüse populaarteaduslik teos.

SUURMEESTE ELULOOD 1933

sisaldab: nr. 1 Amundsen — avastaja ja polaarmaade uurija elu; nr. 2 Newton — suure teadlase elu ja töö; nr. 3 Muhamed ja islam — usupõhjendaja elu, kellel on tänapäev ligi 300 milj. järelkäijat; nr. 4 Lincoln — Ühendriikide president, kes kaotas orjuse ja pani aluse Ühendriikide suurusele; järgnevad: Balzac — geniaalne kirjanik ja Loyola — jesuiitide ordu asutaja.

Eluloo suurus 120—160 lk., piltidega.

Suurmeeste elulugude tellijad, kes oma tellimised ära saadavad hiljemalt 23. oktoobriks, saavad ergutuspreemiaks

25 000 sendi väärtuses raamatuid

oma valiku järgi. Raamatud jaotatakse tellijate vahel kogudena:

I preemia — 6000 s.
II preemia — 3000 s.
ja 8 III preemiat à 2000 s.

Preemiate saamiseks saatku iga tellija SE nr. 4 juurde lisatud ankeetleht täidetult Eesti Kirjanduse Seltsile hiljemalt 23. oktoobriks s. a.

Suurmeeste elulugusid võib tellida nagu ajakirja igast postkontorist või makstes raha posti jooksvale arvele nr. 20-36

Eesti Kirjanduse Seltsilt, Tartu, telefon 6-01.

Tellige

ELAV TEADUS

9 krooni eest 12 kr. asemel ja võtke sellele hinnata kaasa kuni 10000-sendiline raamatukogu!

Miks tellida Elavat Teadust?

Seepärast,

- 1) Et saada ajakohast ülevaadet moodsa elu tähtsamaist küsimusist,
- 2) Et ära hoida suurte ja kallite teoste ostmise vajadust,
- 3) Et Eestis ainult Elav Teadus pakub neid teadmisi lühidal ja kõigile arusaadaval kujul,
- 4) Et Elav Teadus on pildirohke, nägus ja odav: aastakäiguna maksavad 12 raamatut üksikostu hinna 12 krooni asemel ainult 9 krooni, s. o. 75 senti iga üle 100 lk. suurune teos.

Mida pakub Elav Teadus?

1933. aastakäigu seniilmunud numbrid: teos inimeste iseloomu tundmisest nende välimuse järgi **Kehaehitus ja iseloom** (№ 13), laste kodusest kasvatusest **Lapsepõlv ja iseloom** (№ 19). **Elu ja inimese põlvnemine** (№ 15). Ülevaade Eesti avaliku elu tähtsamaist saavutistest ning sündmustest läinud aastal **Eesti kroonika 1932** (№ 16) ning praegusaja põnevamat küsimust käsitlev **Parlamentarism ja Eesti põhiseadus** (№ 17). Keemia kui tehnika aluse arengut tutvustab **Tehnika võidukäik I**. Haruldaselt sooja vastuvõttu on leidnud **Iluaiaid ja kodu ümbruse kaunistus** (№ 18) ning ainus „moenarrusteta raamat“ moodidest **Rõivastuskunst ja mood** (№ 20). Järgnevad **Enesearendus ja edasiõppimine** (№ 21) ning teised niisama huvitavad numbrid.

Elava Teaduse tellijad, kes oma tellimised ära saavad hiljemalt 23. oktoobriks, saavad ergutuspreemiaks

===== **50 000 sendi väärtuses raamatuid** =====

oma valiku järgi. Raamatud jaotatakse tellijate vahel kogudena: 1 preemia 10 000 s., 2 preemiat à 5 000 s. ja 10 preemiat à 3 000 s. eest.

Preemiate saamiseks saatku iga tellija ET № 21 juurde lisatud ankeetleht täidetult Eesti Kirjanduse Seltsile hiljemalt 23. oktoobriks s. a.

Elavat Teadust võib tellida nagu ajakirja igast postkontorist või makstes raha posti jooksvale arvele nr. 20-36

Eesti Kirjanduse Seltsilt, Suurturg 12, Tartu, telef. 6-01.